9031

Broj: 263

MILE BUDAK

POD GOROM

LIČKE PRIČE

ZAGREB MCMXXX

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE
ZA GODINU 1930

TISAK ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA U ZAGREBU

POD GOROM

I.

Nijesu se složili. Samo njih dva brata na vrlo velikom i dobrom gruntu, ali — bilo im ipak pretijesno. Bili su posve oprečnih naravi. Dujam miran, mek, sanjar i pjevač, a njegov brat Jadre goropadan, razbijač, prvi igrač u kolu, kavgadžija i junak.

Možda i ne bi bilo zlo, da su skupa, no desilo se, da su se zaljubili u istu djevojku. Dujam je bio stariji, pa bi nekako on imao pravo, da se prvi ženi i bira djevojku, no Jadre je bio doduše mlađi, ali jači i odlučniji, pa je to pravo palo njemu u dio.

Obojica su bili izrazite, dosta grube, muške ljepote, a obojica visoki napadno i neobično daleko iznad visine visokih ljudi, pa su stoga Dujma i prozvali »Dujmina Veleki« i samo su ga pod tim imenom poznavali.

Nema sumnje, da su i njih dvojica imali roditelje, no kako je Dujmina danas najstariji čovjek ne samo u svome selu i okolici, nego i u cijeloj plovaniji, u cijeloj općini i u cijelom kotaru, to nitko od današnjega naraštaja ne pamti njegovih roditelja. Nekako se čini, da tako star čovjek, koji je već u devedesetidrugoj godini života, ni ne može imati majke, a najmanje se osjeća potreba, da se za nju znade, da se još i ona spominje. Ni Dujmina je nije nikada spominjao.

Stoga se danas ni ne zna, kako su se ti njihovi roditelji, koji su sigurno postojali, držali prema njihovoj ljubavi i da li su uopće za nju i znali. Nema sumnje, da u to vrijeme nijesu momci birali, koga će uzeti, nego da su to činili roditelji, izabrali curu, zaručili je i onda rekli sinu, kada će ga i s kime ženiti. Ne pamti se, da je bilo kada prigovora ili nesreće u braku, do koje nije dolazilo prosto s toga, što je žena imala prema svome mužu — kao i on prema njoj — jednu jedinu dužnost: dužnost buduće majke. Došla je u zadrugu, radila, rađala velik broj djece i slušala kućegospodara i planinku, domaćicu. Ta planinka nije čak morala biti ni njezina svekrva kao što ni gospodar zadruge, dakle i njezin gospodar, nije morao biti njezin svekar.

Možda su tako i Dujminovi i Jadrini roditelji njima već bili odredili cure, no momci su mislili posve drukčije ili je možda to došlo i posve slučajno. Njihova je srca obuzela neodoljiva čežnja za divnom Mašom, kćeri Jerka Miletića iz Gaja.

Krupni se i stasiti ljudi obično zagledaju u sitne, krhke i nježne, a često i neugledne žene, a sitni opet ljudi redovito uzdišu za krupnim ženama, prema kojima često izgledaju kao pravi patuljci. U ovom se slučaju nije pokazala ta čudna igra nagona. Maša je bila najkrupnija i najljepša djevojka u cijelom puku. Za svu je glavu nadvisivala svoje drugarice, a isto je tako ljepotom i osobitim skladom cijele svoje pojave daleko odskakivala od svih ostalih djevojaka.

Dujmina se prvi zagledao u nju i vazda nastojao, da se do nje uhvati u kolu, no isto takvu joj je pažnju iskazivao i njegov mlađi brat Jadre, ali su svi, osim njega, mislili, da on to čini samo kao budući djever. Međutim, Maša se nije dugo varala, jer je ubrzo osjetila, kako je Jadre malko uštine za slabine, kadgod se u kolu hvata za

njezinu tkanicu. Ona je dobro znala, da se nevjestu ne štipa, i počela je kradom malo dublje pogledavati u Jadrine crne, duboke, veoma duboke oči. Bio je ljepši od Dujmine u licu, a u stasu i uzrastu isti, te se Maši činilo, da bi joj bilo mnogo milije, kad bi joj on prvi štogod spomenuo nego Dujmina, koji je nije još nikada ni pogledao vragoljasto, a kamo li da bi je uštinuo. Bože, sačuvaj! On se vladao vazda kao djevojka, koja i može i smije biti zaljubljena, ali ne smije prva to nikom dati ni naslutiti. Vidjelo se, da se vole i ništa više.

Jadre je posve drugog pletiva. Kad je on nešto osjetio i zamislio, onda je navirao i prodirao bez ikakova obzira i prema sebi i prema drugima, te je tako i u ovom slučaju postupao. Jedne je nedjelje kolovođa zapovjedio, da se zavije desno, pa kako se puk bio natiskao oko kola, u izvršivanju je te zapovijedi nastala velika gužva i guranje tako, da je Maša skoro pala na Jadru. Njezino je lice došlo baš na njegova usta. On je bez velikog promišljanja lagano i neprimjetljivo poljubi i šane joj: »Volim te, Mašo«.

Ona je sva pocrvenila kao krv i pretvarala se, da nije čula njegovih riječi, ni osjetila njegova cjelova, no i nehotice je grčevito stisla rukom njegov ćemer i to tako silno, jako i besvijesno, da je pravo došla k sebi istom onda, kad je osjetila bol u prstima. Jadre, naravno, nije mogao osjetiti taj njezin stisak, niti je znao, što ona zapravo misli, ali je za sebe bio načistu, da je učinio odlučan korak. Više se nije dalo natrag, a on to nije ni želio. Kad se puk počeo razilaziti, Jadre je uhvatio zgodu, da joj nasamo šane:

— Doša' bi, Mašo, večeras na prelo u vaše selo.

— To ti niko ne brani — odgovori ona i obori glavu.

— Znam to, znam, al ovaj, da i ti dođeš.

Ona je šutjela.

— Ne šali se, Mašo. Dođi i ti.

Sa Miletića je momcima bio dobar, pak su mu rekli, u kojoj će kući te večeri preliti.

— Ne ćete me potirati, ako dodem i ja?! — dodao je u šali.

— Tebe ne — reče neki — al bi na Dujma morda koji i pogleda' mrko. On se ništo oblizuje za našom Mašom.

Jadre se je samo smijuljio i nije ništa odgovorio.

Otada je odlazio skoro svake večeri u Miletića Gaj i vraćao se istom u zoru. Dujmini to nije bilo ništa ni čudno ni neobično, jer je Jadre već od svoje sedamnaeste godine svake godine skoro kroz cijelu jesen i zimu provodio po prelima, a da on nije nikad ni znao, niti ga pitao, kuda ide. Sam nije išao u prela. On je najradije i hodao i razgovarao sa starim ljudima i slušao njihova umovanja, njihove savjete i njihove priče.

Jednoga su dana obojica radili u ogradi kraj kuće. Nešto su krčili. Jadre je zamahivao ćuskijom, a Dujam je stajao kraj njega, podbočivši se na držalicu od trnokopa. Nešto je razmišljao i na licu mu se vidjelo, da nešto smišlja. Najzad reče blago i tiho, kako je on to običavao vazda s onima, koje je volio:

— Što bi ti, Jadre, reka', da se ja oženim?

— Diveraša' bi i piva'! — odgovori Jadre i nasmije se — I vrime je već, da se oženiš.

— Pa i nije taka priša.

— Ako nije tebi, da vidiš, 'est meni. Ko, ne bi bilo lipo da se ja prvi ženim, a ti se na putu ispričije, pa se ne mičeš.

— Pa, moreš ti prvi, ako ti se žuri.

— To ne bi rada zbog svita. Počekaću ja još.

Dujam je htio da rekne Jadri, na koju misli, no sve mu se nije dalo, a najzad, držao je, da to Jadre i sam pogađa. Čuo je i sam, da su ga sa Mašom u puku već i dražili, a vidio je i sam, da na nju pogledava, i ako mu nije

o tome nikada govorio. Što više, kad je Dujam primijetio, da se i Jadre hvata u kolu vazda do Maše, tumačio je to kao — djeverišanje, i bilo mu drago, no uza sve to, sada mu bi teško, da otvoreno o tome progovori.

— A koju si odlučije uzeti?! — upita ga Jadre, ne gledajući u njega, i tako ga izbavi iz neprilike.

— Pa, znaš i sam koju! — odgovori Dujam.

— A otkud bi' ja to zna'?! — reče Jadre uzrujano, — Ko bi tebi uša' u trag, kad si vazda zavezan sa stotinu uzlova. Nit govoriš, nit romoriš, pa otkuda bi ja zna', na koju ti misliš?

— Ma 'est to, al opet — poče Dujam u neprilici. — Ti znaš, da mi se sviđa ona Miletićeva i da me s njome već u puku draže..

Jadri je bilo vrlo teško i nekako sramno pred bratom, pa ispusti ćuskiju iz ruku, metne nogu na kamen, podboči se i zamisli.

— Znam, Dujme — reče nakon poduže šutnje. — Znam i neka ti ne bude ža'...

— A ra' šta bi meni bilo ža'?! — začudi se Dujam.

— Eto, tako... Ja s Mašom divanim već... već... priko deset nedilja.

Dujam osjeti prvi put u životu, da mu srce zakuca strahovitom žestinom i da mu na njega pade neki veliki teret. Krv mu šikne u obraze.

— 'E l' ti?! — bilo je sve, što je mogao izustiti.

— E! — odgovori Jadre, ne dižući pogleda.

— A zna' si, da je meni draga?!

— 'Esam, zna' sam, Dujme... Al nema u našem puku momka, kome ona nije mila.

Obojica su oborili pogled i više nijesu ni riječi progovorili. Stajali su jedan prema drugome kao dvije gorske divlje bujice, kojima samo stoljetno duboko korito krša i

kamenja nije dalo da se razliju u strahotu poplave, uništavanja, razaranja i smrti.

Jadri je bilo isto veoma teško i tjeskobno oko srca. Osjećao je, da bi morao bratu nešto reći, no nije nikako mogao pogoditi, što bi mu to morao reći i kako bi to izveo. Ćutio je u duši nešto, što je veoma slično osjećaju srama i krivnje, ali ipak mu nije bilo jasno, što je on tu zapravo kriv.

Nakon duge, tjeskobne, mramorne šutnje okrene se i pođe prema kući.

Dujam se trgne i reče tiho, tužno i blago:

— Ne odlazi, Jadre!... Ništa... Radićemo dalje — i prvi udari trnokopom u zemlju.

Jadre se bez i jedne riječi i bez razmišljanja povrati i lati ćuskije, te počne dalje izvaljivati kamen, na koji je već prije bio zapeo.

Oni su i inače bili izvrsni radnici, no sada su radili divljačkom, strahovitom i opasnom snagom, upornošću i marljivošću, da pritom nijesu cijeloga dana progovorili ni jedne jedine riječi osim onih, koje su bile najnužnije, da im rad i napore dovedu u sklad.

»Drži! Drži otuda! Upri! Sad!« — to su uglavnom bile riječi, koje su međusobno ponavljali najobičnijim naglaskom, bez i truna gorčine. Samo su pogled jedan drugome izbjegavali.

Kad su pred večer posao dovršili, Jadre se uputi kući, a Dujam mu reče:

— Idem ja pogledati tu, njivu pod gorom.

— Dobro — odgovori Jadre, gledajući u zemlju.

Kad je Dujam stigao pod goru, sjeo je na kamen, podbočio glavu na dlanove i gledao preko vrleti, šikarja i glavica na daleku i ponosnu golet Svetoga Brda. Misli su mu neodređeno bludile, a u srcu mu se skupila tolika gorčina, bol i jed, da bi bio najradije proplakao. Jedna jedina

misao, koja mu se jasno i ponovno povraćala, bile su Jadrine riječi:

»— — kad si vazda zavezan sa stotinu uzlova.«

Sunce je već davno zašlo, pao mrak i mjesec nathvatio goru, kad se digao sa kamena. Pošao je kao mrtav, bez volje i svijesti, ne osjećajući ništa, do nijeme boli i ne videći ništa, do prozirne noći. Nije čuo iz obližnjih sela laveža pasa, ni pjesme mladih čobanica, ni zveku klepke sa blaga. Sve je to neopaženo prolazilo kraj njega u mirni i tajanstveni šapat crne planine.

— Ne: zavezan uzlovima — bila je prva njegova rođena misao. — Ne zauzlan. Ja sam sâm uzao.. — Uzlina.

Išao je lagano i neprestano se spoticao o kamenje, koje je virilo iz zemlje. Na desetak koraka ispred njega promače kroz šikaru ogroman vuk, očito zakašnjeli pratilac stada ovaca. Kad ga Dujam opazi, prođu ga trnci i kosa mu se naježi. To ga trže iz mrtvoga i nejasnog snatrenja. I vuk je njega opazio i uperio u njega svoje žive oči kao dva usijana bodeža, no niti je počeo bježati niti je zastao, već se nekoliko puta na njega obazreo i dosta nehajno produžio svoj put. Dujam je stao da vidi, hoće li okrenuti u goru ili prema selu, no ubrzo ga je izgubio iz vida.

— Hm! — pomisli Dujam — Nit sam se ja pripa' prid njim, niti on prida mnom ...

II.

Braća su govorila samo i jedino o najnužnijim kućnim poslovima i stvarima. U dvije, tri riječi. Kad se baš mora. Posve lijepo i blago, jer nijesu osjećali, da između njih leži kakova svađa, kakova mržnja, kakova nesreća. Bože sačuvaj.

— 'Esi li, Jadre?

— Evo, Dujme.
— Napravi to i to.
— Dobro. 'Oću.

To je bilo sve i sve tome slično. Samo, nikada poslije onoga razgovora nijesu jedan drugome pogledali u oči. Nikada. Nečesa su se plašili. Sigurno bi tamo, duboko u zjenicama, našli nešto, što je veoma ružno, griješno i opasno. A to se nije smjelo dogoditi.

— Ja bi' se oženije — reče Jadre.
— Dobro — odgovori Dujam — Ženi se.
— Znaš... Kad ti ne ćeš.
— Ne ću ja još.
— Ali — ja ću otići.
— Kuda?
— Ujcu u Šlavoniju.
— Dobro.

I on se oženio. Dujam mu je bio djever i tri nedjelje za redom pred vjenčanje išao prije mise u Miletića Gaj po djevojku, pratio je u crkvu, igrao kraj nje u kolu, pucao iz kubure i opet je pratio kući. Tako i u svatovima. I poljubio se sa mladom srdačno i bratski, kad je ona u ponoći skidala jabuku s barjaka.

Sve je to tako obavljeno lijepo i bratski, samo njih se dvojica nijesu pogledali ni u svatovima.

Dujam je znao, da se njemu sela rugaju, što je mlađega pustio preda se, no sama ta činjenica, što se Jadre prije oženio, nije njega ni malo smetala, tek ono, ono drugo ——— Ali — Uzlina!

Netko je Dujma i upitao, zašto je pustio, da se Jadre oženi, a on je ko začuđeno pogledao i rekao mirno i jednostavno:

— Jer ne bi?! Što j' zato?!
— Ko j' to vidije?! To j' ružno i sramota.

— Nije ni ružno ni sramota — odgovori Dujam — a što nije do sad niko vidije — vidili ste sada svi.

Ubrzo iza vjenčanja su Jadre i Maša odselili. Ponijeli samo robu i ništa drugo. Tako je ujac pisao. On ima svega dosta, samo ne od srca poroda. Na rastanku su se svi izljubili. Maša je i plakala. Dugo je ostala u zagrljaju sa Dujmom i jecajući šaptala:

— Nemoj se, Drago, na nas ljutiti. Nismo mi ništa krivi. Božija je to volja, Drago.

— Nek vas Bog blagoslovi — odgovori Dujam mirno. — Slušaj ga. On je malo aruman, ali pravi čovik.

Braća se nijemo izrukovaše i poljubiše.

— S Bogom, Dujme — reče Jadre, gledajući u stranu.

— S Bogom pošli — odgovori Dujam, ne dižući pogleda sa zemlje.

Kad su otišli, Dujma je nešto jako stislo oko srca i pod jakom, kao da će ga zadušiti. Nigdje si nije mogao naći mjesta i nikakva se posla nije mogao latiti. Otišao bi oko kuće, pa pod goru, a otuda u goru i obilazio svaku pojedinu bukvu, mjerio je pogledom od zemlje do vrha, kao da ih procjenjuje.

Tako se i vratio kući, a da nije ni sam znao, kako. Kuća je bila tako, tako pusta kao da je kroz nju prošla smrt sa svojom groznom i neumoljivom branom. I eto, Maša je bila u kući samo nekoliko tjedana, a toliko ju je svu ispunila, da sada baš ona, i samo ona, svuda manjka. I u kući i u sobi i pred kućom i — svuda, svuda potpuna pustoš i praznina, jer nema Maše.

Nije on o tome nikom govorio. A i kako bi, što bi govorio?! Nema je, pa gotovo.

Dani su tekli kao i ranije. U znoju, u neumornom radu i — šutnji. Želio je Dujam, da štogod čuje o Jadri i Maši, ali kako? Malo kada tko dođe iz te Slavonije, pa da mu pripovijeda. Svake dvije, tri godine tkogod, pa ni taj obi-

čno ne zna ništa o njima. A kako bi i mogao znati? Bog sam zna, kolika je ta Slavonija i gdje je to Podvinje, kako li se zove, gdje ujac ima zemlje i kuću?!

Oženio se istom dvije godine poslije Jadrina odlaska i uzeo Iku Mateše Krpana, najsitniju i najneugledniju djevojku u cijelom puku. Kao što je Dujam bio najviši među ljudima, tako je Ika bila najmanja među ženama. To, međutim, nije smetalo, da bude neobično čvrsta i marljiva kao pčelica. Kad ju je doveo u selo, po starom su joj običaju odmah dali nadimak i prozvali je »Knjiža«, jer je imala kuštravu kosu, pa je sigurno podsjećala na knjižavce kod preživača. Ti su nadimci i tajni i ujedno javni, pa su i njih dvoje ubrzo za to saznali. Dujam se smiješio i rekao:

— Ti Knjiža, ja Uzlina!

Ika je pocrvenila. Vidjelo se, da je smeta i da joj je žao, no nije ništa rekla. Neko je vrijeme šutjela, a onda nekako uzbunjeno reče:

— Pa, tebe niko ne zove Uzlinom.

— E, e. Ali ja to 'esam i sam se tako zovem. Ništa to, bluno, ne smeta. Svit ka' svit.

Slagali su se, marljivo radili na lijepom posjedu i s godinama je rastao i njihov ugled u selu i okolici. Dujma su već u mlađim godinama ubrajali među starije ljude, s kojima se je dobro sastati, podivaniti i poslušati njihove mudre savjete, a Ika je slovila kao najurednija domaćica i najbolja kuharica u cijeloj okolici. Ona je još kao djevojčica često bila kod kapitana Sekulića, da pomaže njegovoj mladoj gospođi, pa je tako uz nju naučila mnogo lijepih i korisnih stvari, a napose je naučila po gospodsku kuhati. U dnevnom životu joj to mnogo nije trebalo, jer palentu, grah, varicu te kupus i meso znade skuhati svaki graničar i graničarka, a više i ne treba znati, no kad je u selu ili okolici bio pir, onda su vazda molili Iku, da im

bude kuharica i domaćica. Ona se tome vazda odazivala, s veseljem i ponosom, no odgovarala je svakome:

— Meni to nije teško, al kako Dujam reče.

Pitali su njega i on je bio najspremniji, jer ga je veselilo, što ta njegova mala i neugledna ženica toliko vrijedi, da je svi traže, ali je vazda jednako odgovarao:

— Ma što će vam taj moj spredak od kudilje?! Što ona zna?!

— Zna, moj Dujme, više nego sve mi. Kapitanica j' nju naučila ka' sestru. Samo ti nju pušti.

— Ne držim je ja. Nek vam bude za posve.

I tako se to vazda ponavljalo svakom zgodom. Ika je išla, pripasala bijeli zaslan i kuhala. Kad bi je malo zapalo, sjela bi među svatove, pa s njima ljudikala i pila, a razumjela se u jedno i drugo, da je bilo pravo čudo od onako malena i kokorušava čeljadeta. Kad bi ona pričala šale i komedije, svi su se koturali od smijeha. Tako je u svatovima Šime Milina bio kum dosta nezgodan, pa niti se je šalio, niti je šale primao. Bio je to Dujmina Klarić, općinski lugar. Ika ga pozove, da s njome malo poigra. On je odbio, jer se ne može kolo igrati u dvoje. Ika uzme ćuskiju iz budžaka, pa s njom zaigra, pjevajući:

»Hodi, kume, da ga poigramo,
Ja Ikica, a ti ćuskijica« itd.

Kum je bio ljut i sve smišljao, kako će joj se osvetiti. Nije mu se nikako pružila zgoda, pa htjede, kad je drugi dan polazio kući potpuno pijan, da je uvrijedi, te na rastanku reče Šimi:

— S Bogom, kumašine! Ovo je prvi put u životu, što odlazim sa pira, a da se nisam ni naije, jer kuvarica nije valjala, ni napije, jer domaćice nije bilo!

Mladoženja je bio izvan sebe od čuda i nije se mogao snaći, no Ika priskoči i uhvati kuma za rukav, pa reče odlučno i zapovijedajući:

— Meni ti to, kume, govoriš! Amo de se, da ti odgovorim! — i povuče ga natrag u sobu.

I kum se sada nađe u čudu, pa niti ne dospije, da se opire, nego ju je mirno slijedio. Ika složi preda se dvanaest čaša i trinaestu »batelu«, bilikum, sve to natoči razom, pa reče:

— Što si, kume, gladan, ne mogu ti pomoći, kad nemaš Božjega blagoslova. Da još ideš, povratije bi; da kući poneseš, pogubije bi putem, a to j' grijota. Nego piti moremo. Ako si čovik i muško, ne'š odbiti zdravicu 'edne ženetine. Sramota bi bila takome junaku. Eto, kume, zdrav si mi sa prvom. 'Di ove godine, da Bog da i do godine. Zdrav si, 'di čuje i 'di ne čuje. Pomoga ti Bog i nebeski dvor; pomogla ti Blažena Marija Divica i anđelski kor. Rodila ti u polju bilica šenica, prid kućom rogata marva, a u kući muška dičica. Pčelice ti prikrivale sunce, koze vrane pokrivale strane, bile ovce brda i doline, baci bisni izbucali do'ce. Zdrav si, kumašine! Brka se nanosije, lule napušije, vina napije, žene nabije. Zdrav si, 'di čuje i 'di ne čuje!

Ika podiže čašu i na dušak iskapi, pa nastavi tako redom »zdrav sa drugom«, dok ne dođe i »zdrav, kume, sa trinestom batelom.«

Istrusi sve redom, složi čaše kao vojnike, pa opet nabije cijelu bateriju žeženim dalmatincem, a zatim ponudi:

— Nu de, kume: za'vali se.

Kum prihvati čašu i prozbori dosta nesigurno:

— Vrag te ženski nazdravije! Otkad nam žene nazdravljaju i udari nam nerodica u njive i pošast u blago. Al neka! 'Vala, Knjiže, na prvoj! — reče i iskapi — 'Vala, Knjiže, na drugoj.

Ispijao je sve do sedme. Dalje nije išlo, al kako bi pukla sramota, da se čuje, da nije mogao primiti zdravicu jedne žene, pričinjao se, da pije i lijevao preko brade u njedra.

— E, ne ćemo, kume, tako! — skoči Ika kao ris. — Nisam ja tebi nazdravila u nidra nego u grkljan i na brk.

Kum se malo trgne, ojunači se i popije još dvije, no dalje — oči pobijelile, usta se ukočila, pa ni makac.

— 'Esi li pijan, kume?! — upita ga Ika i unese mu se u oči. On je samo nešto nerazumljivo blejao. Tada ga Ika uzme ispod ruke, dovuče do vrata, gurne preko praga i omahne nogom za njim.

— Sritno, kume! — vikne ona. — Sad ajde pripovidaj »Knjižinu zdravicu!«

U svatovina nijesu neobične ni najsurovije šale, koje obično svršavaju krvavo, nu ova je popraćena općim smijehom, jer ju je napravila žena i k tome još jedna mala, neugledna žena, na kojoj se i iza te zdravice tek jedva primjećivalo, da je uopće pila i ako se je znalo, da inače nikad ne pije, a još manje drži zdravice, kao ni druge čestite graničarke.

»Knjižina zdravica« je ostala slavna.

I Dujam je bio u svatovima, nu otišao je prije kući radi blaga i drugih poslova, pa kad su mu pričali o zdravici njegove Ike, on se kao tobože ljutio, dok mu je uistinu bilo drago.

— Nisi tribala tako — reče Iki.

— Bog s tobom, moj Dujme! — začudi se ona. — Da nisam ja to napravila, bije bi ko gadu da' uz uši, pa sramota. Bolje je, da se pripovida ovo, nego da su se potukli u Šiminim svatima.

Dujam nije ništa odgovorio, jer je stvarno bio zadovoljan, a i inače je on bio toliko zadovoljan sa svojom malom ženom, da bi joj teško mogao predbaciti slučajnu pogrešku, pa da je i veća. Zadovoljan je i on i ona u svemu. Zemlja lijepa, kruha i ruha puna kuća, štale pune blaga, sve puno Božjega blagoslova, samo — samo — djece nema! Za jednu, bar jednu kćer bi Dujam pregorio pola imanja,

a za sina — život i imanje. Ali Bog nije dao, a preko Božje se ne može. Često su njih dvoje o tome govorili i jedno se drugome jadali.

— Ja sam sigurno kriva — jadala se Ika samo da ne bi on pomislio, da je njoj žao na njega.

— Ne bluni, Iko — odgovarao bi on redovito. — 'E l' ti i' mati rodila sedmeronestero, a baba s 'edne strane tronestero, a druga jednonestero?! Ne bluni. Moja je baba rodila 'edno, majka mi nas dva, a ujac mi nema sa ženom ni 'edno. Ne bluni. Al, što ćemo?! Molićemo plovana, da piše Jadri i Maši, nek nam oni pošalju koje dite. Njijovo ka' i naše.

Međutim su doznali na najveću svoju žalost, da ni Jadre i Maša nemaju djece. Došao otuda neki Pavelić i sve im pričao.

— Eto, vidiš! — reče Dujam tužno. — Ni moj Jadre nema dice s Mašom. Ona je deseta u matere, a još i' je iza nje petero. Bog zna, što je ova naša loza skrivila?!

— Ne griši duše, moj Dujme — tješila ga ona. — Što bi zgrišili! More još Bog dati.

— Aja, moja Iko!

III.

Prođe mladost i starost se primicala naglim, neumoljivim koracima. O djeci više nijesu ni mislili. Pomirili se sa sudbinom i Dujam je sa suzama u očima u duhu već gledao, kako mu se ognjište gasi i po njemu trava niče.

Poslove su obavljali sami s pomoću dvojice slugu, jedne služavke i nadničara. A posla je bilo vazda i previše kao i u svakoj težačkoj, a pogotovo gazdinskoj kući, kakva je bila Dujmova.

— Vidim ja — reče jednom Dujam, sjedeći poslije večere kraj vatre sa Ikom — da je Bog zaboravije na ovu

našu goru. Kolika zemlja, toliko blago, pa bez diteta — —. Da mi je znati ko bi i' ode ima' najmanje desetero, odma bi' ga posinije.

Ika je šutjela i komadićem drveta šarala po lugu. Ona je već i sama pomišljala, da bi posinili njezina sestrića Pavla Miletića, sina Ružina, no nije htjela prva spomenuti. Bog zna, kako bi to Dujam primio.

— Bolje da i' je desetero na tri rali ka' kod Joje Pastuovića, nego na trideset rali ni 'edno ka' kod mene... Dok je glava, bi'će kapa. Lakše kući, 'di se želi kru', nego 'di se žele dica.

— A nu — reče Ika — Božja volja.

— 'Est, 'est. Božja volja, da čija? Slava Mu i dika... Ali, znaš, stara, što je?!

— Što, Dujme?!

— Mi ne stvorismo sad dicu našim starim jezičinami. Ja ti nisam kriv, što si se udala za mene, a ti nisi kriva meni i ovoj gori, što nas je Bog ostavije bezditke. Slava Mu i dika! A, nu. Sad je ovako i 'valimo Mu. Daj mi gutljaj rakije.

— A da, moj Dujme! — prihvati ona, vesela, što se on malo udobrovoljio.

— Što ćemo mi o tom razbijati glavu?! Bog zna, što kome daje.

— A da, stara moja. Uzećemo mi amo koga muškiljića od tvoga kolina, pa će biti dice ka' i miševa!

— E, da! — potvrdi ona veselo i ustade, da mu dohvati rakije, no prije toga iziđe pred kuću.

Preko Doca, tamo u kući Makana Markova, bilo je prelo i već su se igrali momci i djevojke zaloga. Kad se skupi dosta zaloga, jedan momak sudi i određuje kaznu vlasnicima zaloga. Nekom dosudi ovo, nekom ono. Kazne ovise o sučevoj duhovitosti, a svrha im je, da se društvo nasmije na račun osuđenikov. Tu je večer jedan dobio za

kaznu, da iziđe pred kuću i da u sav glas zovne tri puta redom:

»O Uzlina!« Očekivali su, da će to Dujmina čuti i početi na sav glas psovati, što ga iz sna bude, uzbuniti cijelo selo i tako napraviti veliku zbrku i veselje mlađariji.

Kad je Ika izišla pred kuću, čula je graju iz kuće Makanove i odmah joj je bilo jasno, da tamo prele. U istom času odjeknu od brda do brda kroz mirnu noć zvonak momački glas:

»O Uzlina!«

Ika se dosjeti komediji, pođe žurno u kuću i reče još sa vrata:

— Dođide, Dujme, dođide! Niko te zove! —

U to odjeknu i drugi i treći zov:

»O Uzlina!«

Dujam ustane, što je brže mogao, i iziđe pred kuću, a Ika šmugne unutra i naduši se smijati. Međutim je već drugi grješnik bio na redu i kad je Dujam stupio pred kuću, izbacio je onaj u noć kao iz lumbarde gromoran poziv:

»O Knjiže!«

Dujam se također odmah dosjeti, o čemu se radi, otvori vrata i vikne:

— Stara, stara, po rane moje, tebe zovu!

Kroz noć odjeknu drugi zov: »O Knjiže!«, a čim se je slegla jeka, i treći sijevnu kao munja: »O Knjiže!«

— Eto je, eto odma'! — vikne Dujam u sav glas, uđe u kuću i oboje se staraca zasmiju kao djeca.

— E, moja stara — reče Dujam, smiješeći se — 'esi vidila: star vuk, pasja šala. A nu!

Ika je dohvatila bočicu s rakijom i sjela na zemlju kraj Dujma. On se nešto zamislio.

— Ku' si otiša'? — upita ga ona.

— A, znaš! — reče on — Neka i', neka! Bog i' blagoslovije.

— Koga to? — upita Ika.

— Momke i cure. Kamo sriće, da je večeras i kod nas prelo, da se kupe oko naše dice.

— E — reče ona — mi bi' već imali i unuke.

— Ovako, ka' lončiće — nastavi Dujam njezinu misao i pokaže rukom. — Sve 'edno drugom do uva. Znaš, babo, pa kad bi onda skakali po svome didu, čupali mu brk i otimali lulu iz zubi... E! kamo puste sriće, da j' u svakoj našoj kući prelo.

— Kud bi toliki, moj Dujme?! Što bi od nas bilo?!

— Čudo, čudo bi bilo, stara moja... Nego znaš, sutra otiđi Ruži, pa je pitaj, koga će nam momka dati. Najvolije bi' Pavla. Ako un 'oće. Sve će biti njegovo, ako bude ima' dice. Ako li i' ne bude ima... Bog zna.

— Nije proklestvo...

— Ne znam ja. Sutra ćeš — zora međa, torbicu na leđa, pa ako 'će, neka iz uni stopa prtlja.

Iki je to bilo veoma milo, nu ne reče ništa. Dujam je gucnuo rakije iz bočice, a onda ponudio njoj. Potegla je malko i ona i milo gledala, uzdignute glave, prema njemu kao zaljubljeno djevojče ili mlada žena, koja osjeti slatku tajnu pod srcem, pa smišlja, kako bi je otkrila svome vojnu.

Dujam to primijeti i bi i njemu nekako milo, pa podiže ruku, da je pomiluje po licu, no onda se trže.

— A! Bluno stara! — reče i odmahne rukom.

— Jer to?! — iznenadi se Ika.

— A, ništa, stara moja! — odgovori on kao u neprilici. — Znaš, došlo mi ništo, da te upravo pomilujem. Evo, ovako — reče on i pomiluje ju po licu nježnošću mladoga zaljubljenog momka. — Eto, tako mi došlo u glavu, a onda sam se sitije, da bi mi se nasmijala. Ja već sid ka' ovca, a ti prosida. Nasmijala bi mi se.

Ika se nije nasmijala, već se je naslonila na njegovo koljeno i lagano pomicala glavu za njegovom rukom u nesvijesnoj želji, da to milovanje, nježno i stidljivo, što dulje potraje.

— Tako, tako, sida moja — reče Dujam iza odulje šutnje i opet je pomiluje po kosi, no da to prikrije, brzo dodade tumačenje: — Eto, eto, sida si već i ti malo manje neg ja... E, da. Već je sedmi desetak.

— Neka je, samo kad smo zdravi, Bogu mom 'vala, i da ne budemo sami sa najmenicima. Eto, nji' svi troje svaku večer u prelo, a nas bi ode mogli poklati vuci.

Na te se njezine riječi Dujam malo trže i kosa mu se naježi. Vidje pred sobom jasno kao munje ona dva vučja oka, što su ga promatrala tu pod gorom. One večeri... Kao da su sad pred njim. I Mašu vidi, divnu i stasitu, da je se oči ne mogu nagledati. I Jadru. I njega opet vidi, kako drži ćuskiju. Samo... ne vidi njegovih očiju. To je bolje. Mogao bi tamo vidjeti što ružno...

Svrne pogled na svoju malu, sitnu, sijedu Iku, metne joj lagano ruku na rame i tiho reče:

— Da, sida moja. Tako će biti najbolje. Pavla ćemo mi amo, pa ćemo dalje viditi.

IV.

Pavao je bio momak od sedamnaest godina, a krupan i visok kao da je već vojsku odslužio. Sigurno su ga zbog toga i zvali Pavlinom. Bio je veoma marljiv i jak. Plužio je kao kakav starac, te je bila milina pogledati ga, kada upregne četiri vola, pa zaore u ledinu. Volovi se kreću lagano i odmjereno kao lađe na mirnu moru, i momak kraj njih švika bičem, a Pavao drži ručke od pluga, te se čini, da su i volovi i plug i Pavao jedna cjelina, jedno biće,

jedna jedina razumna snaga, koja pred ničim ne preda, pred ničim ne staje, pred ničim ne kleca.

Drži za ručke kao prikovan, a plećima kreće, da mu se ispod košulje vide krupne mišice kao komadi uglačanog granita. Od časa do časa uzme otik, da očisti crtalo, kada se travom zabrzda, ili udari nogom odrezanu brazdu, koja nije dobro legla, pa rukavom obriše znojno čelo ili baci pogled, da vidi, je li sunce već visoko odskočilo.

Stari je Dujam znao često da kradom, iz prikrajka, promatra tu snagu i ljepotu, a srce mu se širilo, širilo, kao da će se nekuda razliti. Ne bi mogao dugo izdržati, da mu se ne javi, da mu ne rekne koju dobru.

— 'Esi li, sinko?!

— Evo, tetak. Ka' po loju!

— Neka, neka. Bog te blagoslovije...

Dujam je s njime vrlo zadovoljan, jer je Pavao marljiv i neumoran. U večer još uvijek ima nešto da uredi, a u jutro mu nije nikad dosta rano ustajati. Najmenicima vazda nešto prigovora i gurka ih na posao. Drago je to Dujmini, pa kako ga je još i želio, oblačio ga već kao potpuna momka. Ika se je brinula za vezene gaće i košulje, te građene natikače i nazupke, satkala je posebno sukno za breveneke i haljinac, a haljinac optočila zelenom čohom i okitila ga sa dvije velike toke i šest puceta kao kokošja jaja, a sve od čistoga srebra. To je još od Dujmova pokojnog dida. Neki su pričali, da ih je on skinuo sa nekog turskog bega, kad ga je u boju ubio, a drugi su govorili, da mu ih je — dodao neki hajduk. Svejedno. Dujam ih je dao Pavlini i još mu kupio karlovačke opanke, ćemer iz Gospića, crvenkapu, svilom izvezenu, sa gustim, kratkim kitama, te građenu maju.

Kad ga je prve nedjelje spremala u crkvu, Ika je upravo grozničavom pomnjom namještavala na njemu

svaki pojedini komadić i veselila se kao dijete, kad je vidjela, kako sve divno stoji na divnom momku.

— Stani de, stani de, da te tetka vidi! — reče zadovoljno i ponosno, kad je bila gotova, pa se izmakne na dva, tri koraka, da ga bolje promotri.

— A, biži, moja tetka! Do šta j' tebi! — reče Pavao i osmijehne se zadovoljno.

— Pogledajde ga, Dujme! — zovne ona svog staroga, koji je nešto radio i ispod oka pratio svaki kret Ikine ruke i s neopisivim zadovoljstvom promatrao Pavla. Kad ga je žena zovnula, on se posve okrene u stranu i — obriše oči rukom.

— Ne bluni, jadna! — reče Iki. — Nije cura, da ga gledam.

— 'Est lipši i vridniji od sto cura! — odgovori Ika oduševljeno, priđe k Pavlu i maši se rukama, da će ga ogrliti. — Da te tvoja tetka poljubi!

— Pusti, jadna, tetka! — branio se Pavao.

On nije mogao razumjeti te nježnosti i milovanja, pa ih je vazda odbijao, što je gdjekada učinio i na dosta nezgodan način. Iku je to vrlo boljelo i smetalo, no šutjela je. Nije se htjela potužiti Dujmu, jer je Pavao ipak više njezin, nego njegov, pa ga mora prikriti. Tako. Da Dujam sve ne zna. Pametna žena nikada ne natiče na nos čovjeku sve kućne trice i kučine. Ima on dosta i drugih briga.

Pavao se već hvatao u kolo i umećao se — bacao kamena s ramena. Bacao je vrlo dobro, al je još ipak zaostajao za dvojicom, trojicom momaka u puku. Dujam se obično, a sve kao slučajno, nalazio u blizini, gdje su se momci umećali i promatrao Pavla, jer je na to mnogo polagao. Točno je pratio, kako on napreduje sigurno i očevidno od nedjelje do nedjelje.

— Ne može Pava' s ovim bacima — reče neko Dujmu. Njega je ta primjedba malo uvrijedila, i ako nije zato bilo razloga, no kao pametan čovjek odgovori mirno:

— E, moj brate, pa i nisu to Pavlovi parovi. Ali čekaj malo! Oni u Pavlovim godinama nisu smili ni priviriti, 'di se momci umeću, a pogledajde ti Pavlinu! Kolikima on već sada odbacuje! Pusta je to snaga, ali — 'esi vidije potoka, koliki je?! E. Pa ne moreš na njega metniti mlin, dok vodu ne svedeš u jažu i žlib. Tako je i to. Snaga, pusta snaga, ali još sama pina! Dok se pine zgusnu i uhvati skorup, vidićeš, ko je moj Pavlina...

Ika je još s većom ljubomornošću, strepnjom i čežnjom pratila svaku njegovu kretnju. Rugali joj se, da je jedne nedjelje stajala iza kola i promatrala, kako njezin Pavlina igra, pa se primakla hrpi žena iz drugih sela, metnula ruku nad oči ko da bolje vidi i onda će, promatrajući kolo i igrače, i pokazujući rukom na Pavla:

— Ma, druge moje, čiji je onaj najlipši momak, što eno najlipše igra?!

Sad su istom, otkad je Pavao u kući, i Dujam i Ika osjetili, da imadu zašto živjeti. I nekako su se pomladili, a i u polju i u štali im je sve bolje cvalo i bujalo, raslo i napredovalo ili se to njima samo pričinjalo, da je tako. Glavno je, da su oni to uistinu tako vidjeli i osjećali.

Pavao je radio i činilo se, da je i on zadovoljan, a godine su prolazile.

V.

— O Iko! — zovne Dujam jedne noći, vrteći se u krevetu.

— Oj Dujme! — odazove se ona.

— Ne spavaš ti?

— A'a. Ne spavam.

— Ni ja.

Dujam je zašutio. Šutila je i Ika.

— 'Esi me za to zva'? — upita ona iza veoma duge šutnje i očekivanja, što će on reći.

— E — odgovori on. — Ništo tako mislim.

— Što to misliš?

On nije odgovorio. Vrtio se, stenjao, uzdisao i prekrstio se.

— Tako — javi se on opet iza dulje šutnje. — Mislim, da bi bilo najbolje, da oženimo Pavla prije neg pođe pod mušket.

— Dobro misliš, Dujme! — potvrdi Ika žurno. — A koju bi za nj? 'Esi mislije?

— Pa — ima i'.

— E, e. Lako ovakom momku za curu.

— I nije, da vidiš, lako.

— Bog s tobom, Dujme. Nek se samo čuje, da ga ženimo, pa ćeš viditi, koliko će nam i' se nuditi.

Dujam nije ništa odgovorio. Nastala je duga šutnja. On se posve primirio i jednolično disao, pa je Ika pomislila, da je već zaspao, kad se on opet javi:

— Najprvo dobro provrlezati...

— E, e — potvrdi ona. — Izbrojićemo sve divojke, pa izabrati. A ima i', Bogu 'vala, dosta. I pravi' divojaka!

— Ne, ne tako, stara. Provrlezati i ćaćinu i materinu lozu. Da vidimo, koliko su dice imali, 'esu li zdravi. I tako. Ima te gruntine... Nek dica skaču..

— Ma, est, to, al najprije curu.

— I to i to. Ima i', ali i' je malo za mog Pavlinu.

— Eto Seje Marine.

— Prava cura.

— Pa u Bilovića dvi.

— Prave cure.

— Evo dvi cure u Martina Vrbana.

— Prave i dobre cure.

— Ima i' u svakom selu.

— E, e — potvrđuje Dujam neumorno. — Sve prave i vridne cure, al niedna za mog Pavlinu.

— Daa, moj Dujme — usprotivi se Ika — Kako niedna kod takih cura?! Eto, baš Marija Martinova. E l' ka vila, a vridna, čemu kraja nije?

— 'Est, 'est to. Ali vidiš: otac joj bije jedinac, a mate joj rodila svega troj dice. Pravo je Marija i vridno čeljade, al da j' Blažena Marija, ne bi mi priko praga.

— Ma, ko bi tako, moj Dujme?!

— Ovako, ovako, moja sida, i nikako drugačije... Ne će po mojim glavnjama vukovi vijati... Ili opet dvoj staraca, evo ka' nas dvoj, prljati po lugu... Dice, dice...

Zašutio je, a ni Ika se nije javljala.

— Tolika zemljica — javio se opet Dujam dosta tihim glasom kao da govori za sebe — pa toliko blago, pa kuća, pa štale, pa — sve pusto. Dva stara groba! Aja! Neka tu skaču, neka vrište, neka se biju, neka i' desetero... peteronestero...

Čas je šutio, a onda opet nastavi:

— Stara! Spavaš li?

Ona se nije javila.

— E, da — nastavio je on i ne čekajući odgovora. — Onda bi i did Dujmina oživije. Zovu me didom Dujminom, a vragu sam ja did?! Onda... E, da. Did bi bije did... Ajme, majko moja! Jadan ti sam, ka' i 'esam: ni unda ja ne bi' bije did, al — opet. Tako. Ka' i bije bi'...

Duboka je noćna tišina progutala djetinje sanje staroga dida Dujmine, a čarobno velo tih slatkih želja je pokrilo umorne oči dvoje staraca. Spavali su mirno kao dvoje djece.

Čim su se javili prvi pijetlovi, oni se oboje počeli okretati i meškoliti po krevetu. Probudili se, no svako je šu-

tjelo, ne znajući, da li je drugo budno. Dujam se prvi javi i nastavi prekinuti razgovor:

— S Pavlom ti najprije onako iz daleka, da čuješ, što un o tom misli.

— E, e. Lipo ću ja njemu — odgovori Ika.

— I reci mu — tako, dok pođe u vojsku, more se već i dite naći. A, ovaj, ja onako mislim... Eno, u Razbojinama, u Ivice Tomičića, sestra, da joj nema ravne u carevini. Desna kuća! A... ni broja se ne zna, koliko i' je. To, to... Kud se god okreneš, a ono dite; kud god pogledaš, čovik; kad dođeš u kuću, nemaš di sisti od čeljadi! To j' kuća i ognjište.

— 'Est prava Janja... Vaj, brate, bi li je dali?!

— 'E l' za Pavla, bi l' je dali?! La, bluno! Bi za njega ovakoga, pa na ovaki grunat, da j' uprav lajtmanova!

— Znam ja već, kako ću — reče Ika i poče ustajati, osjećajući potrebu, da se čim prije dade na posao.

— Kuda ćeš?!

— Sa' će dan. I Pava' će brzo ustati.

— Pa ne 'š zakasniti! Ne će un nikud uteći.

— Ma, 'est to, al — ustaću. Danas je četvrtak — računala je Ika — sutra petak, onda subota, a lipo ćemo mi u nedilju, moleći Boga, u Ričice k crikvi.

— E, to j' dobro! — reče Dujam i odmah i sam poče da ustaje. — E, e. To j' dobro. Što bi otezali?! Što će biti jesenas, nek bude večeras. Sad je Josipova... onda... Tako. Mogli bi se vinčati odma' po Uskrsu.

— Tako i ja mislim — reče Ika. — Samo morda nije divojka još spremna?!

— Ne divani, jadna! — 'E l' Tomičićeva da ne bi bila spremna?! Još nije ni k crikvi išla, kad su škrinje složene!

— Ma, ne velim ja. Unda dobro. Ja ne branim... ispričavala se je Ika — Unda, odma' po Uskrsu. To j' najbolje.

— E, da. Mislije sam u nedilju u općinu...

— Moreš ti. Ne će kući ništa biti.

— A u Ričice?! — iznenadi se Dujam. — Veliš li, da ćemo u Ričice?!

— Ja sam mislila, da moremo Pava' i ja sami. Ka... da se ti ne kiniš.

— E, moram ja malu viditi! — reče Dujam odlučno. — Već sam je uprav i poželije. Kad sam je na Mandalinu zadnji put vidije, odma' ja reko': »Evo meni neviste!«

— Nek un nju lipo u nedilju kod crikve vidi, a popodne mogu odma' Matija Rupčićeva, ova Markova, i Manda Skorupova u Razbojine, a mi ćemo pričekati kod Matije, dok se vrate, da odma' znamo.

— Ja već sad znam! — reče Dujam razdragano, udari dlanom o dlan i glasno se prekrsti. — Nego, znaš, stara, Pavlu reci sad, dok se digne.

— Ne boj se! — odgovori Ika i pođe, da naloži vatru na ognjištu.

— Nego, slušaj, sida — zaustavi je Dujam.

— Nude, Dujme?!

— Ono dvoj veći' krmčića odma' odluči u drugi kočak i bolje i' 'rani. Da nam se svati ne rugaju...

— Ne će, ne boj se. Napitaću ja nji'.

— E, e. I triba. I janjce ću ja odma' zabiližiti, pa ćemo i' puštati u ogradu.

Ika zovne djevojku da ustane, a sama počne ložiti vatru.

— Pa, još nije ni zora — promrmlja cura iz budžaka.

— Ne boj se, ne će ti mrak oči ispiti!

— Pušti dite nek još spava — reče Dujam tiho. — Ako mi stari ne moremo spavati, ona more. A i naradi se priko dana. Vridna je — ka' i momci — pa zasluže svoj pošteni san.

On se obukao i izišao pred kuću, pa kad se povrati reče:

— E, di je još dan, moja sida!

Kad je Ika skuhala mlijeko, lagano su ga pili i — pirovali. Sve su odredili u tančine i s djetinjim veseljem i pobožnošću pazili, da ne bi štogod propustili i zaboravili.

— Biće to pir, moja sida, da se pripovida! — usklikne Dujam.

— A i mladenci!

— E, i oni, i oni. Kad se vinčava' Šime Milin s Marijom Majinom, sav je puk sta', pa gleda'. Onake lipote nije niko prije ni vidije. Eto — naši su drugi.

Čim je zora ciknula, pojavi se Pavao na vratima. On je spavao s momcima u štali.

— Ti već na nogama?! — začudi se Dujam.

— E. I već da' blagu isti — odgovori on veselo.

— Kako j' u vani? — upita ga Ika.

— Lipo — odgovori Pavao. — Snig je već dobro okopnije, pa ćemo danas puštiti ovce malo u prošaricu.

— Tu nad kuću, pa će već štogod nabirkati trave i brsta. Pod gorom se vaik ništo nađe — reče Dujam i krišom od Pavla dade Iki znak, da mu odmah govori. Ona mu isto tako znakom pokaza na djevojku, koja se počela protezati na ležaju.

Pavao nešto otide u sobu, a Ika požuri mladenačkim žarom za njim.

— Ajde, ajde! — obodri je veselo Dujam, a odmah zatim ustane i počne nestrpljivo hodati po kući. Sve ga je nešto nukalo i vuklo, da i on ide u sobu, no ipak se svlada, vjerujući, da će to Ika bolje sama obaviti. Ipak mu je ona rođena tetka, a to je posve nešto drugo nego tetak. Vrijeme mu se strašno oteglo i već mu se činilo, da su — a, Bog sam zna, kako dugo u sobi! Zakorači već k vratima, no opet se svlada i stade žurnije hodati. Njih još nikako nije bilo van. Bez razmišljanja, nije sam znao kako, pograbi za uzicu, otvori vrata i uđe u sobu.

Njih su dvoje stajali kraj stola.

— Ne će, Dujme! — skoro projeca Ika. — Ne će!

— Dok ne svršim vojsku — dometne Pavao i izađe.

Dujam je stajao kao okamenjen.

— Ne će, pa ne će, da ga ubiješ — ponavljala je Ika. Ja sam, veli, pismen, pa ću u vojsku, pa Bog zna, što će unda biti.

... »pa Bog zna, što će unda biti...?!« — ponovi Dujam veoma tiho, nekako skršenim, razbijenim glasom.

— Uprav mi je tako reka': »... pa Bog zna, što će unda biti«. Eto. Veli, nisam ja na glavu pa', da se vežem.

— »Nije na glavu pa', da se veže«?!

— Uprav mi je tako reka'... 'A što ćemo sad, Dujme?

On je šutio. Šutio je veoma dugo. Tad nenadano reče tiho:

— Nemoj lučiti krmčiće.

VI.

Iste je jeseni otišao Pavao u Bjelovar, da odsluži tri godine kod šesnaeste pješačke pukovnije. Ispratili ga do crkve, izgrlili se, izljubili se i dali mu deset forinti za putni trošak.

— Kad budeš triba' novaca, piši mi — reče mu Dujam. — Piši na plovana.

Ika je plakala kao ljuta godina. Sve je suza suzu stizavala, a Pavao je zapjevao sa svojim drugovima još prije nego su i u kola sjeli. Taki je običaj, pa tako mora biti. Ko ne ide u vojsku pjevajući, rugaju se još i njegovoj djeci, jer ko nije za cara, nije ni za cure.

Starci su lagano i nijemo koracali kući. Ika je neprestano plakala.

— Ne cmoli, stara! — reče Dujam vrlo tiho, a u isti čas i sam kradomice obriše rukama oči.

— Jedino dite — prošapće ona. — A koliko nam je godina?! Nikada ga više ne ćemo viditi.

— Ne bluni, jadna — tješio je Dujam, no izgovarao je svaku riječ tiho i s velikim oprezom, da ne bi žena opazila, da se i on — »raskvasije ka' žena«.

— Nikada ga ne ćemo viditi — ponovila je ona.

— Muči, jadna. U kolikim sam ja ratovima bije, pa me evo i danas.

— E, moj Dujme, 'di je to? Momak si ti unda bije, a danas stari grob ka' što sam i sama.

Kod kuće je svako pošlo na svoj posao i nijesu govorili skoro ništa. Čuvali se, da se opet ne rascvile. Ika je od časa do časa morala obrisati suze, a Dujam je osjećao, da ih jedva suzdržava.

Dani su im prolazili teško i sporo u vječnome očekivanju dobrih vijesti od Pavla, a vijesti nije bilo. Čulo se, da je Pavao zdrav i da je u nekakvoj školi, pa da će postati vrait, a možda i kapura. Dujam je to — onako, ko slučajno — svakom pripovijedao.

— Čujem sam, da će dobiti vraitiju. A i mogu njemu dati, ako će, i lajtmaniju.

Iza dugog očekivanja dobiše i od njega pismo. Zdrav je i postao je šarža. Dujam je to pismo neprekidno nosao uza se i davao ga čitati svakom pismenom čovjeku, kojega je sretao.

Poslije je opet bio unaprijeđen, pa onda i treći put za cugsvirara.

— Eto ga skoro kući, Bogu mom 'vala — reče Ika.

Dujam je šutio.

— Sad bi tribalo sve prirediti.

Dujam je šutio.

— Moremo odma poručiti Matiji — nastavljala je Ika — nek se malo okrene oko Janje.

— Vidićemo — reče Dujam zamišljeno.

— Nema tu više što gledati, moj Dujme. Eto njega, ako Bog da, a onda — odma' pir. Ništa drugo.

— Lagano, stara! — smirivao je Dujam.

— Što lagano, moj Dujme?! Koliko je nama godina, već smo mogli biti i pod ledinom, pa moramo brzo sve urediti, dok smo živi.

— Znaš li, stara, što j' reka: — »pa Bog zna, što će unda biti?!«

Ika se nađe čas u neprilici, a tada se sabra i reče:

— Ma 'est to, al on je mislije — Bog zna, ko živ, ko mrtav. Tako je mislije.

— 'E l' ti reka' tako?

Ona je šutjela.

— Nije, nije, sida moja! Nije ti tako reka', al eto — odluči dvoj krmčića, pa kako Bog da.

U tom je došao i dan povratka Pavlovih »jargana«. Opet se našli kod crkve svi, koji su imali koga čekati. I Dujam i Ika. Bili su nekako tužni, jer su svi vojnici pisali svojima, da dolaze, samo Pavao nije ništa javio. Obuzele su ih zle slutnje, koje su se i ispunile. Vratiše se svi osim Pavla. Rekoše njegovi drugovi, da je otišao s nekim svojim prijateljem iz Slavonije njegovoj kući u goste.

— U goste?! — priupita Ika.

— A, da, stara. U goste. Sigurno je otiša', da vidi Jadru i Mašu — poče Dujam tumačiti na oko posve mirno i odmah krene kući. Cijelim putem nijesu progovorili ni jedne jedine riječi.

— Do'će un sigurno — reče Ika, kad su stigli kući i sjeli kraj ognjišta.

Dujam ne reče ništa, već ustade i iziđe pred kuću. Tu je čas stajao, a zatim krene u štalu, pa u vrtao i dalje po

njivama. Nije pravo znao, što mu je, ali je osjećao, da mu je vrlo teško i da ga nešto steže i u prsima i oko vrata. Za sunca se još vratio kući. Govorio nije ništa, a ni Ika nije ga mnogo pitala. I ona je bila potištena.

Prolazili dani i tjedni. Tek nakon mjesec dana, jedne jesenje večeri, stiže Pavao. Ika je glasno plakala od veselja, a Dujam je nijemo gutao suze i šutio.

— Lipo moje, janje moje, 'di si mi tako dugo? — šaptala je Ika, klečeći kraj njega u lugu i milujući ga po kosi.

— Evo, tetka. Došao sam ! — odgovori on veselo, pa odmah dometne, pokazujući prema vatri: — Pazi, tetka! Iskipiće ti mlijeko.

Ika u čudu pogleda, a onda se dosjeti i reče:

— Aha! Varenika! Ne će, ne — i izmakne kotlić.

Dujam je sa zadovoljstvom promatrao njegovo muževno opaljeno lice s lijepim crnim brčićem i bio je veseo, što se Pavao povratio, ali ni traga onom djetinjem veselju, koje je on želio, za kojim je čeznuo i koje je uzalud tražio u svojoj duši.

— Pravi si čovik! — reče mu Dujam. — I lipo si avanzira'. Neka, neka. To j' lipo.

— A 'di si bije tako dugo, 'rano moja? — upita ga Ika. — 'Edva smo te jadni dočekali.

— E, moja tetka, gdje sam bio!? — reče on i odmahne rukom. — Bio sam... Tako. Sad sam došao, da izvadim dokumente u općini i plovaniji.

— Kakve dokumente?! — upita Ika, iznenađena.

— E, take, bome. Priženiću se u Slavoniji.

Na te je riječi Dujam naglo izišao iz kuće, a Ika opet briznula u plač.

— I ostavićeš nas?! — mucala je ona riječ po riječ.

— E, moja tetka! Njihov prosijak kao naš gazda, a naš plovan nije dorastao njihovome gazdi... Tako. Prava je cura. Jedinica. Pedeset lanaca zemlje... Pa, eto.

Nije se više dalo ništa promijeniti. Dujam je šutio i na oči venuo i propadao. Nije Pavla ni jednom riječi ni pitao za razjašnjenje, ni korio, ni bodrio, samo mu na rastanku reče uzdrhtalim glasom:

— Kad si tako, sinko, odabra', neka ti Bog da sto srića. Tako j', valja, suđeno: Ovaj naš kamen i Lika sve naseli, a sebe ne raseli. Nego, sinko, čuje sam da j' u Šlavoniji slabo s narodom... tako, s dicom. Pogledaj i zapamti nas dva stara groba i gledaj i moli se Bogu, da nikad ni ti ni iko tvoj ne dođete na naše grane, 'di ne želimo ništa, nego — koga bi iza sebe ostavili uz ognjište.

Dujmu je teški jecaj prekinuo riječ u grlu, nijemo zagrli i izljubi Pavla i žurno se udalji. I Pavao je proplakao kao dijete, te mu se učinilo, da je sada prvi put u životu, što počinje razumijevati svoju staru tetku i tetka.

Ika je zapretala vatru na ognjištu, pa je i ona otišla u goru za Dujmom.

VII.

Godine su lagano prolazile. Ika su i Dujam starili i očekivali iz dana u dan smrt kao neko spasenje, koje je ne samo sigurno, nego i blizu.

Ika je nekoliko puta zapodjela razgovor o tome, kako bi bilo dobro, da uzmu kojega rođaka k sebi, koji bi se tu oženio ili već došao sa ženom i djecom, preuzeo imanje i gospodarstvo i njih dvoje dohranio, no Dujam nije nikada ništa odgovarao. Nikako nije htio ili nije mogao o tom da govori. Uopće je govorio vrlo malo i sav izljev i čuvstava i misli sastojao se u čestom i prečestom uzdahu:

— Ajme meni, jadan ti sam, ka' i 'esam!

Inače je bilo veoma teško od njega čuti, što mu je i što ga tišti. Samo taj uzdah, samo taj vapaj, iskren i du-

bok — samo je taj odavao, da su kroz Dujmovu dušu prošle i da možda još i sada urlaju bure i oluje. Inače ništa.

Bio je veoma zdrav, izvrsno vidio i imao je sve zube u glavi. Ika je, naprotiv, oslabila, pogrbila se i slabo vidjela.

Gospodarstvo su veoma stegli. U svojoj snazi, pa sve još do Pavlova odlaska, držali su do stotinu ovaca i po tridesetero i više goveda. Sada su ovce potpuno zatrli, a goveda držali svega desetak komada. Isto tako su većinu njiva okrenuli pod livade, samo da je manje posla.

Jedne proljetne svijetle nedjelje dobiše pismo od Jadre i Maše. Pisali su im, da imaju svega dosta, ali samotni i čemerni. Ubi ih pusta čežnja za kamenom, za gorom, za Likom. I Jadre, vele, pobolijeva češće. Teško mu je, kad pomisli, da će umrijeti daleko od svog ognjišta, od svoje kolijevke i od svoga groblja.

Kad je Dujam čuo pismo, nekako se sav preporodio i razigrao, ali ništa ne govori, nego uzme štap u ruke i reče:

— Odo ja, sida.

— A ku' ćeš, Dujme?

— Iđem k plovanu, da piše Maši i Jadri.

— Pa to more koje dite iz sela.

— Aja! Ne će mi tu dica šmrljati, pa da o'de cilo selo zna, što sam tije pisati, a da tamo Jadri niko ne umi proštiti.

— Iđem i ja s tobom — reče ona, pomirena s pomišlju, da to ipak treba plovan pisati.

— Pa, što 'š mi ti?

— Da im i ja pišem.

— Obuci se, al brzo — reče on i sjede. — I zamotaj dva sira za plovana.

Od kuće, pa sve do plovana, pola sata hoda, ne progovoriše ni jedne cigle riječi. Svako se tiho bavilo svojim mislima i slagalo, što bi sve trebalo pisati.

Stari se plovan najpripravnije dao na posao. Dujam i Ika su sjeli njemu sučelice i s najvećom pomnjom promatrali svaku njegovu kretnju.

— Napišite im, gospodin' plovan' — poče Ika nestrpljivo — da smo, 'vala Bogu, živi i zdravi, kako i njima želimo i da —

— Stani, stara! — prekide je Dujam. — Sami znate, plovane, što je i kako je, pa tako i pišite. Recite odma' na početku, da ništa ne želimo, nego da odma' tamo sve prodaju i iđu svojoj kući, da skupa umremo.

— E, e! — potvrdi Ika. — Uprav si mi iz usta oteje!

— I recite — nastavljao je Dujam, ne obzirući se na Iku — ujca i ujnu ne će niko ukrasti iz groblja, kad su već tamo umrli, a oni još mogu dospiti amo u svoju zemlju. Znate, plovane, eto, tako. Zemlja priteže. Groblje, groblje... Tu smo mi, to je naše.

— Napišite, gospodin' plovan' — upade mu opet Ika u riječ — Ja Dujam sam kućegospodar i ka' zadružni starješina, pa ja tako oću, a za mene recite, da i ja Ika, ka' nevista, lipo molim, neka iđu kući. Tako, bi'će nam lipše.

Plovan se dobrodušno smiješio i pisao.

— I recite im — opet će Ika — da imamo troj prasadi za posik. I dva vridna i poštena najmenika i pravu najmenicu. Četiri vola, tri krave i četvero junadi. Tako. Ne ćemo, ako Bog da, umriti od gladi. E, da: i troj mali krmčića, gudladi.

— Kad pođu, nek nam pišu — nastavljao je Dujam. — Stvari nek ne nose nikakvi' osim svoji' prnja. Imamo svega punu kuću.

— Koliko je tebi godina, Dujme? — upita plovan nenadano.

— E, moj plovane... razmišljao je Dujam i govorio u dvoumici — mnogo pitate. Nego evo: Ja pamtim, kad se

pročulo da j' umra' Napolijun. Sad ja ne znam, koliko mi je bilo, kad je on umra', al pamtim, kanda j' juče bilo.

— To je onda teško izračunati — reče plovan.

— Pa vi imate te knjige i letere! — uslikne Dujam. — Molim vas, nude pogledajte. Jadre je mlađi od mene samo za godinu dana.

— Meni su rekli — javi se Ika — kad smo vinčani, da sam pet godina mlađa od tebe.

— Aja, moja sida! — usprotivi se Dujam, ko više u šali. — To nisu mogli ni unda slagati, a kamo li danas. Vršnjaci smo ja i ti. 'Est, 'est, vršnjaci.

— Da, moj Dujme!

— E, ne boj se. A, na moj račun, ti si i starija.

Plovan se smiješio, lagano ustao i potegao sa police staru maticu krštenih, pa nakon dužeg listanja i bilježenja i računanja, reče:

— Evo, Dujme.

— Nude, nude, da čujem.

— Tebi je osamdesetiosam, Jadri osamdesetisedam, Iki kolik i Jadri, a Maši Jadrinoj... njoj je... čekaj malo.. osamdesetipet.

— Dosta i' je — reče Dujam.

— 'Esi vidije, da sam mlađa od tebe?! — dobaci Ika zadovoljno.

— E, moja sida! Svedno ti je sada u našim godinama, ja mlađa, ja starija!

Ovo je pismo ulilo nove krvi u staračke žile i Dujmu i Iki. Ona je spremala kuću i vazda nešto nalazila, što treba malo popraviti, urediti ili drukčije namjestiti, da joj ne bi prigovorila jetrva Maša, koja je u dalekom svijetu sigurno svaštva vidjela. Dujam je opet s novom ljubavlju obilazio usjeve i ograde, pa upozoravao momke, a i sam popravljao plotove, dizao suhe zidove i trnjem zašuškavao otvore u živicama. Nije on govorio, zašto to radi i zašto

se sve to mora urediti. Nije to ni sam sebi otvoreno priznao, no svaki je put, kad bi nešto bilo uređeno, s velikim zadovoljstvom pomislio: »Da mi ne reče Jadre, da sam didovinu zapušta'!«

Nijesu dugo čekali na odgovor. Jadre su i Maša javljali, da će se doseliti, čim prodadu zemlju i kuću. Već su oglasili prodaju. Nekoliko kupaca imadu, ali malo nude, pa će se još malo strpiti.

— Dolaze! — reče Dujam i osjeti veliko veselje i zadovoljstvo. — Samo da brzo prodadu!

— Dolaze! — reče Ika kao usklik i kao pitanje, pa odmah žurno otide u sobu i tamo — tako, poravna šarenicu na postelji.

VIII.

Desetak dana iza Jadrina odgovora leže Ika u postelju, jer se više nije mogla vući. Napalo je neko probadanje, pa vrtoglavica i Bog zna, što sve ne.

— Ovo j' meni sve od privelikog veselja! — reče ona Dujmu. — I sve vidim, da ću umriti.

— Nemoj se šaliti, sida moja — odgovori Dujam, sjedeći kraj postelje. — Još nisi bila nikad bolesna, pa nemoj sada od prve umriti.

— Uprav vidim, Dujme, da 'oću. Najžalije mi je, što ne ću viditi Brata i Mašu.

— Nemoj me sad ostaviti, a kad oni dođu, moremo svi četvero zaedno umriti — govorio je Dujam mirno, uvjerljivo i posve ozbiljno.

— E, to bi bilo lipo! — potvrdi Ika također mirno — Samo, — ko bi nam unda da' podušje?!

— Imaće otklen, pa će se naći i ko će prirediti. Zato nas ne bi glava zabolila.

— A ko će nam ostati na ognjištu? — upita Ika poslije duže stanke.

Dujam ne odgovori ništa, već tužno i klonulo odmahne rukom.

— A, Dujme? — ponovi ona.

— Bolje da smo izumrli.. Eto, u dida mi 'edno, u ćaće dvoj, a u nas dvaju ni 'edno. Bolje... Do'će tu jači...

Iki je bilo sve slabije, pa pošalju po plovana, da joj dade svetu popudbinu, a već sutradan se je ugasila kao dogorjela svijeća. Uredili su je i u sanduku metnuli nasred sobe na stol, a oko sanduka postavili zapaljene svijeće.

Puna je i soba i kuhinja naroda. Jedni dolaze, drugi odlaze. Mole se Bogu. Sjede i pripovijedaju. Čaša s rakijom ide od ruke do ruke. Dujam sjedi kraj vatre, pa — nit zbori, nit romori. Šuti i gleda preda se. Bog zna, da li čuje, što oko njega pripovijedaju? Kad je već rakija učinila svoje, sjetiše se žene starih svetih običaja, nešto šanuše među sobom, te jedna stupi tik pokojničine glave, obriše usta rukom i najprije reče poluglasno:

— Lipa li je, Bože moj dobri! Ista živa živcata Knjiž..tetka Ika. Kunda će sad prodivaniti!

Iza toga se malo iskašlje i poče glasno naricati, »žaliti«, nabrajajući i kiteći sve vrline i zasluge, koje je pokojnica imala i o kojima opet nije, sirota, nikada ni sanjala.

Kad Dujam ču tu »žaljku«, podiže najprije glavu, pa odmah ustade i lagano uđe u sobu i ravno k onoj, što je žalila, i već počela i suze liti. Metne joj ruku na rame, pa reče posve mirno i glasno:

— Ne revi! Pusti mi je s mirom!

Svijet se zgledao i čudio se didu Dujmini, a ona se u tuzi nije dala smesti, nego još podigne glas i zažali:

»A pusti me, da ožalim, brajne,
Ovu diku ženskoga kolina!«

— Ne revi, kad ti velim! — vikne Dujam u sav glas i zatim opet mirno otide u kuhinju i sjede na svoje staro mjesto.

Žene su malo žamorile i prigovarale, no ubrzo se upustile u obične razgovore, pa se i smijale. U ponoći je prestao razgovor, pa su se svi zajedno pomolili Bogu za pokojničinu dušu i redom pristupili, da je poškrope blagoslovljenom vodom. Kad je došao red na prvog susjeda Peju, on se mimo običaja i mimo svoje volje klanjao i lijevo i desno, pa se u toj nesigurnosti uhvatio lijevom rukom za sanduk, a desnom škropio i glasno, pobožno i tužno uzdahnuo:

— Vridna moja strina, Bog ti dao zdravljice i veseljice!

Nastao je opći prigušeni smijeh, a Pejo ih je sve zaprepašten pogledao i poslije je uvjeravao, da nikako nije mogao dokučiti, što je bilo smiješno u toj njegovoj tuzi i molitvi.

Kad je bilo vrijeme pokopu, došao je plovan i blagoslovio je. Skinuli su sanduk na pod, da ga pokriju i zakuju. Dujam klekne, poljubi je i pomiluje po kosi kao malo dijete, pa reče nježno:

— 'Ajde, 'ajde, s Bogom, sida moja! I ja ću brzo za tobom... Samo da dođe Jadre.

Lagano je ustao i u tom času mu se oboriše niz navorane suhe obraze dvije krupne suze. Jedine. Nije ih brisao.

Oko njega su svi proplakali.

IX.

Dujmova je kuća pri brijegu, na strani sela, te niti je u sklopu ostalih seoskih kuća, niti je na seoskom putu, s kojim je spaja oko stotinu koraka dugačka i desetak koraka široka tratina. Njihov posebni put. Kuću neposredno zakriljuje gaj, koji se brežuljcima veže za goru, a

ispred kuće, sa samog praga, puca širok pogled na tri sela, koja su se oko ravnice poredala kao vijenci po uzbrdicama.

Na tome je pragu Dujmina Veleki sada provodio svoje dane i čekao, da li će mu koji javiti, da dolaze Jadre i Maša. I cijelo je gospodarstvo posve prepustio slugama, te rijetko kada zavirio u štalu, a na njive nije nikada išao. Čak ni u vrt, koji mu je pred kućom.

Kad bi tko došao ili mu se sa seoskog puta javio i upitao ga, što radi, odgovarao je vazda jednako:

— Čekam, sinko.

— A što čekaš, dide Dujme?

— Ajme, jadan ti sam ka' i 'esam! — uzdahnuo bi on vazda umjesto svakog drugog odgovora.

Očekivao je iz dana u dan i vjerovao vazda, da će stići — do nedjelje. Kad bi prošla nemirna i varava nedjelja, u ponedjeljak bi did Dujmina počeo s novom snagom i strpljivošću da čeka.

— Sa' će uni — znao je sam sebi govoriti. — Sa' će na...

Jedina je sreća bila, što je Dujam bio potpuno zdrav, pa je taj pritisak čežnje i tjeskobe mogao snositi. Inače bi ga ti dugi tjedni bili zagušili svojim razočaranjima, svojim trajanjem i svojim pritajenim mukama i patnjama. Već je počeo pomišljati, da sigurno ne mogu prodati zemlje, pa da ne će ni doći i odluči, da opet ide plovanu, da im piše.

— Neka pušte zemlju... Ne triba je ni prodavati, pa nek samo dođu. I ova će ostati pusta. Kad nikoga iza sebe ne ostavljamo, bar da ovoj zemlji ostavimo svoje kosti. I tako — nek im piše... govorio je Dujam glasno sam sa sobom, kao da kazuje plovanu u pero.

I baš kad je skoro izgubio svaku nadu, neočekivano začuje tamo od kuće Kračinove drndanje kola i zveku bronza s konja. Malo se trgne. Nisu kola Šimunova, a nisu

ni Pajkanova. Pozna Dujam svaka već i po zvuku kotača i sindžira, a kamo li ne po bronzama. Nestrpljivo ustade, pođe nekoliko koraka, metne ruku nad oči i zagleda se.

Ne pozna. Tuđa kola i tuđi konji. Dujam se uznemiri i još bolje uperi pogled. A vidio je još kao mladić. U kolima je troje ljudi. I ko da nisu graničari. Brzo se spusti do seoskog puta i širom otvori ljesu. Tako, da mogu kola odmah unutra, da ne stoje na putu. Nije on bio siguran, da su oni, niti ih je tako izdaleka mogao prepoznati, ali — oni su, samo oni, oni to moraju biti!

On je tako htio i ljutio se, što konji sporo idu. Sigurno su još tamo u Karlovcu uzeli kakvog kranjskog kirijaša, pa blago umorno, a možda gad i ima slabu kljusad. Dujmu se kilometrima protegao taj put od nekoliko stotina koračaja, pa od duga časa opet popravi ljesu i još je više otvori, a zatim se sagne i baci s puta nekolika kamena. Tako samo. Da nijesu tu, da ne smetaju.

Kola se primaknuše. Dujam opet nadvije ruku nad oči. Ono dvoje, u šarenoj robi, mašu iz kola i dovikuju mu. Pozdravljaju ga. Kočijaš ustavi.

— 'Este mi, dico, zdravo putovali?! — upita Dujam veselo i razdragano, pružajući im obje ruke i vičući ujedno kočijašu: — Što si sta'?! Goni brže prid kuću!

Kad su sašli s kola, požuriše se, da se zagrle i izljube. Žurili se tako, da su starci sigurno vjerovali, da trče jedno prema drugome i tada se stegnu u zagrljaju nadčovječnom, divovskom snagom. Uistinu su to bile sve pomalo isprekidane kretnje i srdačni, ali starački, slabi tek po osjećaju jaki zagrljaji i cjelovi.

— E, neka ste mi došli, dico moja! — prošapče Dujam prvi.

— Dobro mi se držiš, moj starino! — reče Jadre povišenim glasom i opet zagrli Dujma. Ovaj se zagleda ravno u Jadrine oči, držeći ga neprekidno za ruke, zaviri mu du-

boko u zjenice i opazi tamo veliku radost, djetinji negdašnji sjaj i u tim očima vidje kao u ogledalu i svoju dragu staru kuću, prema kojoj je Jadre bio okrenut.

Dujam osjeti u duši veliku sreću, smirenje i zadovoljstvo, pa opet zagrli Jadru, poljubi ga i reče:

— Sa' te gledam ko kad smo bili dičačići...

Maša je tiho plakala, te kradom obriše suze i reče:

— Bogu 'vala, Drago, dobro se držiš!

— Sa' sam se pomladije! — usklikne Dujam — Al nemojmo ode stajati i cmoliti, da nam se dica smiju. Ajmo u kuću.

Kad su malo posjedili i ispripovijedali se, reče Dujam mirno i odmjereno:

— Sa' sam sritan, ka' sam to dočeka' ... E, brajne ... Mislije sam ja, jadan, da ćete vi i tamo i ode posuti sve dicom, kad i' pokojnoj Iki nije Bog da', a eto — sastalo se troj starčina, da skupa umru.

— E, pa mi i ne kanimo tako žurno — primijeti Jadre i nasmije se. — Mlađima ne smetamo, pa mi možemo, dok 'oćemo.

— Do Božije volje — ispravi ga Maša.

— E, e, Mašo — prihvati Dujam. — Do Božije volje. Dosta j' da smo svi skupa. Ja sam se ode već nagospodarije, pa sada dajte vi. Sve sam ja to već smislije i odredije: tebi, Mašo, kuća, tebi, Jadre, sve ostalo gospodarstvo, a meni blago. Ja sam i u ditinjstvu bije čoban, pa ću i sad ope'.

— A ti to, Drago, sve već rasporedije?!

— E, da! — reče Jadre — Gospodar zadruge...

— Jadna nam zadruga, moj Jadre! — uzdahne Dujam. — Al nu, — priko Božije se ne da.

Maša je bila još neobično jaka i uščuvana žena, te bi čovjek bio prije vjerovao, da joj još nije niti sedamdeseta, nego li bi mogao i posumnjati, da je već prevalila i

osamdesetu. Dujam ju je milo i zadovoljno promatrao, osjećajući neobično blaženstvo, što je vidi kraj svoga ognjišta i što može baš njoj i nikom drugom povjeriti svoju kuću i svoje gospodarstvo.

Vrijeme im je teklo mirno i jednolično.

Maša je uistinu preuzela sve u svoje ruke i svuda je stizala: i u kuću i na njive i u gaj. Sve je pogledala, sve odredila i sve uredila.

Jadre je samo naoko izgledao još krepak, no uistinu je bio već dosta oronuo. Najradije se držao kraj vatre i pred kućom. Dujam se zdušno prihvatio pastirske službe i obavljao je s djetinjastim uživanjem. Bilo mu je najveće veselje, kad bi se oko njega okupili čobani — sve dječačići i djevojčice do najviše petnaest, šesnaest godina — pa kad bi im on najprije podijelio koju jabuku, orah, krušku, ili što bi već imao, a na to je uvijek mislio, a zatim sjeo među njima na kakav panj ili kamen i onda im pripovijedao iz davnih vremena čudne priče i dogodovštine. Djeca bi zinula u čudu i slušala svaku riječ.

Kad im je jednom veoma slikovito i živo pripovijedao, kako je junačina Jelačić sa svojim 'Rvatima, među kojima je bio i on glavom, gonio Mađare baš kao »kad vitar porene plivu«, upita ga Pešan Jurendin:

— 'E l' ti to nama, dide, samo lažeš, il' je to baš tako bilo?!

Dujam se malo lecne, pogleda ga, a zatim upita:

— A jer bi ja, sinko, vama laga'?!

— Tako, dide — odgovori Pešan prostodušno. — Mi se čobani često tako zasidimo, pa kad ne znamo, što bi, onda 'edan kaže: »Ajmo, dica, ko će najviše slagati«, pa onda lažemo.

Dujam se nasmiješi i odgovori mu uvjerljivo:

— Ne, ne, sinko. Ja ne lažem. Gonili smo mi Mađare. Stigli smo i do Beča. E, da ste nas vidili... Sve sam zgoljni 'Rvat, 'vako, ka' mi...

Gonili ste i' — nastavljao je mali uporno — a u školi nas uče, da su oni još vaik kod nas?!

— E, sinak, to j' druga. Što j' bilo do nas i do vridnog Jelačića, ne bi se, lje, bili vratili. Al, eto... Sad je na vama mlađima, da vi gonite, što vam smeta.

— Pa da se opet vrati!

— Ne more, sinak, vaik ovako. Do 'ednom će!... A, pametno divaniš ka' veliki...

Tako je prolazilo vrijeme i prohujale skoro tri godine.

Dujam se u svome novom zanatu i sa svojim malim društvom očito pomlađivao, samo su ga noge za tu službu slabo služile. Kad je u društvu, onda je lako. Djeca lete i uzbijaju goveda. Muka je živa, kad okrene blago na koju njivu, gdje je sam na svome, a okolo sve štete. Teškom bi mukom stigao prestupnike i vratio ih na slobodno polje, pa kako ga ne bi mogao stići, da ga kazni, samo bi se grozio:

— Igraćeš ti meni Karamartina!

Kad bi dognao kući i ugnao u tor, zašao bi među goveda i počeo tući.

— Bog s tobom, Dujme! Što to radiš? — začudi se Maša.

— Znaš, lipo moje — odgovori Dujam mirno. — Idu u štetu, a ne mogu i' tamo stići, pa moram ode.

— Moj Dujme, ko da nimo blago razumi!

— E, i razumi, da vidiš! — reče on nekako pobjedonosno. — Kad ja ode 'edno izbijem, pa mu sutra viknem, kad pođe u štetu: »Na, zekonja, na! Igraćeš mi Karamartina«! odma' se vraća. Razumi blago, razumi... E, i bolje nego 'di koji čovik! Razumi...

Jednom su se čobani igrali, a dida Dujminu nisu vidili. Jedan udari svoga druga, pa uteče, a onaj vikne za njim: »E, čekaj mi, čekaj! Igraćeš ti meni Karamartina ka' i Dujminova goveda«!

— Što to veliš?! — javi se did iza grmeča i nasmije se.

— A, ništa, ništa, dide! — odgovori mali u neprilici. — Nego, molim te, dide, što je to Karamartin?!

— Što ti ja znam, moj sinko. To se samo tako veli.

Odsad su djeca to i pred didom govorila, a poslije i odrasli, pa od male djetinje tajne postade opća javna izreka.

— E, a nu — govorio je vazda ko u šali did Dujmina, kad bi od koga čuo tu grožnju: — Kada lavu ispanu zubi i otpanu pandže, i magare se rita na njega.

X.

Jadre je slabio i opadao, pa ni Mašine trave nijesu mnogo pomagale.

— Ove ću ja jeseni, ako Bog da, na put — reče on.

— Kuda to?! — začudi se Dujam.

— Naputovali smo se — reče Maša.

— Ne, ne! Tamo ću ja, otkud se ne vraća.

— Ne daj, Bože — usprotivi se Dujam posve ozbiljno. — Evo, dico, kako ja velim: ja l' svi troj skupa, ja l' redom, pa ja prvi. Al nu. — Božija je najstarija.

— Ja vidim, da se primiče kraju — opet će Jadre. — Tako je Božja volja.

Pripalio je lulu i počeo lagano odbijati dimove, pa nastavi, gledajući na otvorena kućna vrata:

— Ni najstariji, ni najmlađi, nego ja iz sridine. Tako i triba... Ja sam i doša među vas...

Dujam i Maša se pogledaju. Nije im se na obrazima primijetila nikakova promjena, no oči — kao da su im oči malo jače zaigrale, kao da je u njima na čas bljesnula uspomena na jednu lijepu, veliku tajnu, koja nije bila nikada izgovorena.

Prekinuli su razgovor. Više nijedno nije ni riječ izustilo, kao da su se nečesa bojali.

Dujam je otišao u vrt i malo tamo hodao tek onako, da hoda. Nije mislio ništa određeno, nije mislio uopće ništa, pak se sam iznenadi, kada opazi, da stoji upravo na istom onom mjestu, gdje je stajao pred kojih — Bože ih blagoslovi! — šezdeset i pet godina, kad je Jadri rekao, da bi se ženio.

— Jadre j' reka' — poče Dujam obnavljati sliku, govoreći sam sa sobom — Jadre j' reka'... onda sam ja reka': »Ne odlazi, Jadre!... Ništa!... Radićemo dalje«! ... I onda ništa.. I evo sad je opet sve dobro..

Otišao je u sela, da za sutra na večer skupi mobu za čupanje prosa. Lagano je prošao kroz sva tri sela i svagdje su mu se veselo obećali i momci i djevojke.

Bila je sutradan krasna večer, sva polivena mjesečinom kao mlijeko. Dujmovi su momci otišli prvi na njivu pod goru, gdje je bilo proso, da dočekaju momke i cure i počnu raditi. Maša će s najmenicom spremiti dobru večeru i donijeti je tamo pred ponoć, a Dujam će otići, kad mu pane na um.

— I ja bi' otiša', da vidim — reče Jadre.

— Bolje da ne ideš — odvraćala ga je Maša — Ladna je noć, a ti si slab. Naškodiće ti.

— A, moja Mašo, ne budi dite! Meni više ništa ne može ni koristiti ni naškoditi. Mogu zaspati tu kraj priklada, ka' i na njivi. Svejedno. Još da vidim mobu.

Njih su dvojica pošli oko deset sati. Išli su lagano, s noge na nogu, svaki čas zastajkivali, da se Jadre odmori, i neprekidno pričali. Jadre je obnavljao svoje uspomene iz »tuđeg svita«, iz Slavonije, a Dujam opet njemu prepričavao male zgode i nezgode, koje su se međutim tu odigravale.

Već su iz daleka čuli zvonku momačku i djevojačku pjesmu.

— Bože moj, lipote! — reče Jadre i stane.

— 'Est, 'est. Lipa noć. — potvrdi Dujam.

— Ne, ne. Ne velim ja to.

— Nego što?!

— Mladost, pusta mladost...

— E, da! Samo, vidiš, moj Jadre, jadan ti sam ka' i 'esam, u što nama prođe mladost!

— E, a nu, moj brate! Što bi tome?!

Zašutjeli su.

— Drago mi je, da sam izaša' — opet će Jadre.

— I lipo ti?!

— Lipo i lagan sam ka' perce.

— Meni ništo 'ladno po plećima — potuži se Dujam. — Morda sada mene 'vata. E, da bi Bog da!

Kad su stigli na njivu, poslenici prestanu na čas raditi i skupe se oko njih dvojice.

— Upočinite, upočinite — reče im Dujam.

— Baš nemamo od šta upočivati — odgovori ih nekoliko u jedan mah. — Proso je sitno i ritko, pa ga triba samo loviti i letiti za njim.

— Ne valjaju ništa naše zemlje — reče Ika Markanova.

— E, dite — poče Jadre — vidiš, kako si ti bila i rumena, pa ka' jabuka u licu. Nude se, 'rano, nemoj samo misec dana umivati, pa ćeš viditi, kako ti lice ne će ništa valjati. Ne će te ni 'edan ovaj vragoljan pogledati. Ili nemoj isti desetak dana. Tako ti je i s našim zemljama. I zato nam i 'est ovako.

— Nije to! — usprotivi se Markan — nego zemlja ne valja, drčine puni torovi, pa gotovi prosijaci.

— Ne griši duše! — reče Dujam skoro bijesno. — Ne bojiš li se Boga, da tako trokeljaš?! Dica su najveće i jedino bogatstvo! Evo nas, prosijaka! Pogledajte nas troj staraca na tolikoj zemlji: da nam drugi i vode ne dovati,

pomrli bi od žeđe. Eto, dico moja, svi ste vi mladi, pa ne znate, al upamtite: dice nikada dosta. Što više dice, to više Božijega blagoslova; malo dice, jad i strepnja, da koje ne umre, a bez dice — gotovo prokletstvo i gotovi prosijaci. Poslušajte vi mene.

— A kad im triba kupovati opanke?! — javi se neki.

— E, i to zapamtite: najmanje pravi' ljudi izađe iz gospocki' čizama, ništo više od opanaka, a najviše izmed oni', koji ni opanaka nisu imali. Zapamtite to, dico, i virujte svome didu Dujmini. Kako bi meni drukčije pivale tičice, da sada imam cug unučadi i praunučadi, ka' što bi i' i moga' imati! Ali — ajme, meni, jadan ti sam ka i 'esam!

— Zlo, kad i' nemaš — javi se Markić — a još gore kad i' imaš, da i' Mađar gona po vojsci i po vragu.

— Varaš se, sinko — branio se Dujam. — Neka nji' vižba u vojsci i Mađar i Nimac. Ne zna, za koga i' vižba. Vidiš li ovu goru. Ajde, uđi u nju sa sikirom bez držalice, pa sici. Svi će ti se smijati. Dok ti god ta gora ne da držalice za tvoju sikiru, ne odsiče ti ni 'ednog bukvića. Tako nama ni Mađar ne naškodi bez nas. Ljudi, ljudi budite i rađajte što više dice, da bude i ljudi, pa se ne bojte.

Na te se riječi cure malo uskomešaše i neke pođoše na posao. Malo se pomalo opet svi prihvatiše čupanja.

Dujam se strese.

— Priskoči me smrt — reče Jadri i nasmije se. — Mogla bi i zapeti za me.

— I meni je nikako 'ladno. 'Ajmo mi kući — odgovori mu Jadre. — Noge su mi ka' led.

— Oćete li svršiti noćas? — upita Dujam poslenike.

— Ne boj se, dide, odgovori ih više najednom. — Ne idemo kući, dok ne svršimo.

Dujam i Jadre se oproste i lagano krenu kući, a djevojke zapjevaju:

Da su meni tri tovara blaga
i kraj blaga cesarovi dvori,
sve bi dala, da me pusti nana,
da ja pođem za dragoga svoga.
A za čedo moje i njegovo,
da ga Bog nam dade, —
mi bi dali, mi bi sretni dali
i oči iz glave!

Kad su djevojke počele pjevati, starci su stali i bez daha slušali. Kad umuče i zadnji jek, Dujam uzdahne i šane:

— E, Bog vas blagoslovije, dico moja.

XI.

Dujmu nije dobro. Maša mu je do dana nekoliko puta kuvala trave i dodavala na njega pokrivače, no sve bez koristi. Ubi ga studen i slabina. Smirio se malo tek u zoru i zaspao, no brzo se probudio.

Govedima nije mogao, pa ih je odagnao na pašu sluga.

Jadre se nije ništa tužio, da ga boli, no nije mogao ustati. Kunjao je. Niti je što mislio, niti je što osjećao. Kad je čuo, da se Dujam mnogo vrti po postelji, zovne ga.

— Ništa, ništa — reče Dujam. — Samo se tako motam.

Kreveti su im bili u suprotnim uglovima sobe.

— Kako ti je, Dujme?

— A, tako. A tebi?

— I meni tako.

— Ja mislim, Jadre, da smo prignali kraju.

— Ako Bog da. — Nego nisam te, Dujme, pita', što će biti s ovo zemlje potlje naše smrti.

— Ostaće.

— Ma znam, znam. Nego — kome?!

— Narodu, moj Jadre. 'Esi i' vidije noćas na mobi?!

— Ma 'est, 'est, al kako i kome?

— Znaš, brate: glavno je, da niko ne more ovdolen odniti, a drugo — ima nikakav zakon o tome. Svejedno kome. Neka nje samo ode.

Maša je nešto radila po kući, a njih su dva razmišljali svaki u svome ćošku i od časa do časa progovorili po koju.

— Dujme!

— Oj.

— Koji od nas prvi umre... tu Jadre zašuti.

— A što onda?

— Ništa, Dujme. Tako pokopaćemo ga.

— A da, man pokopati. Kraj pokojne naše majke i ćaće. Ima mista za nas svi' troje.

— Ima, ima. Tamo j' i moja Ika kraj nji'.

Opet su zašutjeli. —

— Dujme! — javi se opet Jadre.

— Što j' Jadre?

— Zovni de Mašu. Uprav ću ja sad umriti. Zovi je brzo.

Dujam zovne i Maša odmah uniđe.

— Sviću! — reče Jadre tiše.

Maša je u čudu gledala, no kako je bila vazda spremna, da svijeća plane i svima tròma, a ne samo jednom, žurno je uzme iz ormara i zapali.

— Gotovo je! — šane Jadre.

Dujam jedva ustane, no ustao je i stao nad mrtvim bratom nijemo, bez suze i riječi. Maši su potekle suze, no niti je jecala, niti naricala.

— Ajme, jadan ti sam, ka' i 'esam — zastenje Dujam iza odulje šutnje i sjedne na Jadrin krevet.

Opremiše ga i pokopaše kraj majke.

Dujam se više nije pridigao iz postelje, a Maša ga je dvorila anđeoskom strpljivošću. Znala je sate i sate prosjedjeti kraj njega nijemo, bez uzdaha i riječi, gledajući samo u njega. On je bio od bolesti kroz više mjeseci već potpuno iscrpljen i osušen. Govorio je vrlo malo, tek bi češće otvorio oči, pa kad bi opazio, da je Maša kraj njega, pružio bi ruku prema njoj. Ona bi je primila i dugo držala u svojim rukama.

Sjedeći jednom tako i držeći njegovu ruku nagne se k njemu i tiho mu šane:

— 'E l' tebi, Drago, još na me ža'?

— Ah, lipo moje, kad ni sa mnom ne bi dice imala...

ZMIJAR

I.

Nije baš sigurno, otkuda to njemu, al je sigurno, da je bio takav, sav od vraga i vražji taj zmijar.

Neša Mara Jovanova šaptom me je i u strahu uvjeravala, da je sve to on naučio na Jurjevo od vještica, ako ne i od samog — potari ga sveti Križu — nečastivoga.

Drugi su opet pričali, da je Jure Tomičić to naučio negdje u svijetu, dok je poslije vojske boravio nekoliko godina u Prajskoj.

Kako naučio, da naučio — on je to znao!

Samo mu rečeš: »Djeca su mi opazila zmiju u kući ili u štali, doći ćeš, Jure, molim te pogledati« — i eto njega. Ne boj se. Kako on to radi, pravo se ne zna. Neki kažu, da pogleda na nekakvo ogledalce, i tako odmah vidi, gdje je zmija, a drugi opet tvrde, da ima nekakvu fućkalicu, pa čim fućne, sve zmije, koje ga čuju, odmah požure k njemu. Na njegovu zapovijed zmija pokorno ulazi u njegovu torbu ili bocu i on je nosi. Nitko ne zna, što radi sa zmijama, no sigurno je, da ih nosi gdjekada punu torbu.

II.

Kad je odslužio vojsku, nije se vratio kući. Nestao je kao da je propao u zemlju. Nitko nije za njega znao, dok

jesenas ne banu jedne večeri na vrata. Jedva su ga i ukućani prepoznali, koliko se zaljudio, obukao i uredio, a kad je druge nedjelje došao k crkvi, među puk, sve su oči zastale na njemu, djevojke su kradom uzdisale, a majke počele računati...

Al da! Bogata kuća Tomičića, a ovako glavan momak u njoj — ti mogu birati i teško će se za njega naći cura.

Jure se s ljudima rukovao, sa ženama grlio i ljubio, djevojkama rukom domahivao i sa svima se srdačno i priprosto razgovarao, kao da i nije bio u svijetu i tamo svašta čuo i vidio. Na sva pitanja o svome boravku u tuđini odgovorao je kratko i neodređeno, te nitko nije bio na čistu, što je on zapravo tamo radio, ali vide na njemu, da mu nije bilo zlo.

I mnogo se promijenio. Prije vojske je bio obijestan, pravi obješenjak, koji bi bio i vragu pljunuo među oči, a sada nekako blag i dobar i mek već i u samoj riječi. I on o svakome zna i govori samo dobro, svakoga zna opravdati i svakome oprostiti.

Uprav se s njime dogodilo ko nekakvo — budi Bog s nama — čudo ili čarolija kakva. Ljudi su o njem pričali i došaptavali, a on lebdio visoko nad njima kao u nekakvoj svilenoj maglici.

A istom su žene s njime na čudu! Prije vojske — nije bilo ni cure ni mlade, koju on ne bi prokomušao i uštinuo, kad bi mu se god pružila zgoda, a sad ništa, ma uprav ništa. Ni da bi se koje dotakao, nego sve onako milo, slatko: »Sestro moja, ovo, pa, sestro moja, ono«, a od svega ništa. Nego samo oči, one njegove ogromne crne, vatrene oči! One su ostale vazda iste, pa kad onako padnu na hrpu djevojaka, one se samo ukoče, krv im navre u obraze, trnci jurnu od glave do pete, a ruke u neprilici stežu jedna drugoj, da sve kosti pucaju.

III.

Tako prošla zima. Na sve ga strane žêne, a on nije ni s jednom ozbiljno progovorio. Nego jest nešto neobično. Govore, da često odlazi u prelo tamo pod Pilar, preko dva sata hoda. Zašto, čemu, ne zna nitko, no znade se, da je tamo u kući Ive Jožina cura kao vila. Marija. Ne bi je se oči nagledale. Kada ona igra u kolu, onda se ukoče sve oči, a zastane u treperenju i lišće na stoljetnim lipama, da je se nagleda. Jest ona tamo, ljepota, ponos ženski i koljenovićka, ali nije baš sigurno, da Jure odlazi radi nje. On nikom ne govori, a tko ga pita — Jure se samo smiješi svojim blagim dobrim smiješkom i odgovara tek da nešto rekne.

Nego druga je nenadano pukla kroz sela. Nije baš vjerovati, ali, — otkako je sunce prigrijalo, otkako su se zmije pojavile, pronese se čudan glas o Juri Tomičiću. On — kažu — budi Bog s nama! — kao lud hoda po gorama i njivama i hvata zmijurine. Bijele, crne, šarene, svakakve. Kakva mu god dođe pod ruku, on s njome u ruku i u njedra i kud god hoćeš.

Sela su se čudom čudila, i krstom krstila, ali ništa ne pomaže. Istina je: Jure je zmijar!

Sad je mudrim ženama istom puklo pred očima, sad je istom njima bilo jasno, što je on radio nekoliko godina u tuđem svijetu. Naravno. Nije to bez vraga. Da je kod krsta bio toliko vremena, bio bi se sigurno javio svojoj kući, kao svaki drugi kršćanin. Ali ovako... Ništa drugo. Bio je u nauku kod nečastivoga, potari ga, sveti Križu!

Raznese se po selima čudo i sramota, te da Jure nije bio tako dobra srca, tako blag i sa svakim ljubezan, sigurno bi se bilo i zlo dogodilo, jer nije lako mirno trpjeti čovjeka, koji je s vragom jeo i njegov nauk primio. I plo-

van je svijet umirivao. Svjetovao je i tumačio, kako je to, doduše, neobično i čudno, ali ipak — s Božje strane.

U stvari je pomoglo i to, što se desilo brzo jedno za drugim nekoliko slučajeva, da je Jure u kućama i oko kuća polovio nekoliko zmija i to ne onih bijelih, vodenih, nego sve same riđovke. On ih je kao sljepiće strpao u bocu i nikom ništa. I — gle — čuda! Jednom je baš zvonilo podne, a Jure skinuo kapu, prekrstio se i zmiju utjerao u bocu. To je svakako bio najbolji znak, da je gospodin plovan imao pravo i da je Jurina snaga i moć — sa Božje strane. To se odmah pročulo munjevitom brzinom i ljudima, pogotovo ženama, nekako odlanulo. Bilo im je upravo drago, što je tako, i što opet mogu mirno, blaženo i čeznutljivo gledati u divnoga zavodljivog muškarca.

Uza sve to, ime se više nije dalo skinuti. Ostao je Zmijar.

IV.

Jure je sve to znao i nije ga ništa smetalo. Mirno je, veselo i razumno radio svoje domaće poslove, lovio zmije i — sve češće i češće odlazio pod Pilar u prelo. Sad se već sigurno znalo, zašto on ide tamo, čak u treću plovaniju, no nije mu nitko ništa predbacio, nego su ga samo ogovarali iza leđa. Pa, neobično je i neoprostivo već i to, što on ljeti hoda i baza po sve noći, umjesto da spava. Jest on gazdin sin, ali svejedno. Tèžak mora raditi, a zato treba po noći spavati, a ne ići tamo — budi Bog s nama! Ko skoro preko svijeta.

Priče su o njegovom zanatu doprle i do Marije. Ona mu se je divila, no nije se ni usudila, da mu to spomene i da ga bilo što o tome pita. Pa, najzad, to na nju ni ne spada. Muški su to poslovi, što on radi, pa ne bi bilo lijepo, da se ona miješa u njih. Pogotovo već sada, kad joj on još

nije ništa. Nego je jedna stvar bila, koja je nju ipak veoma uznemirivala i neprestano u njoj kopkala, kao otvorena rana i nukala je, da mu ipak spomene, da ga pita.

V.

Jedne su noći stajali u šljiviku kraj njezine kuće. Tri koraka jedno od drugoga. Dugo su šutjeli.

— Ja mislim — prekine on šutnju — tamo po Mijoljoj...

Ona je šutjela i oborene glave gledala niza se, čupkajući prstima po pregači.

— Da što ćemo?! — nastavi on. — Pitaj majku. Za moje je lako.

— Bojim se — prošapće ona.

— Što bi se bojala! Ko da mi je to nešto. Rečeš joj, pa eto.

— Daleko je.

— Je l' Mijolja?!

— Daaa! Kakav si?!

— Nego šta?

— Vaša kuća... Gdje je to!

— U Ričicama.

— Jest, jest, al je to u trećoj plovaniji.

— Pa, što mi je to?! I majka ti je iz naše plovanije.

— Ona je to već zaboravila.

U taj čas doleti iz kuće Marijina mlađa sestra Ika i šane joj:

— Ćakan pita za tebe.

— Što si mu rekla?!

— Da si u kući Bilovića. Poslao me po tebe.

— Sa' ćemo mi odmah — umiješa se Jure. — Počekaj ti malko.

Djevojče se bez riječi odmače desetak koraka i stade pod neku voćku.

— Vidiš — reče Marija uzdrhtalim glasom. — I ona se boji.

— Česa se i ona boji?! Iznenadi se Jure.

— Boji se za tebe. Znaš...

— Što bi se bojala?! Ne će me valjda ubiti tvoji ukućani.

— Nije radi toga. Boji se ona... Svi se mi bojimo...

— Česa bi se bojali, ako Boga znaš?! — Čudio se Jure.

— A bojiš li se i ti?!

— Pa... zašto bih se ja bojala?.. Nisi mi ti ništa, pa zašto bih se bojala.?!

— A što sam Iki, da se to ona za mene boji, i što sam svima, da se za mene boje svi osim tebe?

Marija je bila na živoj muci i nije nikako vidjela pravog izlaza.

— Znaš — mucala je ona u neprilici. — I ja, i ja. Da ti pravo kažem.

— I Ti se, dakle, bojiš za mene?!

— I ja.

— Reci, Marijo, zašto se bojiš? — upita on meko, toplo i primakne joj se posve blizu.

Ona se odmače, krv joj navre u glavu, i u tom času osjeti u sebi neodoljivu želju i potrebu, da mu rekne.

— Znaš — reče ona — mi se svi bojimo, radi tih prokletih zmijurina. I... majka se zbog toga boji.

— Dakle i ona? — upita Jure odlučno. — Dakle i ona zna! Pa što veli?

— Boji se.. I ne će dati.. Sve radi tih proklêtih...

— Ne bluni, Marijo — upade joj Jure u riječ. — Nijesu zmije ništa krive. One su mnogo bolje od ljudi. Samo se brane, a ljudi grizu srce, mozak... Napadaju.

— E, da, al one otrovne?!

— Ni otrovne nijesu zločeste. One meni ne će ništa, jer osjećaju, da ih volim kao brat. One su mi kao sestre.

— Bog bio s tobom, Jure! Ne griješi duše!

— Nije to grijeh, moja Marijo. Grijeh je ne znati prirodu ljubiti, pa s toga ne moći njom vladati i stradati od nje. To ti je grijeh.

— Onda ti i vuka ljubiš?!

— Kako ga ne bih ljubio, kad ga je Bog stvorio tako divna i odvažna?

— Bog s tobom, Jure!

— Sve je to stvoreno radi nas ljudi i za nas.

— I medvjedi i zmajevi?!

— E, e.

— I riđovke?!

— I riđovke.

— Ajme meni, do moga groba! — uzdahne Marija bolno kao ranjena.

Jure joj se opet žurno primače i uzme je za ruku.

— Ništa se, drago moje, ne boj za mene — prošapće joj blago i bratski toplo. — Ne će mi ništa biti. Mene Bog čuva. Ja vladam sa sobom, pa sam i zmijama gospodar. One se mene ne boje, jer vide, da ih volim, pa me slušaju kao djeca.

— Ajme meni! I riđovke te slušaju?!

— I riđovke. I poskoci. I sve. Samo kad bih se ja kada prepao, bilo bi gotovo... One bi to odmah osjetile.

— Ajme meni, ti ćeš se jednom prepasti.

— Ne ću... Prepanem li se, i pravo mi je! Kukavica ne može biti gospodar nikome... a kamo li tako mudrim stvorovima.

— Znaš, Jure: ja sam žensko i oprosti, no ja mislim, da treba ubiti sve ono, čega bi se ti mogao prepasti i nastradati. Ubiti bez milosrđa. Ako se baš morate sastati! Svakoj zmiji treba satrti glavu prije nego te ujede. Veliš,

da su ti kao sestre, ali dok se ne bojiš. Čim se prepaneš, onda su tvoja smrt. Čim su one jače! Onda ti budi smrt, a ne brat, dok si jači. Ubiti, satrti im glavu, ili — ne sastati se nigdje i nikad...

Marija je govorila kao izvan sebe, kao u groznici.

— Ubiti, satrti im glavu — ponavljala je ona. — Ubiti, ili se ne sastati... Ja se jako, jako bojim. I majka...

— Ništa se, Marijo, ne boj. Ne će meni ništa biti.

— I ne daj, Bože, ali ja se bojim i znaš, Jure, stoga majka ne će ni da čuje... Stoga, stoga ne zbog daljine. Govorila mi je. I ćakan... I on.

— Ajde, Marijo! — javi se Ika prigušenim glasom. — Ćakan će nas.

— Biće zlo — šane Marija bolnim glasom i izvine ruke iz njegovih ruku. — Morala sam ti to reći. S Bogom!

U istom času je nestade.

Jure je još neko vrijeme stajao na istom mjestu kao zatravljen, a zatim se laganim nesigurnim koracima izgubio u mraku.

— Svi se boje — šaptao je Jure sam sebi — i zato mi je ne će dati... O Marijo moja, draga... ne ću se ja nikad prepasti. Što bih se prepao? Zašto i zbog česa?

Dosada nije nikad pomišljao na strah. Nikada.

I vazda je bio hladnokrvan i savršeno miran.

Zašto bi se bojao?! Zmija. E, pa zmija. I otrovnica?

I otrovnica. Ništa to nije. Muha je poganija i opasnija od zmije, pa se te gadne prljave muhe nitko ne boji, a svi strepe pred divnom i vitkom zmijom...

Kući je stigao pred zoru i onako se znojan i obučen bacio na slamu.

Još nije ni oči pravo sklopio, kad ču, kako njegova majka dolazi u štalu i tepa kravama.

Ustao je nekako neobično satrven i umoran, a u glavi mu se neprekidno vrzle misli:

— Prepasti se?! Zašto bi se on prepao? — Ubiti, ubiti, samo ubiti... A upravo ni za što...

VI.

Odluči da govori s majkom. Lagano sađe sa sjenika.

— Jesi li podranio, rano moja!? — javi mu se prva majka.

— Evo, majko.

— Nekako si umoran.

— Pazi, majko, očepiće te perova.

— Ne će, ne. Na, perova slatko moje!... Nego, čini mi se, kao da se nijesi naspavao.

— Pa, tako, majko.. Da ti pravo kažem, sad sam ispod Pilara. Znaš...

— Da, da, govori se. I svi prije moraju znati nego tvoja majka.

— Pa, to ti je tako, majko, vazda. I ja znam, da ćeš ti biti zadovoljna. Nego, znaš, majko: da ti koga pošalješ k njezinima. Tako.. Da govori.

— A jesi li ti govorio ćaći?

— Ti mu reci. Mene je sram.

— A nije te sram, da se ženiš?! — dobaci majka i nasmiješi se neobično toplo, toplo i milo, pa priđe k svojemu jedincu, pomiluje ga po licu kao dječaćića i poljubi ga u čelo. — Toga te nije sram?

— E, pa... Kad je tako... Samo ti još danas nekoga pošalji.

— Oho?! Tolika hitnja?!

— Tako, majko. Što će biti jesenas, neka bude večeras. I.. da ti pravo kažem: nešto sam naćukao, da su Ćubelići zaćorili, da je pod svaku cijenu odvedu za svoga

Ivana. A znaš — čestita je i to kuća i bolji momak od mene, pa — ko prvi, toga i djevojka.

— Od tebe bolji momak!? — usklikne žena. — Aja, moj sinko. Od tebe nema majka boljega junaka.

— Nemaš ti! — upade Jure, smiješeći se.

— I, ako je samo po tome, cura je samo Božija i naša.

— Pazi, majko, tele će sve posisati.

— Ne će, ne. Malo, slatko moje... Ništa se ti ne boj. Još će danas tetka Kata i ujna Marta s rakijom pod Pilar.

— I govori s ćakanom. Molim te.

— Ne boj se... Zna on već. A jesi li pitao Mariju za onoga gada Ćubelića?

— Jer veliš, majko, da je ono gad?!

— Tako. Kako bi on tebi curu otimao!

— E, tko će curu isprositi, treba gaće zarositi, a dok cura nije ničija... rado se ide u rosu. Za onakovu!

— Prava je, prava! Jesi li je pitao za Ćubelića?

— Nijesam. Ni ona još sigurno ne zna. Ja znam, da se s njime nije sastajala. Ipak... treba požuriti.

— Ništa se ti ne boj. Sve će to majka urediti.

— Ne bojim se ja, majko. Nego samo tako požurujem. Ne bojim se ja... Ja se nikada ne prepadam. Samo tako...

— E, znam. Svi kažu, kako si junačan.. I ovo tvoje ...Kako ih hvataš kao cvijeće...

Jure se malo strese pred tim majčinim riječima, kao da ga strese groznica.

— E, da, da — reče on lagano. — Jer ih ne bih hvatao?! Ni tu se ja ne ću nikada prepasti. Jer bi se prepadao?!...

VII.

Došli su tamo čak iza Gračaca, iz Tomina Gaja, po-Juru. U štali, kažu zmija, i ne mogu je se riješiti. Ne čini zla, ali se ljudi boje.

— Trebalo bi je naći i ubiti.

— Zašto ubiti? — pita Jure u čudu.

— Pa zmija je, čovječe Božji. Ako ne ćemo mi nju, hoće ona nas.

— Eto ste sami rekli, da ne čini zla, a mogla bi, kad bi htjela.

— E, dojednom! Često se to tako dešava, da bude dugo mirna, a onda najednom upropasti ili blašče ili dijete ili već, na što naleti.

— Ne tako! — odgovori Jure — Ne, na što ona naleti, nego tko na nju naleti. Ona se samo brani, kad se uplaši.

Pri tim se riječima Jure nenadano zamisli. Eto opet ono — kad se uplaši! Ili se uplaši zmija ili se uplaši on — uvijek zlo. Da li će to tako i s njim biti?

Ali, nije moguće. On je uvijek tako miran, tako sabran, radi s toliko ljubavi i tako otvorenim srcem, da se ne može ništa dogoditi.

— Doći ću ja ovaj koji dan — reče.

— Ne bi li mogao s nama, da već danas ideš? — upitaše Gračani.

— Sada ne — odgovori on i pred očima mu iskrsne Marijin lik. Mora dočekati tetku Katu, da čuje. — Doći ću sutra ili najzad prekosutra. I ništa se ne bojte. Ne će ona blagu ništa. Ni djeci, ni nikome. Samo je nemojte plašiti. A nemojte se ni vi nje bojati.

VIII.

Tetka Kata se i ujna Marta povratiše nenačete rakije.

— Ne dadu je?! — zaprepasti se Jurina majka, kad opazi punu bocu.

— Dali bi je, ali — zakasnili smo — odgovori tetka Kata i teško otpuhnu od duga puta. — Dočekaše nas baš prijateljski, ali što ne može biti, ne može. Cura je obećana.

Jure je vidio, kad su one došle i već po njihovu držanju zaključio, da nije dobro. Kad je tetka Kata odlazila, on je dočeka iza šljivika.

— Ništa, je li tetka? — reče joj tiho.

— E, sinko. Ništa — odgovori ona i uzdahne. — Prava, čestita kuća. I lijepo nas dočekaše i ugostiše, ali naše rakije ni da bi kušali. Kasno. Drugi nas pretekoše.

— A tko to?

— Ne znam. Nego, čini mi se, da je tu i druga. Kajana Ivina se boji za kćer.

— Zašto bi se bojala?!

— Eto, tako. Čini mi se. Radi tih tvojih prokletih zmijurina. Da nije toga, ja mislim, da bi ona drukčije govorila.

— Boji se, veliš?!

— E, e. Boji se.

— A, jesi li vidjela Mariju?

— E, da. Cura ko zlatna jabuka, kao naperena puška. I tužna je bila. Vidila sam ja to dobro.

— Dopala ti se?

— Man oči, koje bi je gledale!

Na Jurinim usnama zatitra prvi smiješak.

— Bi li ti meni, tetka, pomogla?

— A što to?

— Tako. Kad bi što trebalo.

— Lako zato, nego ostavi se ti tih svojih... Onda ćemo lako. Sigurno bi bilo odmah drukčije... Znaš, Akeša je u njihovu selu, pa vide, kako je on nastradao. Stoga se Kajana toliko i boji.

— Drugo je to, moja tetka. Akeša je zmije ubijao petom, on se s njima borio, pa je stoga i nastradao. Koja je prva bila jača od njega, ta mu se osvetila i stoga je sada kljast. Ja se s njima ne borim. Ja ih volim i one vole mene.

— Ne bluni, moj sinko, nego se moli Bogu, i pusti skotove s mirom, ili kad se baš moraš s kojom sresti, ubi je, kad ti je Bog dao, da možeš.

— Pustimo to, tetka. Nego, veliš, da bi ti meni pomogla?!

— Kako ne bih, dušo moja, kao sama sebi... A prava je ono djevojka. Uprav šteta, da je drugi odvede.

— Vidit ćemo, tetka. I hvala ti — reče Jure i prvi pođe.

— Navratiću ti se, tetka, za dan dva — dovikne on za ženom, koja je već zamicala.

IX.

Jedva je sunce zamaklo za boriće na Pilaru, tek se stišala pjesma čobana i umukle klepke na ovnovima prethodnicima, a prvi mrak pokrio njive i brežuljke, kad se Jure te večeri prikradao cilju svojih čežnja.

Kako je stigao od kuće dovle, to on ni sam nije znao, niti se sjećao, koga je sreo, koga li je putem čuo ili vidio, tek mu živo lebdi pred očima oproštaj s majkom.

— Idem, majko — rekao je.

— K Mariji?! — upita ona veoma tiho i žalovito i odmah nastavi: — A, moj sinko, bilo bi najbolje, da se okaniš..

— Marije?!

— Ne, ne.

— I tebi je tetka rekla?!

— Da. Ima Kajana pravo. I ja živa umirem, kada pomislim na to. Prijatelj i brat ti je samo onaj, koji ti je

to i onda, kada ga uvrijediš. Koga moraš vazda držati na oku — makni ga s očiju.

— Ne boj se, majko, ništa. Nego, majko, bi li se ti ljutila, kad bih ja Mariju doveo?

— Bog s tobom, moj sinko. Kako bi doveo pošteno čeljade iz poštene kuće, kad ona ne će?!

— A ako ona hoće?

— Ko je tebi drag, sinko, taj je moj!

Da, tako. Točno tako je rekla majka.

— Ko je tebi drag, sinko, taj je moj!

Tako je rekla.

Jure je bacio kamen na Ivinu kuću. Kotrljao se po jelovoj šimli sa sljemena do dna krova i zvonio po kući kao po praznoj bačvi.

Nije dugo čekao.

Došla je sva nekako pognuta. Kao prelomljena i satrvena.

— Evo me, Marijo! — rekao je on i pružio joj ruku.

— Znala sam — odgovori Marija tiho i prihvati mu ruku.

Zamukoše kao grobovi. On je čvrsto držao njezinu ruku i nije je puštao. Ona se nije otimala.

— Dakle, isprošena?! — reče on iza oduže šutnje.

— Tako kažu, a ja ništa ne znam o tome — odgovori ona tako tiho, da su se riječi jedva čule.

— Reci mi, Marijo, pošteno i otvoreno, što ću te pitati. — Hoćeš li?

— Zašto ne?! Sve ću ti reći.

— Voliš li ti njega?

— Koga?

— Njega. Ivana Ćubelića. On je pošten i vrijedan momak i iz poštene kuće.

— Jest to.

— A voliš li ga?

— Je li ja njega?
— Da, ti njega?
— Ne mogu ga voljeti.
— Zašto ne bi mogla voljeti onakva momka?!
— Ne mogu.
— Ta, zašto ne možeš?
— Ne... Ne mogu. Ne mogu reći.
— Pa, rekla si mi, da ćeš sve reći, što te budem pitao.
— Rekla sam ti.
— Koga onda voliš?
Ona je šutjela.
— Reci, Marijo, koga onda voliš?
Ona je i dalje šutjela.
— Reci, Marijo! Odgovori mi.
— Zar ja moram nekoga voliti?!
— Moraš. Ti nekoga voliš. Reci, voliš li mene?
Ona je šutjela.
— Marijo, molim te, ne muči me. Reci, voliš li ti mene i bi li pošla za me?
Ona je šutjela kao kamen.
— Reci, Marijo. Progovori.
Mjesto drugog odgovora, ona je grčevito, bolno i zdvojno zajecala. Jure je privine k sebi i njezina glava klone na njegovo rame.
— Marijo, Marijo... mucao je on. — Ne plači! To je sramota. Ko je vidio, da takova cura plače?! Smiri se...
Ona je i dalje, sve jače i jače grcala.
— Reci mi, voliš li me, hoćeš li poći za mene?!
— Ne smijem — protisne jedva čujno kroz nabujali očaj, bol i suze —... Majka... Ona se boji za tebe... Ne da.
— Smiri se, Marijo, i slušaj me — govorio je Jure čvrstim i uvjerljivim, tek malko uzdrhtalim glasom. — Ti

si moja i moja ćeš biti. Ništa se ne boj. Ja sam već govorio sa mojom majkom. Odvešću te.
— Nevjenčanu?! — trže se ona i na čas svlada suze.
— Nevjenčanu!
— Ja to ne ću nikada učiniti. Radije ću plesti sijede djevojačke kose.
— Onda ćeš za Ivana? —
— Ni za njega, ni za koga drugog — reče ona čvrsto, odlučno i ispravi se.
— Ni za mene?!
— Kad mi ne dadu.
— Znaš, Marijo, kako ćemo?! Ti ne trebaš k meni u kuću, ne trebaš ni k meni u tuđu kuću. Ja ću te odvesti k svojoj tetki Kati. K onoj, što je danas tu bila. Budi kod nje, dok se tvoji ne smire i dok sve ne uredimo za vjenčanje.
Ona je šutjela.
— Ako me voliš, ako hoćeš da pođeš za me, onda ovako možeš. Nit je sramota tebi, nit tvojima. Ja... ako hoćeš, ne trebam nikad ni dolaziti k tetki, dok ne dođem po tebe sa svatovima.
— Ne će mi moji ništa dati.
— Da Bog da ti ni košulje ne dali! Ne trebam ništa, kad tebe odvedem.
Marija se smirila, prestala plakati i zamislila se.
— Hoćeš li, Marijo?! Pristaješ li ovako?! — upita je Jure iza kratke šutnje.
— Znaš, Jure... Hoću tako, ali...
— Što? Reci.
— Da mi obećaš, da mi se zakuneš..
— Što to?!
— Da ćeš ih ubijati, da ih ne ćeš ni hvatati više.
— Je l' zmije?

— E, zmije. Bojim se. Živa umirem, da ćeš se jednom prepasti, a ja... Ja to ne bih mogla preživjeti. Vjeruj mi.

— Toliko me voliš?! — prihvati on žurno i privine je k sebi.

— Nije to. Pusti to. Nego — tako, tako to osjećam tu u grudima. Tako me steže i boli, samo kada pomislim. Svisnula bih od žalosti, Jure...

— Mnogo je to, al eto — Hoću, Marijo. Ostavit ću se toga. Samo još sutra. Obećao sam, da ću doći u Tomin Gaj, a što rekoh, to ne porekoh.

— Moraš ići?!

— Moram. Rekao sam baš danas.

— Kad moraš, moraš, al onda je ubi, ako je nađeš. Ubi je, zaklinjem te..

— Vidjeću, Marijo. Nemoj ti time trti glave.

— Ah, da znaš, kako se bojim, kako me je strah...

— Pustimo to. Nego se spremaj, a ja ću sa dvojicom braće od strica doći prekosutra po tebe.

— Dobro. Hoću. Iki ću kazati i nikome više.

— Kako hoćeš. Samo nemoj ni njoj kazati do zadnjeg časa. Doći ćemo i bez kubure i bez štuca. Ne vodim te k sebi, nego u rod.

— Dobro, Jure. Hoću tako, samo te molim i zaklinjem ostavi se, pusti ih s Bogom, jer... umirem od straha za tebe.

X

Ugovorene večeri je Marija pospremila kuću kao i obično, zapretala vatru na ognjištu i otišla s Ikom na sjenik, gdje su njih dvije spavale.

Još je za dana uzela iz sanduka nešto rublja i odijela, te ga skrila u sijeno.

Mala se Ika počela već svlačiti, kad primijeti da nema Marije. Brže bolje zakopča oplećak oko nježnih, tek

nabubrelih grudi i žurno iziđe napolje. Marija je stajala pred štalom, naslonjena na zid.

— A, tu si mi! — usklikne mala. — A ja se već pobojala, da si utekla nekuda.

— Nisam još, nisam — odgovori Marija. — Lezi ti i spavaj. Ja ću se ovdje pomoliti Bogu.

— I ja ću se s tobom moliti. Ne ću ja sama biti u štali. Bojim se.

— Ne bluni. Česa bi se bojala?! Pomoli se dragom Bogu, pa spavaj.

Mjesto da ide natrag na sjenik, priđe Ika bliže k njoj i upita je tiho, povjerljivo:

— Je li, Marijo, očiju ti: Zar se ti zbilja ne bojiš ni zmajeva, ni vukodlaka, ni išta drugoga?!

— Ne. Ne bojim se.

— A je li, zar se ti ničesa ne bojiš?!

Marija nenadano protrne na to ponovno pitanje i jedva prošapće:

— Bojim se i ja... Zmija.

— Možda njih ima i na sjeniku...

— Ne, ne. Nema ih tu.

— Je l' ti to rekao Jure?

— Nije. Al ja znam, da ih tu nema. Samo ti idi mirno gore i lezi. Sad ću i ja.

— Ne idem bez tebe. Skupa ćemo.

— A ako ja još dugo ne budem išla spavati?!

— Onda i ja ne ću ići dugo spavati. Biću s tobom. A ti sigurno čekaš Juru?!

Marija je šutjela.

— Reci, Marijo, očiju ti: čekaš li Juru? Meni možeš reći. I ja njega volim, i ne ću reći nikome, da on dolazi. Čekaš li njega?

Marija je još uvijek šutjela, obuzeta nekom neobičnom tjeskobom i nemirom.

— Znaš, Marijo — čavrljala je mala — kad se Vas dvoje uzmete, ja ću ti dolaziti. Reci, čekaš li Juru? Hoće li on doći noćas?

— Čekam njega.

— A hoće li on doći?

— Rekao je, da će doći, ali tako me je nešto strah. Tako, tako kao da će mi srce iskočiti iz grudi.

— Pa, pritisni ga rukom.

— Ne bluni, Iko. Što ti još znaš! Nego, hajde lezi, pa spavaj. Ne će Jure još dugo doći, pa ćeš u jutro biti umorna.

— Nemoj me, zlatna Marijo, tjerati — počela se mala umiljavati. — Strah me je, a i nekako baš mislim kao da moram biti uza te.

Zašutjele su. Marija je bila od časa do časa sve nemirnija i nestrpljivija. Već je Jure davno morao biti tu...

Ika se spustila na zemlju, sjela, nagnula se i naslonila glavu na ruke.

— Znaš — govorila je tiho, lagano kao kroz san — onda ću dolaziti k tebi... Ti ćeš mi davati milošte...

— Da, da. Hoću.

— I ja ću tebi... tebi donijeti...

Ika je posve zašutjela i odmjereno dihala snom mlade, umorne životinjice. Gdjekada bi se malo trgla kao da sanja, no sna nije prekidala.

Marija je promatrala kuću, dvorište i štale, kako se kupaju u mjesečini i kao da nekuda bježe daleko, daleko od nje.. Počela je drhtati i strepiti u nekoj uzrujanoj groznici straha i nestrpljenja.

Već bi Jure davno morao biti ovdje. Htjela je poći pred njega, no nije se mogla ni maknuti s mjesta. Kao da je prikovana ili očarana.

Metnula je ruku na srce i upravo osjećala, kako jako udara, no ćutjela je, kako joj ruka drhti.

Pritisla ju je drugom rukom i posve se priljubila uza zid, da joj bude lakše stajati. I noge su joj podrhtavale.

— On će doći — mislila je ona. — Mora doći, ali zašto ga nema tako dugo... O Bože, Bože, ti mi pomozi..

Pogledala je na nebo i vidjela, da je već ponoć blizu. Baš u taj čas začu korake. Posluša bolje. Nijesu to oni. Ide samo jedan čovjek. Dolazi prema njoj.

Već ga vidi. Nije Jure. Bog zna, tko to dalazi i što traži u to doba noći. Da se nije što dogodilo?!

Još prije nego li je mogla pravo i pomisliti, da odgovori na to svoje pitanje, čovjek je bio pred njom.

Crnomanjast, krupan, pristao mladić.

— Dobar večer, djevojko — pozdravi došljak i stane pred njom, te odmah upita: — Je si li ti Marija Ivina?

— Jesam — jedva odgovori ona. — A tko si ti Božji i što te nosi u ovo doba?! —

— Ja.. ja sam Mile Tomičić. Jurin brat od strica. Došao sam ti...

Marija protrnu od užasne slutnje, koja ju je presjekla.

— Ajme meni! — šane ona kao na molitvu.

— Božja je volja — nastavi momak. — Sigurno je tako suđeno.

Marija prošapta kao izvan sebe:

— Govori, reci: Mrtav?!.. Zmije?!

— Zmije! — odgovori momak. — Al živ je još.

— Jao meni nesretnici! — ciknu Marija u sav glas i sruši se na zemlju kao odsječeno drvo.

Njezin je zdvojni krik nemilosrdno rastrgao blaženu seosku noć i probudio mirne seoske domove.

XI.

Što je i kako je to bilo ne zna pravo nitko, a on šuti i ne kazuje. On uopće više ni s kim ne govori rado.

Kažu, da je išao kroz Tomin Gaj i nosio u torbi nekoliko zmija. Neki pričaju, da ih je bilo desetak, a drugi tvrde, da ih je bila puna torba.

Kad je on tako išao, nenadano je nastalo u torbi komešanje, motanje, psikanje i fućkanje.

Sigurno je tu negdje u gaju bio zmijski kralj, pa ga zmije — razumije se — odmah općutile i uzbunile se. Jure se, nesretnik, prepao, bacio sa sebe torbu i počeo kao lud bježati, misleći i osjećajući, da ga zmije progone.

Prepao se i ubezumio se.

Istom ga sutradan ljudi nađoše, prepoznadoše i odvedoše kući u Ričice.

Bio je pri svijesti, ali tako čudan, satrven, neobičan i nemoćan.

— Ubiti, ubiti — ponavljao je svaki čas kao u bunilu. — Pravo ima Marija. Treba ubiti, dok si jači, dok se ne bojiš.

— Satrti glavu otrovnici.. Marija — blažena Marija ima pravo...

Nije više nikad bio pravo zdrav, ali je ubijao ustrajno i neumoljivo.

I nije se oženio. Mislio je samo na svoju Mariju, na svoju dragu, dobru Mariju.

PRAVI ČOVJEK

I.

U maloj je niskoj kućici, na vrlo malo kamenite i mršave zemlje živio Periša sa svojom ženom Marijom.

On je osrednje visine, žutkast, mršav i koštunjav, a u licu uveo kao zadimljen. Kad je došao iz vojske, oženio se i ubrzo razdijelio s bratom Matulicom, jer se jetrve nijesu mogle slagati, a susjedi su govorili, da Marija Perišina tome nije kriva. Prije diobe živjeli su veoma teško i oskudno, a poslije diobe nikako. Potreba i ljuta glad im je bila vazda na kućnome pragu, jer se nijedan ni drugi nijesu mogli ni do Božića ishraniti svojim kruhom.

Periša je svake jeseni odlazio u Slavoniju »u gule«, gdje je sa svojim društvom u šumama rušio stabla i kopao panjeve, »gule«, te tako priskrbljivao svojoj porodici suhu koricu kruha i palente.

Žena mu je međutim rodila dvije curice, Kaju i Maru, kao dvije zlatne jabučice. Osobito je starija stasito, crnomanjasto dijete, lijepa kao anđelak.

Periša se i Matulica nijesu posvadili prilikom diobe, pa kad bi se god on s proljeća vratio sa rada, Matulica ga je sve izdaleka podbadao protiv Marije. On je preko toga prelazio, jer su zapravo sve to bile puste djetinjarije, što mu je brat govorio: Sad nije dobro čepala snijeg, gdje je polagala krmu pred ono nekoliko ovčica; onda je pustila, da joj je dijete dugo plakalo; zatim je kod crkve, ko onako

na samo, nekoliko puta razgovarala s tim i tim. I eto, sve tome slično.

— Mene se ne tiče — zaključivao je obično Matulica — ali si mi brat, pa ti kažem. Pravi čovjek to ne bi trpio.

— Pusti, Mate, babarije! — odbijao je Periša i Mariji nije nikad ništa ni spomenuo, a vjerovao je, da ni njemu ne bi Matulica ništa govorio, da ga žena na to ne nabrka.

Kad je onog proljeća došao kući, Matulica ga je sreo još na putu i potužio mu se opet na Mariju.

— Djecu umori glađu i neredom, pa kad sam joj ja to spočitnuo — govorio je on — lijepo me opsovala, kao da me je zatekla u kupusu i najzad mi reče, da mi vrag iskopao mater iz groba. Jest! Da si ti bio kod kuće, ja bih je bio zaklao kao kokoš. Ovako sam pretrpio, dok ti dođeš. Pravi čovjek to ne može podnositi.

— Zašto mi, Mate, to kazuješ?! — reče Periša tužno i prijekorno. — Još nijesam ni u kuću došao, ni djecu vidio.

— Moja je mati i tvoja mati — odgovori onaj, slegne ramenima i udalji se. — Samo da znaš!

Periša mu je vjerovao, jer je držao, da mu to ne bi slagao, no bilo mu je žao, što ga ne pusti, da prije bar uđe u kuću. Zbog toga je i njegova ljutnja na Mariju bila nešto ublažena. Svladao se i upitao je, što je novo, otkad je on otišao. Ona mu je pripovijedala razne malenkosti, no svađu sa djeverom nije ni spomenula.

— A kako sa Matom? — upita je on.

— Pusti ga s Bogom. Nije on loš, da ga ne draži ona nesreća, Manda.

— A ti?

— A što ja?! — upita Marija.

— Evo ovo! — vikne Periša i opali joj ćušku.

Kako ju je bijesno udario, ona zavagne i grune svom snagom na ćošak od škrinje, u kojoj je držala svoju robu.

Samo je muklo zastenjala, jedva se uspravila i kad je povratila dah, prostenje:

— Ajme meni, što uradi?!

— A što uradi tebi moja majka u grobu?! — promuca prigušeno Periša, pođe prema njoj sa stisnutim pesnicama, no trgne se natrag i umorno sjedne kraj vatre.

Curice su ga prestrašenim očima gledale iz budžaka, u koji su utekle, kad je on udario ženu. Kaji je tada bilo pet godina, a Mari tri.

On se stišavao i zvao djecu k sebi, no bez koristi. Njih su obje u velikom strahu gledale čas na njega, čas opet na majku, koja je sjela na sobni prag, podbočila krsti rukama i nijemo, s prigušenim jecanjem, prolijevala krupne guste suze.

— Sad ne plači! — reče on iza veoma duge šutnje. — Što je bilo, bilo je. — Drugi put pazi, što govoriš.

Ona je šutjela, a suze su tekle kao iz nepresušnog izvora. Mala Kaja se korak po korak, kao kradom, primicala iz svog budžaka, dok nije došla do majke, naslonila se na nju i najprije sućutno i nježno hvatala svojim prstićima majčine suze, a zatim se, iza duga suzdržavanja, i sama gorko rasplakala. K njima je pritrčala mala Kaja, pa i ona počela plakati.

Periša ih je neko vrijeme nijemo, ispod oka motrio, a onda reče, skoro vikne:

— Pa eto, nijesam te ubio! Dosta je sada već toga plača. Prestani... Vidiš, što se od djece stvara. Nijesam te ubio.

— Možeš me i ubiti! — odgovori Marija.

— Prestani sada. Vidiš djecu — govorio je Periša bez ikakove ljutnje, no vrlo uzrujan i zbog nje i zbog djece. — Prestani. Eto, da nijesi kriva, ne bih te ni sad udario, kad nijesam nikada dosad. Kriva si, ružno si kriva.

— Nijesam ništa kriva! — reče Marija i poče glasno jecati. — Ništa nijesam kriva i ne znam, zašto me udari.

— A tko je kome rekao, da mu vrag iskopao mater iz groba?

— Matulica meni.

— A ti njemu?

— Da mu Bog da sve ono, što on meni želi. To sam mu rekla i opet ću.

Periša se lecne, obori pogled i pomisli, da je ona imala pravo, ali je i Matulica govorio istinu, kad mu je ono pripovijedao. Ono je istina, samo izgleda mnogo drukčije, nego mu je pripovijedao. Hajduk! Al da. Nije ni Matulica sigurno kriv. To mu je opet napunila glavu ona njegova nesreća, ženetina. Periši dođe, da kaže Mariji koju dobru riječ, jer ipak nije kriva onako, kako je on mislio, no kako bi joj sad rekao, što bi joj kazao?! Ne će je valjda moliti za oproštenje?!

— Eto, udario, udario, pa gotovo! — reče on u neprilici. — Sad ne plači. Dosta je. I tako... pa, udario, udario.

Ustao je i pošao, da je pridigne s praga. Tako — lijepo i lagano, neka vidi, da se ne ljuti. Kad joj je pristupio i sagnuo se, uzme u naramak — malu Kaju. Dijete se otimalo i još jače počelo plakati. On je, u velikoj neprilici, pusti na zemlju, pa uzme Maru. Ona vrisne, kao da će je zaklati. Periša pusti i nju i sav smeten reče dosta tiho:

— Pa nemojte... Dosta je. Sad, udario, udario...

Marija ogrli curice i pritegne ih k sebi, a Periša ispade pred kuću, da sam nije znao, kako.

II.

Jedva se vukla i neprestano se držala za krsta. Sa Perišom je razgovarala o svim kućnim poslovima, onako

ukratko, kao da nije ništa ni bilo, ali ju je pritiskivala i boljetica i teška tuga. Nijesu ni spominjali, što se desilo.

— Eto, ne ljuti se — reče joj on istom poslije nekoliko tjedana. — Žao mi je, al eto. Udario, udario.

Ona je šutjela, uperivši u zemlju zamućene poglede svojih velikih očiju, koje su negda bile bistre i duboke.

— Pa i jest, reci sama — govorio je on dalje. — Što bi ti učinila, da ti onako kažu?

— Pitala bih — odgovori ona tiho.

— E. Pa i ja sam tebe pitao.

— Nijesam ti htjela odmah na pragu reći, da me rođeni djever psuje i napada, a drugo me ništa nijesi pitao.

— Nijesi mi ništa rekla, pa eto... Ne može pravi čovjek podnijeti.

— Pusti, Pero — prošapće ona. — Pravi čovjek ne tuče ženu sa tuđih jezika.

— Ma, jest to, al znaš.. Sad, pustimo to. Udario, udario... I žao mi je.

— Žali onu dječicu — promuca ona i brizne u tih i prigušen plač.

— Ne bluni, Marijo. Smiri se. Nijesam te ubio — govorio je on sućutno i u velikoj neprilici.

— E, vidićeš nijesi li me ubio... Nek ti dragi Bog prosti. Nijesi ti kriv.

Plakala je gorko, ljuto, užasno, da su se najzad i Periši orosile oči.

Ubuduće su se češće ponavljali takovi prizori.

Periša je bio tužan i žalostan, a Marija se na očigled iz dana u dan sušila, venula i propadala.

— Uhvatila jetiku — šaptali su po selu.

— E, ta kopni! — govorili su sažalno i čekali, kad će je odnijeti, da se onda vrate na podušje.

Marija je ravno tri mjeseca poslije onog kobnog dana legla pod ledinu. Periša je bio kao izvan sebe. Bio je satr-

ven, ubijen, očajan. Još za sebe — ako je možda štogod i kriv, Bog će oprostiti, kaje se, žali, ubija se od tuge, ali djeca, djeca...

Ta siročad ni ne zna, što se događa, jer su djeca, a ni ne vide, jer su ih poslali k baki, Marijinoj materi. Nije im bilo dano, da vide svoju majčicu na stolu među svijećama. Sve se to nesretnom Periši motalo po mozgu i pred očima, te je mislio, da će svisnuti od muke i očaja.

Molio je punicu, da curice ostanu neko vrijeme kod nje, dok to, eto, prođe i dok on nekako uredi sa sobom. Kod kuće se sam brinuo za sve svoje stvari. Sam je kuhao palentu i grah i sam je krpao, tek je molio sad ovu sad onu ženu u selu, da mu umijesi i ispeče kruh i opere rublje. Sve je obredao osim nevjeste Mande. Nije se on s njima posvadio, ali su mu bili tako, tako strašno teški na srcu i Matulica i Manda. Kadgod ih je koje pogledao, vazda je kraj njih opazio — svoju mrtvu dobru Mariju i svoje male osirotjele curice.

Mariju su svi žalili i pred Perišom stalno kao po dogovoru ponavljali, i muško i žensko:

— E, brajne! Ubi je prokleta jetika.

Jednom se zgodom sastao sa Baricom Josićevom, ženom dobrom, poštenom i prostodušnom, koja nije poznavala tajne ni kod sebe ni kod drugoga. Govorila je vazda i svagdje i neprekidno, te je njezin muž uveo kao jedini lijek za sebe protiv te njezine bolesti fućkanje. Čim ona počinje govoriti, on počinje fućkati i bježi od nje, ako ikako može. Kako je ona govorila vazda, to je on nastojao, da bude vazda daleko od nje, osim na snu. Ona je govorila i ovaj put mnogo i za čas ispripovijedala Periši sve svoje kućne tajne, pa onda prešla na njega i pokojnu Mariju.

— E, a nu — reče ona — svi vele: Pravi čovjek i nije mogao drugačije učiniti.

— Što to, tetka?! — lecne se Periša.

— Pa ono, kad si došao iz Slavonije. Sa Marijom. E, da. Vražja je jezičina već mnoge strpala pod ledinu.

Periša je problijedio, oprostio se i pobjegao kao da ga nosi oluja. U glavi mu je tuklo nešto kao da će je razbiti.

— Pravi čovjek! — mislio je on. — Dakle, ja sam je!

— Da! Ja.

Sada je razumio, kad su mu svi ti dobri ljudi govorili:

— Ubi je prokleta jetika! — a onamo mislili: pravi čovjek!

Često je dolazio punici radi djece. Tako. Da mu se ne otuđe. Kad ne bi nitko gledao — da mu se ruga, uzeo bi ih na koljeno, milovao i ljubio.

— Nijesu meni djeca teška — reče mu jedne večeri punica — ali ti moraš nekako drugačije okrenuti. Eto. Svuda je poći, al je k svojoj kući doći. Tako i djeca.

— Povešću ih ja sa sobom — odgovori on. — Biće im lijepo.

— Je li sada?

— A da.

— Pa što ćeš s njima sada?!

— Što i sa sobom. Tako. Neka djece kod kuće.

— Aja, moj Periša! — usprotivi se punica. — Da mi djecu izjedu uši! Najprije se ti oženi, pa onda vodi djecu.

— Na to još nijesam ni pomislio — odgovori Periša prostodušno — a, i koja će za mene, moja majko?! Udovac, dvoje dječice, a nigdje ni križa Božjega?!

— Ima sirota, kao što smo i sami.

U tom se času Periša sjeti razgovora sa Baricom i pomisli, da li punica sluti, što se govori? Kad bi slutila, pa kad bi vjerovala, sigurno bi mu rekla, a možda ga i prijavila, no ona šuti i očito vjeruje, da je jetika... A i pokojnica je

rekla materi, da je jetika i da je još osim toga pala i jako se udarila u krsta.

— Nemaš što čekati kod ove djece — nastavljala je punica. — Ona trebaju mater.

— Nikada je više, moja majko! — odgovori Periša tužno.

— Jest to, al eto. Moraš imati nekog u kući, da te pere i redi.

Periša je uviđao, da ona ima pravo i odluči, da će početi o tom razmišljati.

Idući kući, prošao je u mislima sva sela i zaseoke u cijeloj plovaniji i zaustavio se u svakoj bijednoj kolibici, u kojoj je bilo koje žensko čeljade na udaju. Svakako bi bilo bolje udovicu, jer i najsiromašnija djevojka cilja na visoko, dok ne pogodi i najzad u kakovu sirotinju. I radi djece bi bilo bolje, da je udovica, ali se nikako nije mogao sjetiti, baš nijedne, koja bi mogla za njega. Mora birati među djevojkama. Od svih siromašnih probere najsiromašnije, pa među njima onda izluči najstarije, a između ovih uzme najzad najružnije. Bilo ih je pet, šest, o kojima bi se moglo govoriti.

Već sutradan se izjada strini Anici, ženi staroj, mudroj i šutljivoj. Ona ga je slušala mirno i sućutno. Zamoli je, da izdaleka i tiho ispita, koja bi pošla za njega.

— Eto, strina — reče joj — radi Boga i ove dječice, učini. Kojagod hoće. Samo, eto, ako može biti, da je blage ćudi. Znaš, nije mi rad mene. Radi djece mi je. Da nema njih, otišao bih u svijet, kud me oči vode, i barabio, dok ne bi crkao gdje u grabi kraj ceste.

Strina je Anica razumjela, što i kako želi, i sve mu obećala izvidjeti.

— Samo, strina, znaš — nek se ne zna.

— Ne boj se, sinko. Ne će znati ni crna zemlja.

Za nekoliko je tjedana Anica obišla desetak sela. Periša ju je češće u tom vremenu sretao, no budući da ona nije ništa spominjala, nije htio ni on pitati. Sigurno mu nije imala što pripovijedati.

Jednoga dana je sretne kod vrela, kad je išao po vodu.

— Baš lijepo, Periša — reče ona. — Kao da sam te naručila.

— Je li, strina?

— E. Znaš, sinko, obajkala sam sve, koje si spomenuo, i one druge, koje nijesi spomenuo.

— Pa, ne će nijedna?

— Da ti pravo kažem: i bi, al se boje.

— Česa se boje?! — začudi se on.

— Eto tako — tebe se sinko boje, da ti pravo kažem.

— Mene?

— E. Tebe, tebe. Svaka kaže: »Ne ću, ubiće me kao i onu prvu.« Tako kažu.

Periša je problijedio i osjećao, kako su mu noge počele klecati, te jedva propenta:

— Ja da sam ubio pokojnu Mariju?!

— To je puklo i ne skinu.

Periši udariše suze na oči. Anica to opazi, pa mu blago reče:

— Ne plači. Bog zna, da nijesi kriv, ali svijetu ne začepi usta. Proklet je svijet, moj sinko.

— Oprosti, strina — ispričavao se Periša i brisao suze. — Meka sam srca. Žao mi je... Gdje bih ja onaku sveticu!.. Ali, strina moja, nesreća, nesreća i zlo... Tako je bilo.

— Znam ja, sinko. Pokojnica je govorila sa mnom. Znaš, da me je volila. Nego, gdje smo ono stali?! Aha. Tako ti ja sve prođem i ništa ne nađem, kad eto meni poruke od Anđe Nikoletine Badžeka. Veli, ona hoće, ne boji se ta.

— Naopake je ćudi, moja strina. Ubiće mi djecu.

— E — možda i ne će. Ona je tvojih godina, baš tvoja vrsnica, ljuta potreba i sirotinja, cura zaostala u godinama, pa nije čudo, što je naopaka. Možda se promijeni, kad se uda.

— Možda, možda, ali...

— Sinko, to je jedina, koja hoće, a ti razmisli. Ja ti ne velim ni nu, ni ne. Kako znaš.

— Ja sam ne znam. Radi djece moram, a radi djece se bojim.

— Ona bi došla nevjenčana, toliko, da ne trebaš ništa trošiti. Onda se odmah vjenčate.

— Hvala ti, strina. Vidiću.

III.

Danima i noćima je razmišljao, e da bi se sjetio još koje, koja bi možda ipak pošla za njega. Za Anđu govore, da je vrijedna i čista, a jaka za dva čovjeka. To je sve kao stvoreno za njegovu sirotinju. Al ćud, ćud... kao ćudljiv konj. Ubit će mu djecu, a pravi otac i pravi čovjek to ne bi mogao prenijeti preko srca.

— Pravi čovjek?!... Hm — prošapće Periša i gorko se nasmiješi.

Nije se nikako smio odlučiti. Došla je i jesen. Zamoli punicu, nek djeca ostanu kod nje još preko zime, da on može otići u gule i štogod zaraditi, ovce ostavi kod Matulice zajedno sa svom krmom, koju je za nuždu imao i spremi se za odlazak u Slavoniju.

Potraži strinu Anicu.

— Poruči joj, strina, molim te, da moram u gule, pa kad se vratim, vidićemo.

— Pa, ne bi mario ni ići ove godine.

— Moram, strina. Solde nemam u kući, da me ubiješ, nit je imam otkud izvaditi. Djeca su mi gladna. I ja, al zato je lako. A, znaš, ako ne bih išao, moje bi društvo uzelo drugoga na moje mjesto, pa bi mi do godine bilo teže. Morao bih ljude moljakati ili sam sastavljati društvo. To je mučno.

— A nu, nu.

— I tako joj reci. Vidićemo. Možda se i u svijetu namjerim na pogodno čeljade.

— A, moj sinko! Što ćeš amo voditi tuđe prosjače, kad imamo i svojih dosta?!

— Jest to, al opet... Vidiš, da ne će.

— Hoće Anđa. Može Bog dati, da bude prava žena.

— Je li Anđa?

— E. Ona.

— Vidićemo, strina — odgovori Periša, uduben u misli, i otiđe.

Kad se na proljeće povratio, s nekoliko forinti u džepu, bio je u istim brigama, u istim mislima, na istom mjestu. Djeca su se tuđila pred njim. Jedva su se malko zbližili.

Doveo je Anđu, jer nije mogao naći drugog izlaza. Bila je osrednje visine, vrlo čvrsta i nije se moglo reći, da je ružna. Samo oko, hajdučko oko! Radi toga se nije prije ni udala. Drugarice je sve redom isprebijala radi bilo kakvih malih zadjevica, pa su je se bojale i izbjegavale je, a ona se posve priljubila društvu svojih vršnjaka. S njima se igrala, s njima se hrvala, tukla se i umećala. Kad bi se koji prevario, pa htio da se s njome prošali — onako kao s drugim djevojkama: da je malo uštine, pa prokomuša, i tako, ona bi se mirno izmakla, digla glavu, ošinula ga onim svojim naoštrenim munjevitim pogledom i rekla:

— Nude, nude, ako si se s glavom posvadio!

Počelo se sumnjati, da li je ona uopće žensko.

Kad ju je Periša doveo, rekao joj je:

— Samo budi djeci dobra, a drugo sve...

— Djeca su sama sebi dobra! — prekine ga ona.

— Jest to. Ali, ovako, prigrli ih. Bez matere su.

— Pa, nijesam ja amo došla, da ti meni držiš prodike! — otkreše Anđa. — Ja i sama znam, zašto sam došla.

Periša se u neprilici počeše iza uha i reče tiho i u velikoj neprilici:

— Ja bih otišao po djecu.

— Ne petljaj se u stvari, koje se tebe ne tiču! — okosi se ona na njega i odmah se poče oblačiti. — Ja ću po njih ići.

Još su iste večeri djeca bila kod kuće. Anđa je brzo posvršavala sve one neznatne i male poslove bijedne graničarske kuće i onda se počela igrati sa djecom. Mazila ih je, tepala im i milovala ih, kako to nije umjela ni pokojna Marija, a djeca su se oko nje motala, skakala po njoj i zvala je — majkom.

Periša je sve to gledao, zadivljen i blažen, te brzo zaboravio žalost, što su se djeca još uvijek tuđila od njega. Glavno je, da su ona tako s Anđom i ona s njima.

— E, pomozi, sveti moj Petre! — uzdahne on i nakon dugog skanjivanja, razmišljanja, krzmanja i odlučivanja, priđe k Anđi, metne joj lagano ruku na rame i reče:

— Eto, znaš, Anđo... Kad si tako s njima, onda možeš raditi, štogod hoćeš i kakogod hoćeš. Eto... tako.

Ona se zadovoljno nasmiješi i pogleda ga. Takav pogled on još nije vidio u nje, pa sav obuzet nekom neopisivom srećom i zadovoljstvom sjede na zemlju kraj njih:

— Eto, štogod želiš... A ja, što mogu...

— Pa šta si plenuo tu u lug ko kakva babetina?! — odsiječe ona, ne gledajući ga i ne prekidajući igre sa djecom.

On se u neprilici obazre oko sebe i ustade.

— Tako ja samo... Drago mi vas je gledati.

Za mjesec dana su se vjenčali.

Iz crkve je, poslije vjenčanja, Anđa otišla kući k djeci, a Periša kućama Ivezića, da se tamo pogodi naprijeko za kopanje nekakva bunara.

IV.

Anđa je sama obavljala sve kućne i poljske poslove, mala Kaja je s ostalom seoskom djecom išla za ovcama, a Periša je radio većinom drugima. Na taj način se njihovo siromaštvo snosilo mnogo lakše, i što više, vazda se u kući našla po koja cvancika. A to je bila rijetkost i u boljim kućama. Periša je bio presretan i neumoran, jer je vidio, da mu sve napreduje i da njegovim curicama ne manjka ništa, što je nužno ovakovoj sirotinji. Anđa se prema njima nije ni malo promijenila od one prve večeri, pa su je djeca vrlo voljela i slušala. Kudgod je ona išla, mala Mara je za njom kaskala kao ždrebešce. Kad bi ona bila zaposlena, mala se kraj nje igrala i neprekidno nešto čavrljala, dok bi joj Anđa odgovarala.

Gdjekad ih je i udarila, kad bi što skrivile, ali vazda lagano i blago kao prava mati. Koji su je i prije poznavali, nijesu se mogli dosta načuditi njezinoj pažnji i blagosti, te je mnogima bilo i žao, što je ne mogu ogovarati. Tražile su kakav drugi razlog, jer da je ona bila prava djevojka, ne bi dočekala u djevojaštvu tridesete godine i onda — nevjenčana pošla za udovca.

— Jest za djecu — šane njezina jetrva Manda veoma tiho i povjerljivo prijateljici Pavi iz drugog sela. — Znaš, koliko joj je godina, pa željna djece i pravog čovjeka. Kad nema svojih, eto tuđih. Djeca su djeca. Al za to — nema

čovjeka! Gdje je onaj kukavelj za onaku bedeviju?! Eno, ona na njemu samo što drva ne cijepa. Štogod on reče, ona ga poklopi; kad on zine, ona njemu po labrnjama. Već ga je nekoliko puta istukla, a on onaj jadni pos-vole, sav viri iz one drčine, pa ni mokrom glavom.

Pava se je čudila.

— Kad ti ja velim — uvjerava je Manda. — Ko da čitaš u svetom pismu. Pa i sama znaš: on jadan, ispijen, ubijen, a ona, eno, kao lumbarda. Drugo se njoj hoće. Treba tu momak, uzde i kandžija, pa da nešto bude, a ne onaj kukavac. Sav se stiskao kao Beč u kesi. A... da ti pravo kažem, ja mislim... i duša njega boli za onom pokojnom nesretnicom. Kakva bila da bila, nije smio... Eto. Pa je sad ovoj još i slabiji, nego bi bio. Ubi ga i osramoti. Pravi čovjek to ne bi nosio. Ja ti kažem.

Pava je bila mirna žena, zabavljena svojim poslovima, pa nije nikada raznosila poštu sa dobrih jezika svojih znanica, no i bez nje puče glas po svim selima o Perišinoj kukavštini.

Dopro je i do samoga Periše. Jest, bilo je njemu teško i žao, što se o tome govori, ali je snosio vrlo rado, pa ga i boljelo. A kako i ne bi boljelo? Čim on što rekne, Anđa na njega, kao da joj je oca ubio.

— Pa ne viči — reče on jednom. — Kad si taka djeci, a dobra gazdarica, i ja ću te slušati, samo ne viči, da nam se komšije ne smiju. Ne bruži me.

— Baš čovjeka obruži! — dobaci ona posprdno.

— Zašto si onda išla za me?

— Bila me volja!

— Nek te onda i dalje bude volja.

— Mislila sam, da si muško.

On postiđeno promijeni boju u licu.

— Tako — nastavljala je ona — da ćeš biti jači od mene, pa da ćeš me i istući, kad treba.

— Ne bluni, Anđo! — reče on umiren. — Što bih te tukao, kad si im kao majka?!

Odmah mu je bilo lakše, kad je vidio, da ona ne misli i na sve ono drugo. Tako. Da nije muško. Nije on kriv, što je ona toliko jača, pa... Tako. Kada on misli, da se ona topi od blaženstva, najednom osjeti, kako ga gura i viče mu kao kakav husar: »Bježi, 'rđo. Ne bali me!« Ona to sad nije spominjala.

Bilo mu je lakše i rado je snosio.

Dolazio je u večer s tuđeg posla. Kad je baš bio pred kućom svog susjeda Markića, začuje, kako se pravda sa ženom.

— Nemoj misliti, da ćeš nada mnom gaće tresti kao Anđa nad onom hrđom.

— Ja to ne mislim — odgovori žena. — Da si kao Periša kukavica i sudoper, vratom bih ti zakrenula.

— Da je pravi čovjek — odgovori Markić — već bi joj bio zakrenuo vratom, kao što ću ja tebi, ako ovako nastaviš.

Periša brzo promače i uteče u svoju kolibicu, kao da bježi pred hajducima. Anđa je baš spremala djecu na počinak i molila se s njima Bogu. On tiho pozdravi i šutke sjede, da ih ne smeta.

Kad su pošli spavati, reče joj, da sutra rano odlazi u Slavoniju u gule, a zatim se poče oko nje umiljavati. Tako. Da se lijepo rastanu.

— Nemoj me tako sramotiti! — reče mu ona.

— Kako sramotiti?! — začudi se on. — Pa ja nijesam taki. Mene svi ljudi vole.

— Kad si 'rđa i jadan. Kao da se i djece bojiš!

— To mi samo ti veliš — odgovori on nevoljko i tužno.

— Kad jesi. Meni govorili: ovaki, onaki, i ja se već veselila, a kad tamo... A! sad svejedno. Kad su mi rekli

za pokojnu Mariju, mislila sam, da ćeš me satrti i smotati kao vrbu, da ću biti poslušna i dobra, a kad tamo...

Periši je bilo veoma teško, boljelo ga, stidio se i mramorkom šutio. Poče razmišljati, na koji bi način ukrotio tu dobru i podivljalu snagu, no trže se i prestade o tom misliti. Pred sobom je opazio pokojnu Mariju, kako sjedi na sobnom pragu, drži se za krsta i nijemo plače.

— Eto, Anđo, radi, kako znaš — šane on i okrene se k zidu.

Ona se poče smijati, uzme ga za ramena i okrene k sebi i reče mekšim, toplim glasom:

.. Poljubi me, Periša!

Ustali su prije dana. On je uzeo na rame torbu i pošao vrlo veseo i zadovoljan.

Putem se sretne s Jurom Rasporom, te kad onaj doznade, da Periša odlazi u gule, upita ga posprdno:

— Je li ti žena potpisala pašaport?

— A jer bi meni žena potpisivala pašaport?

— Pa, ona je muško. Ona nosi u kući gaće.

— Neka ih nosi, kad joj pristaju. Glavno je, da ih netko u kući nosi!

— E, da. Pravi si ti čovjek, pa joj ih teško kraj tebe nositi. Pravi čovjek!

— Pusti ti s mirom, striče Jure, to ljudstvo.

— E, mi znamo, hvala Bogu, što je to graničarsko ljudstvo i muškost. To bi samo tebi trebalo naliti u glavu.

— Znaš — reče on, već ljut i uvrijeđen — moja Anđa vrijedi stotinu drugih pritajenih blebetuša, pa neka svak bira buhe u svom kožunu... Jednom sam se ja samo povezao na tuđim kolicima, pa je odnio vrag i mene i moje ljudstvo... Samo jednom!

Reče on i ode bez pozdrava i obzira.

V.

Na proljeće se povratio s posla nešto kasnije nego obično, no veoma zadovoljan, jer je zaradio i prištedio više nego i jedne ranije godine. Izvadio novce, izbrojio i pružio ih Anđi.

— Na — rekao joj je — ostavi, pa gospodari, kako znaš.

Ona ih je zadovoljno uzela i spremila u svoju škrinju među misnu robu.

— Jeste li sve tri bile zdrave ove zime? — upita Anđu.

— Jesmo — odgovori ona. — Samo nas je pomelo. Velika studen, vuče kroz ova brvna na sve strane, pa sam jedva navukla šume.

Činilo se, da je Anđa nekako bolja, smirenija i ljubeznija s njime. Razgovarala je, eto, kao i druge žene. I poslije je tako bilo.

— E, da bi Bog dao! — uzdahne Periša, i ako sam nije mogao vjerovati u tako naglu promjenu. Pobojao se, da joj se nije štogod dogodilo. Pitati je nije smio, pa je sa strepnjom očekivao, hoće li ga tko iz sela čime bocnuti.

Nije doživio ništa osobito. Koji podsmijeh, koji upit, da li ga žena sluša — i ništa drugo. Sve stare stvari. Bio je zadovoljan. Anđa ga je međutim, već nekoliko puta opsovala, a jednom ga je htjela i udariti, kad je sjedio kraj vatre i pred njim iskipile one nekolike žlice mlijeka. Ipak se svladala. Sve su te okolnosti uvjerile Perišu, da se nije ništa promijenilo. On je ostao najmlađi u kući.

— Ja sve mislim — reče joj jedne subotnje večeri — hoće li biti što novo, pa ništa...

— Što bi bilo novo?! — upita ona.

— Tako. Mislim, znaš, kod tebe...

— A s kime?! — reče ona i glasno se nasmije.

— Nemoj, Anđo, tako. Eto, ja mislim... Sirotinja smo, ali neka ih. Kod nas nije još nitko umro od gladi.

— Sve je to istina i dobro — odgovori ona posve mirno — ali ja ti rekoh: s kime?!

— Anđo, nemoj tako... Pa nije baš tako...

— Baš tako! Pokraj tebe...

Zašutjeli su. Anđa je pružila obje ruke više glave, uhvatila čvrsto uzglavnicu kreveta, kao da će se protegnuti, no ostade mirna tako i uperi pogled u mrak prema tavanici. Osjećala je, kako joj vrela krv upravo juri žilama i osjeti vatru u očima. Nešto je uhvati i ukoči u cijelome tijelu. Kao neki grč, od kojega ništa ne boli, samo koči, pruža i napinje mišice.

— E, da — prošapće ona kao za sebe i povuče ruke na grudi.

Osvanuo je krasan sunčan dan. Nedjelja, polovicom kolovoza. Periša je rano otišao u goru, da donese drva, jer radnim danom ne dospijeva, a Anđa je uredila kuću i djecu, obukla misnu robu i otišla k crkvi na svetu misu. Kad se ovako obukla, siromaški, ali veoma čisto i ukusno, zaista je bila pristala žena i u svojoj punoj, zdravoj zrelosti svakako mnogo ljepša nego djevojkom.

Poslije mise ostala je malo u puku, da podivani s rođacima i znancima i da se nagleda kola. Pod lipom je sjedio neki dalmatinski momak i prodavao smokve. Anđa se sjeti, da ima u rupčiću jednu soldu — ponijela je za lemozinu, no mežnjar nije stigao do nje, pa joj tako ostala — te odluči, da djeci kupi smokava.

Oko momka se skupilo nekoliko žena, koje su također kupovale, pa je Anđa morala počekati. I nehotice ga je počela promatrati. Što je dulje gledala, to je postajala nemirnijom. Bio je lijep, lijep kao slika, a krupan i nekako čvrst, te se činilo, da od njega frca snaga kao varnice s usijana željeza, kad kovač udara po njemu teškim čekićem.

— Kao usijano gvožđe! — pomisli Anđa i sva nekako protrnu, te lagano reče:

— Daj mi soldu smokava.

Momak podiže glavu i pogleda je. Oči im se sukobiše kao dva hitca iz pušaka. Ona pocrveni.

— Čija si ti, snašo, živa bila?! — upita momak.

— Božija i ničija! — odgovori ona nasilu ko šaljivo i nasmiješi se.

— Perišina — odgovori neka žena. — Perišina mlada, tu odmah ispod gore.

Kad mu još malo rastumačiše, reče momak veselo:

— Pa, to je moj pobratim! Evo ti, nešo, još nekolike smokve. Pod noć ću i ja kroz vaše selo kući.

Anđa primi smokve, zahvali se i još ga jednom živo pogleda i izgubi se u puku. Još prije nego je pošla kući, nekoliko je puta kradom bacila pogled prema njemu i sva nekako uzavrela.

Više ga se nije mogla riješiti: neprekidno joj se vrzao po glavi kao još nikada nijedan muškarac. Snaga ju je mučila i razapinjala. Kući je išla u velikom društvu ostalih misara, no nije se uopće miješala u razgovor. Slušala je, tobože, što drugi govore, ali nije ni čula ni razumjela ni jedne jedine riječi.

— Baš ga nijesam marila gledati! — predbaci sama sebi i pokuša, da ga se otrese. Što je ona više nastojala, da na njega ne misli, to joj je on ljepši, jači i stasitiji izlazio pred oči. U njoj se neobuzdanom snagom probudio čovjek, kojega ona nije mogla svladati. Bio je previše jak i predugo sputan i prigušen. Mogao ga je svladati i ukrotiti samo drugi čovjek, koji bi bio jači od njega. Anđa je sve to nagonski osjetila, samo u drugoj slici, nekako drukčije.

Poželjela je, da je Periša napane, da je skrši, da je slomi, pa da onda u polusvijesti leži, pijana od izdržane borbe i sretna, blažena u traženom i željkovanom porazu.

Sigurno je to i bio razlog, da je počela, čim je stigla kući, Perišu izazivati, gnjaviti i bockati, a kada to sve nije ništa pomoglo, razvezala mu je tako bjesomučno šamar, da je Periša zajauknuo.

— Jesi li poludila?! — vikne on.

— Jesam! — odgovori Anđa mirno

— Pa, šta sam ti ja sada kriv?!

— To, što si živa 'rđa i kukavica.

— Ne luduj! Bog s tobom!

— A s tobom vrag! Da uđe u tebe barem na jednu uru! Samo na uru. Bilo bi dosta. Onda bi ti tukao mene, a ne ja tebe.

— Bog s tobom, ženska glavo! — ponovi Periša. — Prekrsti se ti.

Anđa je zašutjela. Više uopće nije htjela s njime govoriti, te se vladala kao da je on njoj nešto učinio, a ne ona njemu. On se, naprotiv, držao, kao da se nije ništa ni dogodilo.

VI.

Periša je sjedio pred kućom na kamenu i kaljkao lulu. Sunce je već bilo na zapadu. Anđa je nešto radila u kući, no svaki je čas izlazila ko nekakvim poslovima i povirivala na put, e da bi ugledala onoga jakoga, stasitog Kotarca.

Baš se prignula kod ognjišta, da naloži vatru, kad začu, da Periša s nekim razgovara. Pusti drva iz ruke i žurno pođe van. Na pragu je stala kao kip, pocrvenila i sva se usplahirila: s Perišom je razgovarao onaj neznanac. Kraj njega je stajalo sitno i kržljavo magare, natovareno s dvije košare.

— Hvaljen Isus, nevjesto! — javi joj se on, čim je opazi, vatreno je pogleda i nasmiješi joj se.

— Kod ovog si ti čovjeka kupila smokve?! — upita je Periša.

— E. Kod njega! — odgovori Anđa veselo i stupi pred kuću. — On kaže, da je tvoj pobratim.

— Pa i jest — potvrdi Periša. — Ljudina je to. Pa, i kazivao sam ti za Barišu Srdelića iz Ravnih Kotara.

— Znam, da si govorio o nekome Kotarcu.

Anđa ga je kradom motrila, no nije to toliko krila, da Bariša ne bi opazio. Bili su to oni isti pogledi od crkve. I Bariša je preko Perišine glave bacio na nju nekoliko pogleda, kojima ona nije mogla odoljeti. Sapeli su je i cijelu stegli željeznom snagom dvadesepetgodišnjeg momka.

— Kuda si pošao? — upita ga Periša.

— Kući.

— Pa, u noć preko Velebita?

— Ne će me ni vuk ni hajuduk! — odgovori on veselo i nasmije se. — Da ti pravo kažem, ja se ničesa ni ne bojim. A kad bih se i bojao — nemam gdje noćiti.

Izgovarajući posljednje riječi, pogledao je Anđu. Ona taj pogled nije izdržala, već je oborila glavu.

— Evo, pobratime — reče Periša — noći kod mene.

— Zašto ne? — prihvati Anđa, ne dižući pogleda. — Al nema gdje spavati.

— Ima ledine! — reče Bariša — Za to najlakše. Nije mi do drugoga, nego da mi tovar upočine. Jutros je klipsao preko Halana ovamo, pa mu ne bi škodilo, da noćas leži. A ne žuri mi se.

— E, za to je lako! — odgovori Anđa. — Ugnaćemo ga u tor među ovce, a ti pod šljivu.

Još su neko vrijeme posjedili pred kućom, a zatim su večerali, što se našlo, i razgovarali. Anđi se sve činilo, da ne hoda, nego prše; da ne sjedi, nego lebdi; da ne govori, nego pjeva; da ne jede zabijeljen grah, nego slatki med; da ne gleda pred sobom lijepog, ali posve običnog kotarskog

seljaka, nego nekakva viteza iz narodnih priča. — Anđi se sve činilo, da više ni ona nije ona tvrda, neosjetljiva Anđa, nego zaljubljena ukleta kraljevna, koja je dugo, dugo snivala i sanjala o svom kraljeviću, koji, evo, sada dođe!

Ona bi bila tako rado, tako oduševljeno, tako predano pala na njegove grudi i šaptala mu:

— Uzmi me, vodi me, slomi me, kraljeviću moj!

Ali... Šta?! Ništa. Nema ništa. Nema zapreka, nema obzira, nema ništa. A on šuti i gleda u vatru. Ne govori joj ništa, osim što joj kradom upravi koji pogled. On ne misli, da je otme, da se pobije s Perišom. Šuti i gdjekad, očito u neprilici, jarka vatru.

— Iznesi biljac — reče joj Periša — pa ga metni pod šljivu, da ga pobratim prostre, a može se i pokriti, kada pred zoru zahladi.

— Ne treba ništa — branio se Bariša.

Anđa je već bila u sobi i za čas iznijela biljac, koji je ona donijela u svojoj djevojačkoj opremi, i dala ga Periši.

— Ti iznesi i pokaži mu, gdje će leći.

Ona baš nije htjela, da ga ona iznese. Baš!

— Ja ću, pobratime — reče Periša — u jutro otići prije dana, jer daleko radim, a ti kad hoćeš.

— E, moram i ja podraniti!

Anđa je otišla u sobu, a za čas se vrati i Periša.

Nije mogla zaspati. Bacala se s boka na bok, otpuhivala i krstila se.

— Što ti je? — upita Periša.

— Izgorjeh od vrućine — šane Anđa kao iz polusna i zbaci sa sebe plahtu.

— Skoro sam zaboravio — opet će Periša.

— Što to?

— Jutros sam nasjekao dvaput više drva nego li sam mogao nositi, pa bi ti morala ujutro otići po njih.

— Dobro.

— Tamo su ti odmah u drugom dočiću od Briščića. Lako ćeš naći. Pokrio sam ih granama, da ih tko ne opazi i ne odnese.

— Dobro.

Periša je još prije zore ustajao lagano, da Anđu ne probudi, no ona je već bila budna prije njega, pa skoči iz kreveta.

— Kuda ćeš još? — upita je on.

— Moram po drva, pa dok sve spremim, nije prerano.

On se obuje, opaše košulju remenom i metne kapu na glavu.

— Idem ja — reče joj.

— Uzmi komadić kruha, da ne ideš natašte.

On je posluša i, žvačući tvrdi kruh, ode. Kad je prošao kraj pobratima, usitni korak, da ga ne bi probudio.

Anđa iziđe u kuću — u kuhinju — opet zakračuna vrata, naloži vatru i umije se. Nije to bilo umivanje kao inače s nekoliko gutljaja vode. Ona nije pravo znala, zašto to čini, no prala se kao što samo peru mrtvaca, kad ga spremaju na drugi svijet, da dođe pred Sud čist kao od majke rođen. Zatim se počešljala, zagladila kosu i metnula na glavu crveni rubac, koji joj je krasno uokvirivao lice.

Već je i zora zabijelila, dan se javljao.

Anđa uzme dižvu i ode u tor, da pomuze ovce. Na oboru je tiho malko razmakla grane i povirila pod šljivu. Bariša je ležao poleđice, a ruke daleko bacio od sebe kao da nekoga čeka u zagrljaj. Biljac ga je jedva pokrivao.

Nije ga se mogla nagledati. Stajala je uz plot kao prikovana i sustezala dah, da joj se ne bi oteo kakav glas. Sve ju je nešto nukalo, da ga zovne, tiho i nježno — sami su, djeca spavaju, mogla bi — no strese glavom i naglo se odmaknu od plota.

— Nijesam ja ni 'rđa ni kukavica, da ja nekoga zovem! Taj se još nije rodio! — šane kao da se na nekoga ljuti, kao da je uvrijeđena i počne žurno dizati ovce, da ih pomuze.

Kad je bila gotova, unese mlijeko u kuću i procijedi ga. Kućna su vrata bila otvorena. Anđa izgrne ožegom žeravice ispod drva, metne tronoge i na njih postavi padelu s mlijekom, da uzvari. U tome času stupi Bariša preko praga, noseći biljac na ramenu.

— Evo mene, nevjesto! — reče on i pruži joj biljac.

— Sjedi tu k vatri. Sad ću ja odmah — odgovori mu Anđa i žurno odnese biljac u sobu. Kad je bila u sobi, povuče uzicu na vratima unutra tako, da se ključanica nije dala izvana otvoriti, te brzo obuče čistu košulju i čistu bijelu kiklju. Kad je bila gotova, pogleda nekoliko puta oko sebe po kiklji, poravna je, pogladi je, otvori vrata i opet provuče uzicu kroz rupicu nad ključanicom, te stupi k vatri.

Bariša je sjedio i nijemo je gledao velikim užarenim očima.

— Sad će uzvariti varenika — reče ona, ne gledajući ga, i jarkajući vatru, da ispuni neugodnu šutnju — onda ćeš malo založiti, da lakše ideš.

— Meni se, nevjesto, ko i ne žuri — reče on lagano, malko nagne glavu na stranu i još jače upilji pogled u nju.

— Nitko te i ne goni! — odgovori ona.

— Kako me ne goniš, kad me ne ćeš ni da pogledaš!

— A što bih te gledala?! Sveci se gledaju na oltaru — odgovori ona hladno i pogleda ga posve mirno.

— Nemoj baš tako, nevjesto — reče Bariša i maši se neodlučno rukom za njom.

— Baš tako! Da kako bi?!

— Malo drukčije. Onako, da me pogledaš, pa da mi koju rečeš, pa tako.

— Je li kod vas takav običaj?! — upita Anđa već skoro srdito i prkosno se isprsi pred njim.

— Pa i jest.

— E, da vidiš, kod nas je graničara drugi adet.

— A kakav je to vaš adet?! — upita Bariša i opet pruži ruku prema njoj, kao da traži milostinju.

— Ja te to, lje, ne ću učiti! — odgovori ona i okrene se od njega kao zvrk.

Bariša ustane, gurne nogom kućna vrata i zatvori ih, te u istome času uhvati Anđu s leđa, a preko grudi kao željeznim kliještima. Ona se bijesno trgne, no bez koristi.

— Lagano, nevjesto! — šane Bariša, popusti je s leđa, okrene je k sebi i opet stegne svom žestinom. Ona se trzala i otimala nijemo, bez glasa, ali svom snagom. — Tako izgleda taj adet kod pravih žena, je li, nevjesto?! — upita Bariša, malo je nagne u pasu i poljubi je u usta.

Nije ju puštao ni popuštao. Njoj se činilo, da je sapeta lancima, da joj kosti pucaju i da joj je na usnama živa žeravica. Klonula je. Nije se više mogla opirati. Bariša sada popusti, ispravi je i užarenih očiju pogleda u njezine zjenice i reče:

— Vidiš, nevjesto, da i mi Kotarani znamo pravi adet.

— Da! — šane ona — Al sada me pusti.

— Ne puštam.

— Ne šali se sa mnom.

— Ne šalim se. Ozbiljno ti velim, da sada ne puštam.

— Dan je. Pusti me. Ako tko prođe ispred kuće ili ako se djeca probude, zaklaću te.

— Ti se ne šališ, dakle?! — reče on posprdno.

— Slušaj me: ti ideš kući kroz Grabar, a ja idem tamo po drva. Sad brže jedi, odlazi i čekaj me kod velike bukve. Je si me razumio?! — upita ona i baci se svom snagom na njegova usta.

— Ne šališ se?!

— Vidiš! — odgovori ona uzdrhtanim glasom. — Pazi, da te čobani ne vide, a ja ću ti se već javiti. Ti ne ćeš vidjeti, otkuda ću ja doći.

On je još jednom stravstveno poljubi, onda je pusti iz zagrljaja i sjedne.

— Zašto si me s početka gledala onako mrko? — upita je on slatko i umilno.

— Hoću ti se valjda na nos objesiti! — odgovori ona i otiđe u sobu probuditi malu Kaju, jer je već bilo vrijeme, da goni ovce na pašu.

— Još je rano, majko — govorila je mala.

— Nije, dušice, nije. Samo ustani odmah — odgovori Anđa, izlazeći iz sobe. — Već je bijeli dan. Danas je divan dan! — ponovi ona i baci pogled na Barišu kao dvije upaljene baklje.

Bariša je jeo i pošao.

— Doći ćeš?!

— Sigurno.

— Kada? Da se znam ravnati.

— Možda prije neg ti. Poprečacima.

VII.

Išao je žurno. Čobani ga nijesu vidjeli, jer je otišao prije, nego li su oni i puštali blago iz torova.

Kad je došao k velikoj bukvi, sjeo je na kamen, a magare pustio, da pase i brsti. Nije neg sjeo, kada kresne kraj njega u gromilu ogroman kamen. Bariša se lecnu, no ne prepade se. Lagano ustane i pogleda na onu stranu, s koje je doletio kamen. U istom času pade i drugi kamen kao djetinja glava.

— Ne igraj se! Prerezaću ti grkljan! — vikne on ljutito i pođe u grmeče, otkuda je dolazilo kamenje. Nije čuo ni vidio nikoga.

Pade i treći kamen. Bariši se učini, da se jedan grm zaljuljao, te poleti prema njemu vičući:

— E, sad nek ti pomaže Blažena Gospa!

Odgovori mu zvonki, demonski smijeh.

Bariša je opazi i vikne od čuda:

— Ti?! Pa, ti već tu?!

— Magarci trebaju utrte staze. Ja znam i po poprečacima! — odgovori Anđa i opet se zasmije. Držala je u ruci uzicu i šareni oplećak, koji će obući, da ne zamaže košulju, kada uprti drva.

Priđe joj i htjede je ogrliti.

— Skloni magare s puta — reče ona i odmakne se.

On je to učinio, povratio se opet k njoj i opet je htio ogrliti. Ona se izmakla.

— Pa, ti si, nevjesto, luda — reče joj on i uhvati je oko pojasa.

— Pomalo! — odgovori ona, zasmije se i otme mu se.

— E, al mi znamo i s takima...

Sve je grmlje bilo živo i veselo od nestašnih bujnih ptičijih pjesmica i cvrkutanja, brežuljke i dolinice su ovce prekrile kao bijele pjege na zelenom sagu, a klepke su sa njih odzvanjale kao vjerni čuvari i glasnici. Sa vrha Vršine je odjekivala skladna pjesma mladih pastirica.

Tu divnu harmoniju mira i zadovoljstva prekida od časa do časa, sad s ove, sad s one strane, zov još nezrelog djevojačkog glasa ili nesigurnog grla momčića u cvatu:

— Na, milova, na! — ili:

— Vratide mi, goveda, Bog ti dao!

Anđa je lagano stupala utrtom stazom, pognute glave. Na leđima je nosila ogromno breme drva, pa se pod njim sva pognula, a ruke opružila i njima pravilno mahala pred sobom.

Noge su joj podrhtavale, a u grudima se širilo još neosjećano zadovoljstvo. Činilo joj se, da ne stupa po uskoj

kamenitoj stazi nego po najmekšoj cvjetnoj i mirisavoj tratini, a nad njom nebo, široko, blago, dobro kao majčino krilo.

Osjeti potrebu, da podcikne i poigra, toliko se je osjećala voljko i divno, toliko je zaboravila na ogromni teret sirovih drva.

— Ah, ah, ah... šaptala je poluglasno i smiješila se.

— Podranila ti, nešo Anđo! — trže je iz blaženog snatrenja glas nekog čobančeta.

— Evo, evo — odgovori ona, ne osvrćući očiju na njega.

— Pa tako rano?!

— Periša je pripravio drva — odgovori ona i prođe.

— Kako ti to brzo ideš pod tolikim tovarom?! — nastavlja mali.

— Nije ni teško — odgovori ona istim ravnodušnim glasom, pa tada i sama opazi, kako su joj drva neobično lagana, kako upravo poskočice ide, i ako je — tako satrvena i noge joj klecaju.

Kad je došla kući i zbacila drva sa leđa, sjela je i uzela na krilo malu Maru, prebacivala je s ruke na ruku, milovala, mazila i neprekidno je cjelivala, tepajući joj:

— Malo, slatko, zlatno moje...

Prvi put je u životu čula, kako drveće šapuće, travica pjeva, a hladno se kamenje pomiče i igra, sve u neizmjernoj ljubavnoj sreći i slavlju. Ona je to čula, ona je vidjela i osjećala, snatreći pritvorenih vjeđa. Kada se je trgla iz tog sna, učini joj se, da je ipak luda.

Ušla je u sobu i presvukla se, a zatim je uzela komadić razlupanog ogledala, pak se mirno, zadovoljno i umorno promatrala. Sva su joj prsa i ramena — i još dalje! — bila išarana modricama kao da ju je netko isprebijao, ali je nijesu boljela. Ne, ne! Kao da su se vidjeli na njoj otisci nekih gvozdenih prstiju i još, još — ne samo prstiju. Ali

ništa ne boli... Ništa. I na vratu se vidi uska, dugoljasta, plavkasta crtica. Ali ne jako. Samo malko, primjetljivo samo za nju.

Anđa pređe rukom tiho i lagano, s uživanjem i nasladom, preko tih modrica i u to baci pogled po sobi. Dođe joj pred oči slika umornoga, izrađenog, ispijenog, sitnog i slabog Periše, kako leži tu na krevetu kraj nje, jake, krupne i — lude.

Trže se, baci na krevet hrbinu ogledala i pomisli:

— Nijesam trebala!... Nijesam smjela!...

Otkine pogled od kreveta, pritvori nehotice oči i stište grudi rukama, kao da želi prigušiti unutra onu žensku, onu ljudsku žednu, još nikad nezasićenu zvjerku, koja gotovo da je urlikala:

— Morala sam! Morala!

Žurno je izišla u kuću i latila se posla. Radila je žurno i marljivo kao i obično, no misli su joj bile cijeli dan tamo u grmečima, na lišću i travi, iza — velike bukve.

Uvečer je već bila spremila curice na počinak, kada je stigao Periša. On viknu još sa vrata, bez ikakva pozdrava:

— Anđo, Bog s tobom bio!

— A što je? — trže se ona i opazi, da se je večeras prvi put pred njim ne baš prepala, ali — tako nešto slično.

— Pa, ti si donijela dvaput više drva nego ja!

— E. Kad si ih toliko pripravio! — odgovori ona i nasmiješi mu se. — Imamo ih sada za cijeli tjedan. Ovako ti pripravi svake nedjelje. Bog će oprostiti.

— E, da. Mora se — potvrdi Periša i sjede, mrtav od umora.

— Ti donesi vazda u nedjelju, a ja ću u ponedjeljak zorom. Tako, da ne radimo oboje nedjeljom.

Anđa je osjetila, kako je Periša dobar i kako joj je nekako ipak bliz, sve onako slab, jadan i kukavan. A nije,

da se je pretvarala, jer pred sobom samom nije trebala lagati, a pred njim, sve kad bi mu što o tome i govorila — ne bi htjela. Ne.

Al eto, osjeća, upravo vidi, kako je on dobar i čestit čovjek i kako bi i ona morala prema tome s njime postupati.

Večerala je.

— Hoćeš ti malko? — upita Perišu.

— A, ja sam baš pravo dobro večerao! — reče Periša i pogladi brk kao da mu je na njemu ostalo štogod od večere.

Kad se najela, zapretala je vatru i zakračunala vrata, pa su legli.

— Je si li jako sustala? — upita je on.

— Pod čim?! — reče ona veselo.

— E, ovolika drva...

— Jest to! — odgovori Anđa — Drva su mi dala posla... Al mi nije bilo teško. A jesi li ti jako umoran?

— Nijesam ništa! Upravo kao da nijesam ništa ni radio.

— I male su bile dobre?

— Dobre. Kako ne?! One su vazda dobre.

— Kad si im ti dobra!

— E, a kako i ne bih bila?!

— Tako. Samo ti njima budi dobra, a za mene... Samo neka svijet nema što govoriti.

— A što bi svijet imao govoriti? Što je koga briga za nas?! — upita ona i poče se nekako kostrušiti.

— Ma, eto, tako.. Ko, da ti nosiš gaće, a ne ja.

— Tko je još vidio graničarku u gaćama?! — odgovori Anđa veselo, pretvarajući se, da ga ne razumije.

— E, znaš, kako se to veli. Al neka. Samo male.. pa radi ti onda štogod hoćeš — govorio je on sav nekako raznježen.

— Samo budi curicama... tako kao i dosada, pa onda...

I poče je cjelivati.

Anđi je godilo to njegovo milovanje. Činilo joj se kao pijancu, iza vina i rakije, čaša hladne vode sa svježega gorskog izvora. Tako. Godi, blaži, liječi i miluje cijelo biće, cijeli život.

Tako to godi.

VIII.

Periša je nekoliko nedjelja redom išao sjeći drva i donosio jedan dio kući, a drugi dio sakrio. Po njega je išla Anđa u ponedjeljak u jutro. Redovito je polazila u zoru, čim bi pomuzla ono nekoliko ovčica.

Vazda se pomnjivo uredila i obukla kao da ide u crkvu, a ne u drva. Periši to nije moglo udariti u oči, jer je on redovito odlazio još prije nje za poslom, no nije to izmaklo brižnim i dobrim susjedima. Prva je to opazila jetrva Manda i upozorila Matulicu.

— Nije to bez vraga! — reče ona. — I vidiš, sada se nekako i smirila, pa ni Perišu ne psuje.

Matulica je slegnuo ramenima.

— Tko je vidio, da se onako oblači, kad se ide po drva? — nastavljala je na. — Znam ja, pričala je moja pokojna baba za neku ovaku ajngirušu iz Gudure. I ona se ovako počela rediti, samo nije išla po drva, nego k blagu, pa kod blaga — uhvatila vraga.

— A! — reče Matulica mrzlovoljno i odmahne rukom. — Vrag bi ženama udovoljio: Zlo, ako se ne obuče, zlo, ako se obuče.

— E, pa baš ti meni i ne bi trebao tako! — odgovori Manda lagano, naglašujući svaku riječ. — Bar se ja nikada ne brinem za tuđe stvari. To i sam znaš. Ali eto, velim, jetrva mi je, pa moram reći. Nije to čist groš. Pa

onda — ja sam kroz brvna čula, koliko se ona bućka i pere kao kakva frajla... E, znam ja to! I trebalo bi onom nesretnjaku otvoriti oči, kad mu ih je već Bog zatvorio.

— Ne miješaj se ti u Božje poslove — odgovori Matulica i pođe van iz kuće.

— E, čekaj de! — vikne Manda i uhvati ga za rukav. — Da je Periša pravi čovjek, ne bi on to tako puštao.

— Kad je Periša zadovoljan, budi i ti — reče Matulica ljutito.

— I nemoj mi više o tome govoriti, jer ću te čime pretovariti, da ćeš zapamtiti, dok te krpa teče.

— Oho! Ne lezi, vraže! — posprdno će ona. — I to mi je brat!

— Ne laj! — istisne Matulica bijesno kroz zube. — Tvoja je jetrvska briga spravila i pokojnu Mariju tamo, gdje je sada.

On ispade iz kuće, a Manda ostade kao zabezeknuta. Nikada joj to dosada još nije rekao, i ako je opazila, da je na nju upravo režao, čim je slučajno povedena riječ o pokojnici. Jest, i ona je sama često pomišljala i sjećala se, ali — što je ona kriva, da je njegov brat rđa i da uzimlje nevaljale žene!? Nije to ona kriva. Mora reći i upozoriti ga kao prava i poštena žena i najbliži rod.

— Vidićeš mi! Ja tebe i ne trebam! — zagrozi se ona i ponovno mahne stisnutom pesnicom prema Matulici, koji je nešto radio pred kućom.

Periša je bio veoma zadovoljan i sretan, te se upravo nekako preporodio. Brecne Anđa gdjekada na njega po starom običaju, ali žena je ona sada! Ne gura ga od sebe kao šugavo pseto, pa može Bog dati još... Tako nema zemlje, ali mogu ići s njime u gule, kad podrastu, a dotad će on već smoći za palentu i košuljicu, a drugo i ne trebaju. Ni sam se nije obuo do petnaeste godine, pa ga eto živa i zdrava.

Anđa se rascvala u sreći i blaženstvu, a osobito ju je veselilo, što je sada mogla biti tako dobra i prema Periši. To je nju uistinu veselilo. Više joj nije bio odvratan zbog svoje blagosti i mekoće, nije mu se rugala, nije više željela, da se s njime pohrve, da se pobije, pa da je on slomi, svlada i satare.

Ne. Toga ona sada više nije željela! Nekoliko je već nedjelja redom donijela od crkve curicama smokava, a Periši pozdrav od pobratima Bariše.

— Jer ne dolazi više amo? — upita je jednom Periša.

— A što ja znam. Ne ću ga ja pitati.

— A da. Jest to.

— Sigurno je i onaj put slučajno nabasao ovamo — reče ona i s ushitom pomisli, kako će ga i u ponedjeljak gađati kamenjem, a onda se skrivati, uticati, otimati se do sustalosti.

Već ju je i sama pomisao na tu borbu opajala i zanosila u neizrecivu sreću i užitak.

— Što bi on, da dozna?! — pomisli Anđa. — Sigurno ne bi ništa, jer joj sve pušta, no ona se sjeti, da joj je pričao o nekoj svojoj svađi u Slavoniji, gdje malo nije zaklao čovjeka. Tada joj je rekao: »Znaš, ja sam ti kao kruh, koji se jede, ali kada me onaj moj vrag opaše, ja onda više ne znam za sebe i udario bih na stotinu naperenih bajuneta!« — tako joj je rekao i pri tom su mu oči čudno zaiskrile.

Nije ona pred njim tajila radi te njegove izjave ili možda zbog toga, što je znala, kako je bilo s pokojnom Marijom. Bože, sačuvaj! To joj nije bilo ni na kraj pameti. Nego, eto, tako. Ona ne zna, zašto. Bolje da on ne zna, pa lijepo i njemu i njoj. I gotovo.

Idući jedne nedjelje iz crkve, opazi kako jetrva Manda i Barica Josićeva nešto šapću. Nije mogla čuti,

što govore, a opazila je, da se od nje odmiču, pa ona pritegne malo rupčić sa smokvama i požuri pred njima.

— Vidila sam ja to! — potvrđivala je Barica. — Nije mu ih platila.

— E, e, drugo moja. I to i to. Al kako je ona njega pogledala?! Nego, tetka Bare, dođi mi u jutro tako prije ručenih doba. Imam lijepe kavice. I tako. — Onda ćeš ti istom vidjeti.

Kad su se rastale, Manda se je svratila strini Anici i pozajmila od nje jedno varivo kave i šećera.

— Oprosti, strina — rekla joj je tužno — Matulica se tuži, da ga boli drob, pa što ću mu drugo dati, a kavu nitko ne vari nego ti. Ja ću ti odraditi ili vratiti, ako kada Mate kupi.

Strina Anica je mnogima pozajmljivala kavu, kojima je bio u kući bolesnik, no nije nitko vraćao, niti je ona to očekivala.

Drugo je jutro, u ponedjeljak, Periša otišao po običaju još prije dana na posao, a Anđa zatvorila za njim vrata i redila se. Čim je zora zabijelila, pomuzla je ovce, pa se opet umila i presvukla. Kad je bila gotova, uzme onaj komadić ogledala, pogleda se u njem i zadovoljno se nasmiješi.

— Upravo sva mirišim od čistoće! — pomisli ona, sretna i zadovoljna, pa probudi malu Kaju i dade joj u zdjelici mlijeka i kruha, da dijete jede.

— Ja ću sad u drva, a ti izreni ovce, kad porenu i drugi.

— Hoću, hoću, majko, ne boj se — odgovori mala preko zalogaja.

Anđa uzme uže i oplećak, pa sune kao vjetar iz kuće. Išla je kao na krilima, brže i veselije nego ikada dosad. Sama se je sebi čudila. Iza Svetog Brda rađali se prvi sunčevi traci, kad je ona bila već na pol puta.

I kući se vraćala isto tako blažena i sretna, samo tako tiha i smirena u svojim grudima...

Kad je na prsima otkopčala uže i bacila drva sa leđa, pokaza se na Matuličinom pragu tetka Barica.

— Jesi li, Anđo? — upita je ona.

— Evo, tetko, jedva — odgovori Anđa i pođe u kuću.

— A kako si čista i uredna, kao da si došla od crkve, a ne iz drva!

— A, moja tetka, ako ništa nemam u svojoj sirotinji, mogu bar biti čista i uredna! — odvrati Anđa i zamače preko praga.

— Jesam li ti pravo rekla?! — šane Manda pobjedonosno, kad se je Barica povratila i čučnula uz vatru.

— Aeee... Peljde i prdačine, braćo moja! — zavapi Barica, zaprepaštena od pustog čuda. — A vrag je upamtio, da se ovako oblači i gazda, kad ide u drva, a kamo li ovaka ljuta potrebica?!

— E, e, moja tetka — šaptala je Manda povjerljivo kao tužna i zabrinuta. — I o tome ti već bubaju sva sela.

— Nijesam još ništa čula.

— Ma da. Nijesi čula ti, koja si sama u svojoj poštenoj kući i nikud ne ideš, al drugi svi znadu, osim nesretnog Periše... I, veliš, baš si ti vidila, da ona Kotarčina nije uzela novaca za smokve?

— Na svoje sam oči vidila, eto, kao što sada tebe gledam — potvrdi tetka Barica i dodade: — Baš dobra kava!

— Ajme meni, kuku meni i do vijeka! — zavapi Manda. — A ja, jadnica, sve branila i govorila: Nije, druge moje. Ona je poštena žena, a na me sve graknule: — »Jest na laktu! Kotarac do komad noći u birtiji kod Tomiše, pa onda lagano po hladu do zore na Briščiće, pa čeka dilberku.«

— E, za smokve sam ja vidila — reče Barica — al iz drugog moja duša van. Ja to ne znam.

— Jest to, jest to, tetka moja, ali su vidjele druge. Znaš i sama, da ne ide u Grabar po drva jedina Anđa. Pa, nijesu li tamo i druga sela?! Pa toliki čobani?!

— Zar već i u Lotićima za to znadu? — začudi se Barica.

— A da vrag bi znao, ako ne oni?! Ono su ti prvi i vidili, a onda i drugi.

— I vidili baš nju i Kotarca?

— Ne treba ti pitati! Ja sam branila i vikala i eto, al ne pokri ti sunca dlanom. Ja branim, a žene mi se smiju. Jest.

— Ako nije, oslijepila ja, da Bog da ovdje na ovom mjestu — reče Manda i udari se rukom po koljenu.

— A Periša ne zna ništa?

— Ništa, kukavac i hrđa.

— I bolje je da ne zna.

— Jest to. Moj Matulica aburdao ko slijep, da će mu reći, pa ja nijesam dala, nego ko bi mu onako lijepo iz daleka kazao, — naglašavala je Manda svaku riječ i povjerljivo gledala Baricu. — Sramota je. Ne može pravi čovjek to podnositi. Pade obraz pod noge.

— Da mu je samo, veliš, natuknuti?

— E, e. Samo tako. Redi sē, reci, pa te smokve, pa Kotarac, pa što sela bubaju. I tako samo iz daleka... Popi, tetice, to kave. Ohladi se, a onda ne valja.

— Molim te, htjela sam te pitati, kako se vari ta vražja kava? — upita Barica i ispije.

— O, lako je to! — odgovori Manda — Vari se kao palenta, samo što ne uzmeš veliki kotao nego malu rukačicu. I onda, kod palente siplješ brašno na ključ, kad voda zaključa, a ovdje zaspeš najprije kavu u rukatku, pa onda naliješ vode i pristaviš k vatri. I onda, kod palente brašno se nikad ne slegne, a ovaj se vrag slegne, kad malo stoji. I onda, što je najčudnije i naopako, kod palente ocijediš

kašu, pa kao pravo kršteno čeljade pojedeš palentu, a kod ovoga vraga ocijediš kašu i nju, eto, piješ, a palentu baciš.

Barica je slušala i na sve kimala glavom.

— Ja sam jednom — nastavljala je Manda — kod veljbabinih kušala, da pojedem i tu palentu, al ne bi je vrag sažvakao i nikako se ne da proždirati. I onda, palentu miješaš, pa se zgusne ko pravi Božji blagoslov, a ja sam ovog vraga jednom uru miješala i dobro miješala, pa istavila. Kad ja, moja tetka, malo poslije pogledati, a ono opet sve brašno palo k vragu na dno.

— Aeee... čudila se Barica. — Što sve ne će ljudi izmisliti...

— E, a nu, moja tetka. Eto, sada se kod nas još nigdje ne drži nego kod plovana, i od težačkih kuća eto kod veljbabinih i kod strine Anice, a doći će vrijeme, kada će uz djevojačku opremu ići i vražja rukačica za kavu.

Barica ustane, da će kući.

— Eto, moja tetka, baš ti hvala, što smo podivanile. Sad mi je odmah lakše. Ubi me muka i sramota. Al eto. Nikom, ni crnoj zemlji ne kazuj, što smo divanile. Ja to samo tebi kao tetki. I tako.

— Ne treba ti divaniti! — počela je Barica uvjeravati. — Kao da si u grob zakopala.

I ona je doista vjerovala, da ne će nikom ništa govoriti, a ni ne treba, kada već i tako svi znadu. Najzad, ona i voli Anđu, jer je vrijedna kao mrav i onoj siročadi kao rođena majka, pa je treba i braniti sve da i jest kriva. To će ona i učiniti. Ne boji se ona. Opsovat će svakoga, tko joj spomene.

Idući kući, sve je očima tražila po njivama, s kime bi podivanila, no svi su joj bili odviše daleko, pa tako sretno stiže do kuće sa svojom tajnom. Tu je odmah napala svoga Josića: kako se može tako govoriti o poštenoj i vrijednoj

ženi?! Pa, ako se ona i oblači, kad ide u drva, pa ako joj i pruži koju smokvicu, što je to među poštenim ljudima?!

— Bog s tobom, ženska glavo! — reče Josić, počne fućkati i uteče iz kuće.

Periša je, idući s posla, morao proći kraj Baričine kuće. Već je bio desetak koraka prošao, kad za njim dotrči Barica i s puno iskrene sućuti reče:

— Ma, što se to opet kod tebe stvara, moj sinko?

— A što, tetka, ako Boga znaš!? — začudi se Periša i glasno se nasmije.

— A da, jadan ti si, ti i ne znaš. Vele, oblači se, pa Briščići, pa kažu, smokve, pa vele, Kotarac, a ja velim: haj k vragu!

— Po Bogu — tetka, o komu ti to?!

— O Anđi, o Anđi, moj sinko. O njoj. Puna su je sela. Pukla peljda i prdačina, a ja ne dam na onaku pravu ženu.

— Pusti ti, moju Anđu s mirom. Ona je prava i poštena žena, da joj u puku nema para.

— Jest, to, jest, al oblači se, kad ide u drva, kao da će u crkvu. To sam i ja vidila na svoje oči.

— A da se ne uredi, onda bi je odmah prozvali Anđeretinom.

— Jest, to, jest, al ovaj Kotarac daje smokve, a ni solde ne uzimlje. To sam i ja vidila na svoje oči.

— Pa to mi je, tetka, pobratim.

— Jest to, jest, sinko, al vrag ti odnio pobratima, koji ti ženu čeka u zoru na Briščićima! To ja nisam vidila na svoje oči, al pravi čovjek to ne može prenijeti.

— Slušaj, tetka.

— Što to, sinko?

— Hajde ti, tetka, lijepo k vragu! — reče on i ode.

— E, to mi je hvala, što je branim! — uzdahne tetka Barica uvrijeđena i vrati se u kuću.

Periša je istom sada počeo da razmišlja o svemu onome, što mu ona reče. Uvjeravao se, da su to sve brbljarije, na koje se ne smije osvrtati, no počele su mu pred očima nicati slike i prizori, koji su ga uznemirivali i burkali mu krv. Tako — Bariša, Anđa, Briščići, šikara... Tako.

— To nije istina — uvjeravao se on — a sve da i jest ... Neka! Ona je majka moje siročadi. Moje, moje siročadi. Ja sam ih svojom rukom osirotio... Pravi čovjek ... rđa, budala!... Pravi čovjek... za sebe ja Anđu nijesam ni trebao. Ja je ni sada ne trebam za sebe. Meni je dosta po vas Božji dan ćuskije, sjekire, bata...

Počeo je skoro glasno govoriti, samo da sam sebe uvjeri, da se umiri, da se — utješi, ali — počelo je kopkati. Njegova žena, Briščići, drva — šikara — oblačenje...

Kako je taj život grozan i užasan! Baš sada, kad je počeo s njom tako lijepo živjeti, kad je ona s njime tako dobra, i kad on osjeća, baš da je voli, baš kao svoju ženu, a ne samo kao čuvaricu njegove siročadi — baš sada mora to sve doći?! Neka! To njega ne smeta! — Neka?!

Što će reći sela?! Što će reći cijela plovanija i općina i sva granica?! Muž je on, čovjek je on njezin pred ljudima i zakonom, pa mora i obraz svoj braniti. Mora!

— Pred čim, pred kim će ga braniti?!

— Pravi čovjek... Da, da!

Pred očima mu se javi njegova pokojna Marija. Stoji kao svetica, a pravi joj čovo odvali smrtni udarac...

Upao je u kuću kao pijan i sjeo kraj vatre, nazvavši Anđi Boga.

— Jesi jako sustao? — upita ga ona meko i prijazno.

— Znaš, da sam kao slijep od umora. Jedva sam pogodio kući — odgovori on i podboči glavu rukama.

— Sad ću ja svršiti, pa idemo odmah leći. Ili: hajde ti u krevet, a ja ću već doći.

— I ljutio sam se danas — opet će on — s onim gadom Serdarovim. Rekao sam ja njemu: ja sam dobar kao kruh, koji se jede. Na rane bi me mogao privijati. Ali — podigne Periša glavu kao da se čudi, zašto on izmišlja tu priču, zagleda se ravno u Anđine oči i skoro vikne — kad u meni uzavre onaj moj vrag, oltare bih rušio i golim rukama išao na bajunete!

Teško odahne, spusti opet glavu na ruke i dovrši posve tiho, skoro šaptom:

— Istom me je tada pustio u miru.

XI.

Izbjegavao je ljude. Bojao se, da mu ne bi tkogod što rekao i pripovijedao o pravome ljudstvu, a međutim je u njemu kopalo, vrelo i kipjelo.

On vidi, da je Anđa sretna i zadovoljna. On to i želi. On vidi, da je za djecu bolja nego rođena mati. S tom ju je željom i doveo. On vidi, da je ona sada i prema njemu dobra i blaga i ljubezna. Dobro je, da je povrh svega i to, ali... ali, ako je sve to veselje i sreća radi njegova pobratima... Na oltare bi išao! Samo lagano — mirno. Pravi čovjek radi promišljeno.

Njemu je već sve bilo posve jasno. Znao je točno, što će i kako će. Samo da se ni s kim ne sastaje. Tog je tjedna radio kod kuća Despotovih. Služio zidare.

Tetka Barica se međutim sastala sa ženama iz svih okolnih sela i pred svima branila Anđu sa svom žestinom i s punim uvjerenjem, da je ona prava i poštena žena. Što jest, jest — ona je na svoje oči vidjela oblačenje, pa drva, pa smokve, i tako, ali — Briščići, Kotarac, grmeči — to su sve izmišljotine. Jest to, kažu, da su neki i to drugo vidjeli, ali ona, Barica, niti je vidjela, niti može vjerovati.

Ta je njezina obrana munjevitom brzinom proletjela kroz sela. Koja ju je god čula, pričala je to dvjema, trima drugima već u nešto uljepšanoj, dotjeranijoj haljini i svaka se zgražala, kako se može tako što dogoditi.

— To ne pamte ni najstariji ljudi.

— Jest to. Ono, ono, što je bilo sa Peslekurom, ono i nije ništa bilo.

— E, e. Pa i ono su lagali sa Martanom.

— E da, man lagali. Ali ovo, ovo... Za to nas i pobi grad i popi suša i pojede metilj.

— Pa, i ono sa Katanom i Pavišom. I ono su lagali.

— A da, man lagali.

— Gradio joj je opanke oputare, pa je morao viditi, kolika joj je noga, da zna skrojiti. Da su ih zatekli baš na sjeniku, kako mjere, što je tu zla?! Desila se žena baš tamo u poslu. To ti je bilo.

— A da! Pravi čovjek i žena mogu u poštenju skupa ići preko svijeta, pa nikom ništa.

— E, e, al ovo... I onaj kukavac?! Ništa?

— Ništa. Još i opsovao Baricu Josićevu, kad mu je kazala.

— Ajme meni, sudnji će dan!

Ni o čem se drugom nije govorilo nego o tome. Gdjegod je tko sreo Perišu, podsmjehivao mu se. On je vidio, kako se gurkaju laktovima i namiguju.

Zgrbio se, potulio se, kosao pjene, grizao usne, šutio i — ubijao se.

— Nešto su ti potonule lađe, Periša?! — reče mu Nikolica Čudin, kad su se sreli kod mostišta.

— A jer bi meni lađe potonule? — okosi se Periša, no brzo se sabere i nastavi mirno. — Nešto me, znaš, već nekoliko dana zavija u drobu, pa sam kao isprebijan.

— Ja pomislio, da te žena satrla. Onako — od milja.

— Ne rugaj se ti, Nikolica. Mene ne satra ni kamenje.

— E da, da. Pravi si ti čovjek!

Periša se naglo udalji, a Nikolica ostade, smišljajući zgodnu dosjetku, no ne reče ništa.

Na poslu je govorio malo i ništa. Tako, koliko je baš morao, a ljudi su šaputali, čim bi on bio nekoliko koraka daleko od njih. I pogledavali su kradom na njega. Sve je on to točno i sigurno vidio i ondje, gdje — ništa nije ni bilo. I govorili su tako čudno i izazovno. On to osjeća. Tako reče zidar Markić Vidurinov, kad mu je Periša dodao ogroman kamen:

— E, ljudina si ti, Periša! Ovo ne bi digla druga dva čovjeka. Prava ljudina.

Periši je to već bilo dosta, i ako Markiću nije bila ni na kraj pameti bilo kakva primisao.

— E, da! — prihvati Daniša Jadrin i veoma zlobno i izazovno pogleda Perišu: — Za ljudinama ostaju grobovi, a za kukavicama bećari u grmečima.

Periši jurne magla na oči, a ruka mu pade na veliki zidarski čekić. Zgrabi ga, zakorači prema Daniši i zamahne. Markić ili opazi, o čemu se radi, ili pukim slučajem uhvati za čekić i reče:

— Ti, Periša, kao da znaš, što ja trebam! — i istrgne mu čekić iz ruke.

Periši puče pred očima, otrijezni se i bez ijedne riječi ode žurno gromili kamenja, uzme najveći i donese ga na skele pred Markića.

— Prekinućeš se, vraže ludi! — reče Markić.

— Da Bog da! — otpuhne Periša i ode.

Bilo mu je jasno, da je Daniša takao i u pokojnu Mariju i u Anđu. Jasno. Al eto: Hvala Bogu i Markiću, te je tako prošlo. Pa i ne može on sada pobiti cijeli svijet. Ipak, mora biti lakše gospodariti jednoj ženi, svojoj ženi, nego tuđim jezicima u tuđim selima. A opet — jednom ga skoro upropasti, upropasti ga tuđi jezik, pa ne će lako i opet.

Samo kad bi to bilo lako držati kao što je lako reći. Sapela ga muka, legla u grudi, pa mu ne da odahnuti, ne da mu otpočinuti, ni oka stisnuti.

Anđi ne govori ništa, ali ona vidi i sve lijepo oko njega. Sve ga salijeće i ko žali.

— Jest tebi nešto, Periša.

— Nije, Anđo, upravo ništa. Samo sam tako strven.

— E, e, strven. Da te što ne boli?

— Daaa. Kakav boli! Nego, teško je kod zidara, pa tako.

Ne sluti ona ništa. Ni ne pomišlja na to, i ako je i nju već potražila i utješila tetka Barica. Anđa joj se glasno nasmijala i uskliknula:

— Neka me, tetka Barice, peru, neka! Barem se onda ne trebam sama prati!

— Jest to, jest to, rano moja — nastavljala je Barica — ali, vele, upravo te vidili kod Briščića s onim Kotarcom.

— Ne bluni, tetka Barice, kad si pametna žena. Vidili su me baš kao i tebe. To izmišlja onaj, kome je krivo, što ja i moj Periša, hvala Bogu, lijepo i složno živimo, i što smo u svojoj potrebici i sirotinji zadovoljniji nego mnogi u svome bogatstvu. Meni ti vjeruj.

Anđa je govorila posve mirno i čvrsto, jer je znala, da je nitko nije mogao vidjeti. Ona tamo dolazi i odlazi posve drugim putem nego Bariša i tako svoj trag zamete, da ne može nitko ni slutiti, ni kamo ide, ni otkuda dolazi. A tamo? Tamo je mogu vidjeti samo ptice, možda vuk ili zmija, a ti ne govore. Nitko drugi.

Bila je potpuno sigurna, da je to netko ispleo, izmislio, ali — tako strašno točno! Uznemirila se. Periša to ne će doznati, ne će mu nitko reći, a i rekne li mu tko, on ne će vjerovati. Ipak — to tako ne može dalje. I ne treba. Ne treba joj više ništa. Ona je sada mirna i zadovoljna. Još samo u ponedjeljak. Zadnji put i da mu reče. Što je bilo,

bilo je, a bilo je dosta. To je moralo biti. Eto, sad joj je Periša i drag i mio, i tako, nije joj više smiješan i onako, kao odvratan, kao da je bali... Dobro je bilo. Nije se bojala ni svijeta, ni Periše. Nije se ni kajala. Griješila bi, kad bi to rekla... tako joj se činilo. Ipak je osjetila novi mir i zadovoljstvo, kad je zaključila mirno i odlučno, da će samo još u ponedjeljak — u drva.

U svojoj se odluci nije kolebala ni jednog jedinog časa. Ona je takva. Kud navre, tud prodre, pa stajalo njezine ili čije druge glave. Ona ide svojim putem. To joj je ovoga puta bilo tim lakše, što se nije nitko usudio, da je bocka ili štogod onako uvijeno dobaci, jer je svatko računao s time, a pogotovo žene, da bi mogao otići krvave glave. Istina, ona se nije, otkad je tu dovedena, ni s kim ni posvadila, a kamo li potukla, ali je takav glas donijela još sa očevine i on joj je ostao.

S Perišom je bilo posve drugačije. On je prema svakom mek i obziran, pak su i djeca gotova, da ga podraže bez ikakova straha. S kim se je god ovih dana sastao, svatko ga je ujeo. Netko ispod muka kao bijesno pseto, netko nenadano kao ljutica ispod kamena, a neki opet umilno kao mačka, kada udari ispruženim pandžama.

Njegov duh i njegovo meko srce nijesu mogli snositi tolike udarce. Nekako se to mora prekinuti, no prije nego se to svrši, prije nego nekako pukne, mora govoriti otvoreno sa strinom Anicom. Ona će jedina s njime lijepo i pošteno. Potražio ju je.

— Strina Anica — rekao joj je posve sabrano i mirno — ti si najstarija žena u cijeloj našoj okolici, a najpametnija i među ljudima i među ženama.

— Nemoj tako, po Bogu sinko!

— Ništa, ništa, strina. Znam ja, što govorim. Sa ljudima, pa ni sa samim didom Dujminom, ne mogu govoriti. Tako. Ko teško mi je. I sram me je.

— A što to, moj Pere? — upita Anica blago.

— Što pitaš, strina, kad znaš! Mene je sapelo, uhvatilo me vražijom šapom za grkljan i ne pušta. Ne mogu dalje, a sama znaš, da mi je djeci bolja nego rođena, a i za mene sada — ne može biti nego ovakova. Sve, kako samo Bog hoće, kad eto na jedamput vraga, pa i on pristavi svoj lončić. Eto, strina, ne mogu dalje. Svjetuj me.

— E, moj sinko, teške su to svari — reče Anica, otežući kao da važe svaku riječ — al opet, nije tu teško naći savjeta. Vas ste dvoje zadovoljni, pa što te briga, što svijet lupa i laže.

— E, da, moja strina, kad ja ne bih morao živjeti među tim svijetom, koji i laje i ujeda!

— Pa onda?! Neka laje, pa će i prestati. Vidiće, da je to sve izmišljotina.

— Strina, sramota je i nije lijepo, a ni pošteno, al ću ti reći istinu kao rođenoj majci: Evo, ne makao se s ovoga mjesta, nikada više svoje djece ne vidio, ako mi nije posve svejedno, da li je istina ili nije istina ono, što svijet govori! Ja sam nju i doveo radi one siročadi, a njima je dobra. I meni je sada kao duša. I ona je zadovoljna, pa neka radi štogod hoće, samo da ovaka ostane. Ja je volim ovakvu, kakova jest, ali svijet, svijet, strina!

— Zašutiće svijet, Pere, kad vidi, da se ti i Anđa slažete i da ne zarezujete.

— E, moja strina, to i jest ono, što ja zarezujem! Obraz mi pada na zemlju i — ubiću nekoga.

— Ne bluni, moj Periša!

— Ne treba ti govoriti, strina! Evo, juče sam trebao još samo trznuti rukom i eto vragu opanaka od one rđe Jadrine. Bog me je spasio, slava mu i hvala, ali će i Bogu dokoljati, da uvijek drži moju prokletu ruku; nego, ja sam mislio, kako bi bilo, da ti podivaniš s mojom Anđom? Mene je sram i — tako. Ti bi to pametnije i lakše.

— A, što bih govorila?! Eto i sam pametno sudiš. Ako jest nešto, kad se slažete i volite, proći će to. Ne boj se. I bolje je ne praviti iz jednoga zla dva. Pusti s mirom. Nije li ništa — sreća! A i svijet će umuknuti. Što bih ja s njom govorila?! I, reći ću ti, sinko: pametan čovjek i pametna žena ne govore s drugima o tim stvarima. Sami oni to najmudrije riješe. Vjeruj ti meni.

— Pa, ja sam eto ipak tebe upitao.

— Kad već jesi, neka si. Drugi put nemoj. I po mome računu, biće najbolje, da ništa o tome ne govoriš.

— Ništa?!

— Poslušaj ti mene! Ona je dobra i poštena i eto, volite se, ali je ona i nagla i — tako. Bolje će biti, da joj ništa ne spominješ. Sve će se to sleći i umiriti.

— Bojim se, strina, zla.

— Čuvaj se svijeta, pa se zla ne boj. Ne slušaj, što govore, jer tko želi ugoditi svijetu, a ne sebi, odnio ga je vrag.

Periša je zamišljen stajao i češkao se iza uha.

— Onda, veliš, strina, da Anđi ništa ne govorim?

— Njoj ništa ne govori, a svijeta ne slušaj.

— Poslušaću te, strina. Ali... tko bi znao, kad ja planem, onda je već i gotovo, pa ako koga uljoskam, ne daj Bože, budi na pomoći mojoj Anđi i djeci.

— Bog s tobom, moj Periša.

— Iz tvojih usta u Božje uši, moja strina, al se sve bojim zla. Kad ja planem...

X

Periša je sjedio kraj vatre na tronogom stočiću i kratkim štapićem šarao po lugu. Djeca su sjedjela kraj njega na zemlji. Šutio je, a ukočeni pogled upiljio u sirov grabić

na vatri, iz kojega je cmarila voda i skakali mjehurići. Pade mu na um, kako je možda baš ta drva Bariša pomagao Anđi prtiti na leđa i pred očima mu se zamagli.

— Što onda?! — poče sam sebe pitati, sjećajući se riječi, koje je govorio strini Anici. On je njoj rekao onda istinu, onako je on osjećao i mislio, ali sada pred tim drvima ono više nije istina. On to jasno osjeća. Već je jutros osjetio, da je tako, kad je išao po drva.

Nestrpljivo je očekivao nedjelju, pa kad je ona osvanula, otišao je u Grabar i nasjekao drva. Polovicu je svezao trtama i ponio, a drugu je polovicu sakrio granjem. Kad je došao kući, najednom mu sune u glavu misao, da ide i po ona druga drva. I ako je bio mrtav od umora, te je jedva vukao nogu za nogom, išao je. Nije mu bilo posve jasno, zašto je to činio, ali je bilo stalno, da tako mora učiniti.

— Pa, da — pomisli on — Anđa ne će u Grabar, pa se ne će ni sastati...

Kako bilo da bilo, on ne može podnositi, da se ona s onim sastaje, pa to svijet znao ili ne znao. Nikako. Jedva se je dovukao pod drugim snopom drva, ali je bio zadovoljan. Ona ne će k Briščićima...

Sjedeći sada kod vatre i gledajući, kako sirovo drvo pišti vodom, učini mu se, da to pišti njegov znoj — od stida i poniženja.

— I veliš, pozdravio me pobratim Bariša? — upita on nenadano Anđu, koja je pripremala suđe za večeru.

— E, e! — odgovori ona kratko.

— I šta je još rekao?

— Ništa.

— I dao ti grožđa? Grožđe je danas dognao?!

— E, e, grožđe.

— I nije baš ništa rekao?!

— Rekao je za grožđe — odgovori Anđa mirno. — Kad nije htio primiti novaca, onda ja nijesam htjela grožđa, pa mi je rekao: »Pa, ne dajem ja — kaže — grožđe ni tebi ni pobratimu Periši, nego curicama. Njima ti to ponesi.«

— A, gdje će noćiti? — upita dalje Periša.

— Ja ga nijesam pitala.

Nešto ga je gonilo, da dalje pita, da goni sve — do Briščića, no onda se malo sabere, ušuti i opet poče šarati po lugu. Bio je veoma nemiran, te mu se činilo, da upravo čuje, kako mu titra svaki mišić u tijelu. Nestrpljivo ustane i uđe u sobu. Samo tako bez potrebe i cilja. Stao je kraj malog, rasklimanog stolića. Kako je ostavio iza sebe otvorena vrata, svjetlost je vatre s ognjišta doprla za njim i osvijetlila i njega i stol. Tu opazi svoju britvu, maši se za njom i metne je za remen.

Nije mislio ni na što, nego samo tako stajao, kao da si traži pravo mjesto.

Anđa uniđe nešto poslom.

— Što si stao tu? — upita ga ona.

— Pa, samo tako.

— Nijesam te pitala: gdje si sakrio drva? — reče Anđa.

— Kakva drva? — upita on i glas mu zadrhti.

— Kod Briščića.

— Sva sam donio. Išao sam dvaput.

— Baš si pametan! Ja ću onda sama nasjeći.

— Ne trebaš. Imamo ih dosta! — odgovori on, jedva suspreżući provalu bijesa i užasa, koji je u njemu kuhao.

— Ja ću ići. Bolje, da ih imamo dosta.

— Ne, ne, Anđo. Ne ćeš ići.

— Kad ja velim, da hoću, onda ću ići! — odgovori ona tvrdo i već prkosno. Periša se već bio odučio, da sluša takav glas i skoro plane, no u sretni čas se sjeti svoga raz-

govora sa strinom Anicom i svlada se, pa reče na oko posve mirno:

— Anđo, molim te, poslušaj me. Ti znaš... Ti znaš sama i čula si, što se govori.

— A, tako! — rikne Anđa kao ranjena zvijer. — Radi toga ti to!

— Ne srdi se, Anđo. Budi pametna. Ne velim ja tebi ništa, ali ne može se to više. Eto. Poludio sam već. Hvata me muka od stida, a ne velim ja tebi ništa. Ništa ja tebi ne velim...

Anđu je iznenadio taj mir, to moljakanje, taj skoro plačni glas, pa i ona reče mirnije:

— Još samo sutra. Kad sam ti već jednom rekla, da idem, onda idem.

— Je li, Anđo — poče on jačim, oporijim glasom — ti ideš, jer si mi već jednom rekla da ideš, ili možda zbog česa drugoga?!

— Kad ti vrag ne da mira, onda eto: idem zbog onog drugoga! — izbaci ona kao iz puške. — Sad znaš!

— E, onda znaj i ti, da ne ćeš ići, dok sam ja živ! — odgovori on isto tako oštro i jetko.

— Što ti, kukavico?! — posprdno će ona i pođe prema njemu, kao da će ga udariti.

— Ne primiči se! — vikne on i udari je po licu.

Anđa se kao bezumna baci na njega, no skoro u istome času prolomi večernju tišinu njezin očajni vapaj:

— Jao, majko moja!

Djeca su vrisnula, udarila u plač i jauk, te odletjela k stricu Matulici. Mala Kaja je kroz plač vikala:

— Ćaća ubi majku!

Manda su i Matulica čuli sve, što se događa kod Periše, no nije se nijedno maklo s mjesta. Pogledali su se ukočenim pogledima, problijedili i šutjeli. Kaja i Mara stisle se u samrtnom strahu u jedan kutić i tu, zagrljene, zaspale.

Kad se Anđa srušila na pod kao odsječen hrast, Periša se osvijesti, zaprepasti, baci iz ruke krvavu britvu i pade po njoj, šapćući, mucajući:

— Pa nijesam ja... Anđo, Anđo... Nijesam ja htio ... Anđo moja!... Digni se...

Zapao je u grčevito, očajno jecanje.

U ponedjeljak, u četiri sata popodne dođe sudska komisija. S njom je došao i Periša, sapetih ruku, pred dva žandara. Došli su u kuću, sve pregledali, narisali i opisali.

Periša je tupo, mrtvo buljio preda se i muklim glasom pripovijedao sve, kako je bilo.

— Onda je pokojnica jauknula — reče Periša i zamukne.

— A dalje? — upita sudac. — Što je bilo dalje?

— Ništa.

— Što ste vi dalje radili?

— Ja ne znam. Bio sam kod žandara. Prijavio sam se.

Sucu nije pošlo za rukom, da dobije od Periše odgovor, što je radio za ono vrijeme od jauka, pa do žandara. Odgovarao je na sva pitanja, da ne zna.

Matulica i Manda su kao svjedoci iskazali posve jednako: oni su, doduše, čuli svađu, čuli su jauk i djeca su dotrčala, ali kako je poslije toga nastao potpun mir, držali su, da su se to dvoje doista smirili, te otišli spavati. Djeca su tu kod njih zaspala, pa ih nijesu htjeli dirati. Iznenadili su se, kad su jutros vidjeli kućna vrata širom otvorena, a iz kuće nikakova glasa. Matulica je ušao i vidio evo, kako je i sada tu. Preko praga u sobu nije prelazio. Krv je bila usirena kao i sada.

— Gdje je sada leš vaše žene? — upita sudac Perišu.

— Ne znam... Sjećam se, kao da sam je nekuda nosio ... Nije mi bila teška...

— Tko ju je jutros prvi našao? — obrati se sudac Matulici.

— Čobani, gospodine.

Komisija je otišla tamo, gdje su Anđu našli. Ležala je u potoku Opsenici, već blizu ponora. Voda joj je pokrivala skoro cijelo tijelo, koje nije plivalo, nego ležalo na kamenju. Vidjelo se, da je veoma pažljivo i lagano položeno na to mjesto. Sva je bila umotana u bijelu čistu plahtu.

Kad su je otkrili i Periša joj opazio lice, okrenuo je glavu i sapetim rukama brisao suze.

Oko komisije je stajalo u polukrugu preko stotine ljudi, žena i djece.

Periša nije mogao odgovoriti ni na jedno pitanje. Najviše, što je tu i tamo promucao, bilo je:

— Ne znam, gospodine.

— Nije on loš, gospodine — reče neki između ljudi.

— Pravi je to čovjek! — rekoše mnogi u jedan glas.

Periša ih ošine tupim, prezirnim pogledom.

— Kako ste je donijeli ovamo? — upita sudac već po neki put.

— Ne znam, gospodine.

— Eto, poglaviti gospodine — javi mu se Barica Josićeva i progura se bliže — po mome računu, a svi smo mi danas o tome govorili, nečastivi je — potari ga, sveti Križu! — to njemu pomogao. Sam je ne bi mogao donijeti, a tko bi mu drugi bio mogao pomoći nego nečastivi!?

Barica je govorila mirno i uvjerljivo, a svi su joj seljani povlađivali. Dok je ona govorila, Periša je za jedan čas ustavio na njoj svoj mutni, bolni pogled.

Ustanovljeno je, da je Anđa bila još živa, kad je metnuta u vodu.

Djecu nije nigdje opazio, pa ih je još kod kuće i ovdje ponovno tražio očima, no uzalud.

Nije ih više vidio.

XI.

Kako je iskazao oružnicima, kada im se je prijavio, i poslije sucu istražitelju, tako je skoro doslovno iskazao i na glavnoj raspravi. Nijesu mu sve vjerovali.

— Tko će tebi vjerovati, da ti ne znaš, kako si je udario nožem u vrat i poslije toga nosio je skoro pola kilometra?! Tko ti to može vjerovati?! — pitao je ljutito predsjedatelj rasprave.

— Ja vas ni ne molim, da mi vjerujete — odgovorio je Periša posve hladno i mirno.

— Možete govoriti, kako hoćete, ali tko govori istinu, taj je blaže suđen.

— Meni je svejedno.

— Ne može vam biti svejedno! — ljutio se predsjedatelj. — Vi ste još mlad čovjek i kod kuće imate dvoje sitne djece.

— Molim vas, ne mučite me. Sudite me — reče Periša veoma tiho, a na oči mu udariše suze.

Suđen je na osam godina teške tamnice, zadovoljio se i odmah nastupio izdržanje kazne.

Bio je najuzorniji, najmirniji i najmarljiviji kažnjenik. Većinom je tražio samoću. Nije ni s kim rado razgovarao.

Znao je, da je malu Maru opet uzela k sebi baka, a da je Kaja sa stricem Matulicom, koji uživa i obrađuje ono malo zemljice. Znao je to, no nije se ni zašto brinuo niti je mislio na povratak i slobodu. Živio je kao biljka iz dana u dan, u najvećem miru, a voljen i pažen i od zavodskih činovnika i od stražara i od kažnjenika.

Prvu godinu — dvije dana, znao je često zapadati u bolno snatrenje i tugovanje, no kad bi se onda u kome skrovitom kutiću do sita isplakao, kao malo dijete, bilo mu je opet lakše, pa je mirno nastavljao — svoje dane i svoje poslove

S vremenom je nestalo i tih provala jada i čemera, pa je živio posve mirno i jednolično tako, te je često pomišljao, da mu nikad u životu nije bilo tako dobro kao sada.

Vrijeme je prolazilo i prošlo, pa došao i čas, da Periša ide na slobodu. Ravnatelj ga je kaznione svjetovao na rastanku za budući život, a zatim se on i svi ostali prijazno i srdačno s njime pozdraviše. Njemu se u jedan čas učini, da mu je upravo žao ostaviti tu gospodu, koja su ga doista voljela, i te hladne crne zidine, koje su njemu dale ugodno i mirno sklonište, pa makar se i zvale tamnica. Ali to je bilo samo na jedan čas. Kad je čuo, da su iza njegovih leđa zavazda lupnula tamnička vrata, upravo je poletio na krilima sreće k svojoj maloj, niskoj kućici i — k svojim curicama.

Istom poslije, kad mu je umor udario u noge i oduševljenje se prvih časova slobode stišalo, poče razmišljati, što ga sve čeka u raskućenom domu. Postao je nujan i teško je išao.

Kući je stigao već u komad noći. Selo je spavalo mrtvim snom. Nigdje ni žive duše. Njegova su kućna vrata bila pritegnuta kolcem, koji je bio provučen kroz uzicu. Makne kolac, otvori vrata i stupi unutra. Nastade gibanje, tabananje i nekakova trka. Stade i zapali sumporaču. Ovce. Ovce na njegovu ognjištu. Ni po čem se ne vidi, da su tu negda stanovali ljudi. Nigdje nikakove stvari. Štala — štala.

Pritvori vrata, da blago ne iziđe u noć, kresne drugu šibicu i stupi prema sobnim vratima. Kad se mašio za uzicu, učini mu se, da čuje, kako Marija stenje na pragu:

— Ajme meni, što uradi?!

Trže se natrag kao gromom ošinut, a u istome mu času prosvira ušesa Anđin očajni vrisak. Kao vilen sune pred kuću. Na čistome zraku se malo sabere, pa pritegne vrata kolcem i pođe u štalicu, da tamo legne na sijenu. Bila je

prazna. Košnja prošla, a tu ni šake sijena. Sigurno je sve u Matuličinoj štali.

Legao je na gole daske, no nije ni oka stisnuo. Čim je čuo, da su Matuličini ustali, izvuče se i on iz štale i otide u kuću. Svi su se iznenadili.

— Pustili te već?! — reče Matulica mjesto svakog drugog pozdrava.

— A, evo — odgovori on i pruži mu ruku. I Manda mu priđe. Periša je osjećao, da bi mu godilo, kad bi se sa svima izljubio, no oni su se držali, kao da je on — tako, gubav ili što drugo, pa se onda i on okamenio.

— A gdje je Kaja? — upita Periša nekako bojažljivo.

— U sobi je — odgovori Manda i zovne: — Kajo, evo ti je ćaća došao.

— Kakav moj ćaća?! — ču se već dosta krupan djevojački glas, a na vratima se pojavi krasna crnka. Ista pokojna mati.

— Kajo, dijete moje! — Periša iznenađen, zatečen, upravo zavapi kao raznježena majka i poleti k njoj, raširivši ruke, da je ogrli. Ona se izmače i hladno mu pruži ruku. Periša je usprkos toga ogrli i poljubi u čelo.

— Pa što me cmačeš? — reče ona osorno i odmače se. — Baš si me poželio?!

— Kajo! — upravo protepa Periša. — Kajo moja mala, pa ti tako meni?!...

— A, pusti je jadan! — reče Manda tiho, da Kaja tobože ne čuje. — Ona veli, da si joj ubio dvije majke, pa s toga tako.

— Ona, baš ona veli?!

— E, a da ko drugi?!

Periša nije mogao više ni riječi progovoriti. Bio bi najradije zaplakao. Jedva se je suzdržavao. Kaja je izišla, da ovce pusti u tor i da ih pomuze. Periša iziđe za njom.

— Kako Mara, je li već velika cura? — upita je.

— Što ja znam?! — odgovori Kaja odrezano.

— Bog s tobom, dijete moje. Kako ne bi znala?

— Što ja znam?! Živa je. Što se ti brineš za nju? Baš te je željna!

— Ma, Kajo, dijete moje, zašto ti tako sa svojim ćaćom?

— A da kako bih, neg ovako?!

— Kajo, dijete moje, pa ja sam tvoj otac...

Ona je šutjela i okrenula od njega glavu.

— Kajo, janje moje, dijete moje, otac sam ja tvoj... Nemoj tako sa svojim nesretnim ocem — govorio je on kao izvan sebe.

— E, na diku si mi! Baš pravi čovjek! — odgovori Kaja i briznu svom snagom u glasan, grčevit plač.

Periša je jedan čas stajao nijemo i nepomično kao okamenjen, a onda se primakne k prozoru svoje kućice, virne unutra, poklekne i prekrsti se, a zatim otide žurnim korakom u štalu.

Poslije pola sata ga je našao Matulica obješena o jednu gredu. Bio je još posve topao. Nije ga skinuo.

PRIVOR

I.

Nebo je bilo oblačno, tmurno i mrko. Gdjekad su se pokazali obrisi sunčanog kruga, koji se je već naginjao k zapadu. Sve je bilo tajanstveno, sveto i mirno, tek bi se tu i tamo čuo cvrkut prestrašenih ptica, pucketanje grana ili čobaninov glas:

— Nâ, peronja, nă!

I opet mir. Onda lijeno, pospano lajanje tornih pasa, pa opet mir.

— Nâ, kitonja; nâ, peronja! — čulo se od časa do časa sa raznih strana podvelebitskih guštara, ispremiješano sa zvekom bronza i zvonova.

Marija je sjedjela uz cestu kraj velike vatre i plela. Bilo je već studeno. Kasna jesen. Svaki bi čas ustala i pogledala, gdje su joj goveda.

— Nâ, zekonja, nă. Kuda ćeš?!

Dalje je plela i nešto pjevuckala. Bila je izrasla, pristala djevojka od osamnaest godina. Obrazi su joj puni, a grudi razvijene i zaobljene. Sve je na njoj pucalo od zdravlja i krvi.

— Nâ, vinota, nă!

Pletivo je stavila kraj sebe, ruke čvrsto stisla u krilo i nešto mislila. Dugo je tako mislila, dok je ne prenu škripanje natovarenih kola.

— Ije, bećar! — čuo se hrapav glas.

Čim su joj se malo približili, poznala je po velikim bronzama i po kirijaškom odijelu, da su gospićani. Bilo je desetak, dvanaest kola, natovarenih krumpirom, repom, jabukama, crvenom repom i drugim povrćem. Sve je to za Zadar, a otud onda voze vino, ulje, smokve i rakiju. Konji su polako i teško micali noge, kao da iza svakog čvrstog udarca kopitom malko upočivaju. Kola su škripala kao da će se satrti, a kirijaši išli kraj njih, pljuckajući, pušeći lule i dovikujući jedan drugom kratke upite i odgovore. Svi su se dobro umotali. Na njima sukneni breveneci, trostruka obuća, kožuh, haljinac i velika sura kabanica, a oko vrata nekoliko puta omotan uski i dugi vuneni muški rubac.

— Pomešće nas noćas u Kraljici.

— I ja se bojim. Eto mećave.

— Samo što nije udarila.

— Ije, vranac, ne oteži!

— Ne ćeš živ preko Velebita.

— Nego, ako ne bude bure, biće dobro!

— Ne treba ti, brate, ni Boga moliti. Evo je već.

Granje se drveća već počelo žestoko savijati pod udarcima bure, koji su bili sve žešći i žešći.

— Pogubićemo glave!

— Samo da nam je uteći pod Prag.

— Ije, bećar! — Da je na Halan, ko da bi i pod Prag!

— Zlo i naopako.

— Ne će mi konji izvući na Velebit — reče najmlađi između njih. Zvali su ga Lukom.

— Tražićemo privor.

— E, Bože, daj ga ti sad ovdje! — Ije, bećar, ne lijeni se gade! — Da sam znao, da će ovako biti, bio bih ga uzeo dole u Sv. Roku. Sad je kasno.

— Možda tko naleti.

Marija je plela i svaki čas pogledavala prema kirijašima. Blago se bilo podalje razišlo, a Marijin otac Jerko stajao na putu kraj ceste uz kola, koja su bila nakrcana drvima.

— Hajde, Marija, dovedi konje, da idem.

— Još je sunce dosta visoko. Neka te.

— Morao bih se žuriti.

— Dâ — bi. Hajde se još ogrij, pa ću onda i ja goniti goveda.

Jerko priđe k njoj i sjedne kraj vatre, pruživši ruke daleko naprvo i vrteći ih na plamenu.

— Bogme će noćas tražiti zec mater.

— Biće ledeno.

— E, ne boj se.

Opet su šutjeli. Jerko je gledao, kako se kirijaši k njima primiču polako, stopu za stopom, i šutio, pogledajući svaki čas u nebo i na istočnu stranu Velebita.

— Platiće glavom — reče ko sam za sebe.

— Ko?

— Kirijaši. Eto mećave ko iz rukava, a oni sporo miču.

— I bura će gadna.

— E, ne će dobro proći. Vrag je ići kroz Kraljicu po ovakom vremenu i po danu, a kamo li u noć.

— Mogu noćiti na Halanu.

— Ne će valjda ugnati vozove i konje k lugarici u sobu.

— U štalu.

— Šta je onaj kočak za toliko blago! Ne bluni.

— Ije, bećar, jà! — vikao je mladi kirijaš Luka, pucketao kandžijom i drmao uzdama, a bećar i lisac sporo odmicali. Svaki su čas zastajkivali pod teškim vozom i ogledavali se kao da od nekog očekuju pomoć. Teško su otpuhivali, razvalivši na široko nozdrve.

— Ije, lisac, vrag ti koži!

Liscu su se sastajale skupa prve i zadnje noge, nategla rebra i nadimali se bokovi.

— Ne će izvući.

— I ja se bojim.

— Ma ne bi ih vile iznijele do međe, pa da je i ljepše.

Kad su došli blizu Marije i Jerka, prvi konji sami stadoše, a drugi za njima.

— Ehà! — vikali su kirijaši više od običaja nego od nužde.

— Hvaljen Isus, pobratime!

— Na vijeke, junaci. Je li teško? — odvrati Jerko.

— Po vražiju. A vrijeme kiselo — reče najstariji.

— Snijeg će. Samo što nije — govorio Jerko ko za sebe, dok je Marija sve brže i brže plela, kao da nikog kraj nje nema.

— A šta vi, ljudi, ne noćiste dolje kod Tomiše?

— Mà — ko, bilo nam prerano.

— E, brate, vražji je posao uzeti ovaku noć na glavu, pa da je i kuda drugamo, a ne kroz Kraljicu.

— Ja ne ću moći izaći — javi se Luka.

Govorio je tanko ko djevojka. Marija ga pogleda, malko pocrveni i nastavi posao.

— A jer ne ćeš izići? Jesu li ti konji slabi? — upita Jerko.

— Baš i nijesu slabi, al mrcine, vuk ih ujeo.

— Na oko lijepo blago — reče Jerko i priđe konjima. Malko ih potrepta rukom, uhvati dešnjaka za vilice i zagleda mu se u zube.

— Još mlad konj.

— Al je odviše vlaš. Slabo kreće i ne bi ga strijele Božije nagnale, da išta vuče, kad ga smeta bura ili vjetar.

— To je zlo. Onda ne mariš uz brdo. Vrati se u Sv. Rok.

— Ma ne vraćao se vala, pa oba crkla! Nego ne bi li ti meni, striče, mogao dati privor?

— A.. Ja ne znam — reče Jerko i počesa se po zatiljku.

— Ako imaš konje, daj jednog, ako znaš, što je Bog.

— Ma evo konja ovdje, al ne znam — — Natrpao sam drva, da vozim kući.

— Možeš niz brdo i na jednom.

— Ja ne znam.

— Nije to, moji ljudi, lako dati svoje blago i svoje dijete po ovakom vremenu.

— Ne će im, jä, ako Bog da, ništa biti.

— E, vrag je Kraljica, odnio je — reče Jerko, češkajući se po potiljku. — Nego, najbolje će biti, da se vratite poda stranu.

— Aja! — javi se najstariji kirijaš Ive — Ne vraćali se sada, pa kud puklo, da puklo.

— Izgubićete glave.

— I drugi su po ovakom išli, pa im nije ništa bilo.

— Ne puštaj me, striče, tako — molio ga Luka.

— Ja živ ne znam, što bih učinio. — Pomešće mi dijete.

— Ne boj se, pobratime — reče Ive. — Svi ćemo na nju paziti.

— Marija, hoćeš ići? — upita je Jerko.

Marija pusti ruke u krilo, pogleda najprije Luku, pa ćaću.

— Pomešće me — odvrati ona.

— Taka cura, pa se boji studeni!

— Ne bojim se ja, a nije mi ni prvi put ozepsti, al će udariti mećava, pa ne ću moći natrag.

— Pa hajde ti, striče — reče mu neki između kirijaša.

— Dâ, moji ljudi! Ne mogu ja po ovakome ni u štalu, a kamo li kud dalje. Dok sam bio mlad, nije mi se otimalo. Sad više ne mogu, a sin mi je u vražijoj sreći, pa sve spalo na ovo dijete.

— A gdje ti je sin?

— U vragu, sačuvaj ga, Bože — reče Jerko ljutito.

— Je li u Americi?!

— A da, vrag je čemerio. Pozoba nam ljude.

— E... a što bi?!

— Hajde, djevojko, sreće ti — govorio joj Luka.

Marija ga pogleda onako ispod oka. Svidio joj se i bilo joj ga žao. Zna ona, kako je s vozom ići preko Velebita u ovo doba godine.

— Eto, ići ću, ako reče ćaća.

— Hajde! — reče Jerko. — Ako ne odeš, poginuće i čovjek i blago. Ne će ti ništa biti.

— Ma, šta bi joj, jä, bilo?! Taka cura!

— E ne fali! Nijesam ni ja od kamena. Al eto, ići ću. Već sam i češće tako, pa mi nije ništa bilo.

Jerko joj je dao svoju dugu, suru kabanicu i upregao konja pod Lukina kola za trećaka.

— Marijo, rano, vrati se s Halana kući.

— Hoću, hoću — reče ona veselo, izgledajući na dlaku ko i ostali kirijaši, samo što su oni imali kape, a ona veliki vuneni rubac. Kabanica joj je sezala do pete, pa bi rekao da je lijep, crven i srednjeg stasa momak metnuo od komedije rubac na glavu.

— A ne bi ona mogla s nama do pŏd Prag?

— Ne treba, brate. Od međe ćeš lako sam.

— Dâ, lako! Kad dešnjaka ne bi ni Bog nagnao samo da kola drži, a kamo li da vuče, kad je bura i nevrijeme. A toga eto.

— Ma ja ne znam — govorio je Jerko i česao se po zatiljku.

— Jer onda mi ne treba ni do Halana — nastavljao je Luka.

— A nü. Ako nije druge, pa nek ide. Hoćeš li, Marija?

— Hoću. Al onda se ne mogu vratiti do dana.

— Budite vi do dana pod Pragom, pa je dobro, a kući se vrati do popasnih doba.

— Ije, vranac! — ikne prvi kirijaš i pucne kandžijom.

— Marija, rano moja, čuvaj se bure i kola — vikao je stari Jerko za njima. — Prekrsti se.

— Ne boj se, jä. Nije mi prvi put.

— A i vi, ljudi, na nju pripazite.

— Ma ne treba ti, brate! Ko da si i sam s njome.

— Ije, fuks! Vide ga..

— Bista, hä, bećar!

Kola su polako odmicala uz silno škripanje, a Jerko je čas stajao, gledao za njima, a onda upregao onog jednog konja, izagnao goveda iz šikare i krenuo kući.

— Ije, lisac, ne lijeni se — vikao je Jerko svaki čas, a lisac polako i sigurno vukao.

— Nâ — zakonja! Kuda ćeš poda cestu, vrag te odnio! — ljutio se na goveda. Ova nijesu htjela ići cestom, nego se neprestano ustavljala i brstila granje.

— Pomešće mi dijete, jadan ti sam — pomisli, idući polako pred kolima. — Al eto, naučena je, pa što joj Bog dade. A i gospićki kirijaši nijesu loši ljudi.

— Ije, lisac, ne šali se!

— Nâ, völiš! Nâ, nä!

II.

Nije prošlo ni pol sata, što su se rastali kirijaši sa Jerkom, kad su počele padati velike i suhe pahuljice snijega.

— Ije, bećar.

— Ne ćeš živ pod Prag stići.

— A, što nam Bog dade!

— Bista hä, vranac.

Išli su stopu na stopu, a nevrijeme bivalo sve veće. Njima još nije toliko smetalo, jer je oko ceste velika i gusta gora. Visoke, stoljetne bukve, a pred njima mladi i vitki bukvići. Sve je pucalo, granje se motalo i kršilo, a konji nepovjerljivo ćulili uši i zastajkivali.

— Ije, surac, nije ti prvi put!

Bura je fijukala i bacala im snijeg u oči.

— Je l' ti ledeno, Marija? — upita je Luka.

— Što ću mu ja?! Ne će me pomesti.

— Ne boj se, jadna. Jaka si, zdrava si, mlada si.

Svaki je čas počimao s njome nešto govoriti, samo da ne idu onako šutke jedno kraj drugoga.

— A onaj... Marija, je l' ti već dugo brat u Americi?

— Jest, bome. Već osmu godinu.

— Pa šalje li šta?

— Dâ, šalje.

— Ije, bećar!.. A nü. Ne šalje, veliš?

— Ne šalje, bome. S početka nešto i slao, a poslije ništa. Kad se je ćaća ljutio, on piše po ženu i djecu i pošalje im trošak za novi kraj.

— Koliko ima djece?

— Dvoje. Pa, odoše svi.

— Bista hä, vranac... E, vidiš, i ja sam bio tamo pet godina, pa se vratio.

— I bolje je. A jesi li šta zaradio?

— Jesam vraga. Što sam izradio, to sam prokartao i propio, pa eto. Sastane se nas desetak, pa se »tritaj«.

— Kako to?!

— E, kako?! Po vražiju. — Ije, bećar. — Najprije plati jedan svima piti, onda drugi i tako, dok se svi ne obredamo. Onda opet nanovo. To ti je »tritanje«. Onda se onako pijani udri kartaj.

Marija je gledala, velikim široko otvorenim očima. Nekako joj se činio mio i drag. Sviđa joj se, al je to baš nije mnogo ni uznemirivalo ni veselilo. Šta je to, ako joj se sviđa tuđi momak? Ne će sigurno za gospićanina, a nije ni on toliko bena, da bi čak ovamo išao po curu, kad ih ima dosta i u svom selu. Već će se naći i njoj momak, al eto — sviđa joj se Luka.

— Bista ha, vranac, vuk te ne ujeo!

Kad su stigli u Markovac, bila je već gusta, tamna noć ko u rogu. Nije se vidjelo, da ti ko oči kopa, a bura bivala sve veća, jača i groznija, dok je i snijeg gušće padao i već pokrio cestu za čitav opanak.

— Eha! — vikne prvi kirijaš i ustavi konje, a svi drugi za njim. Skupe se oko Marije i Luke.

— Ne ćeš, ljudi, živ do međe.

— E, vrag je iščupao!

— Do međe i hoćemo, al će od nje biti po vražiju kroz onu golet na ovakoj buri.

— Kad već ovako ovdje puše, kakva će biti u Kraljici!

— Zlo, braćo — reče Ive. Svi su ga gledali kao kakva proroka ili barem ko svećenika, a zvali ga »ćakanom«.

— Evo već od malih nogu prelazim Velebit — nastavljao on — ima tome i četrdeset godina, a pamtim, da je samo još dva puta bilo ovako vrijeme na našoj strani. Kažem vam, ljudi, pogubićemo glave. — Zapalide, Luka, laternu.

Svi su zamišljeno šutjeli i gledali preda se. Nijesu ništa vidjeli ni kraj svijeće dalje od dva tri koraka.

— Može Bog dati, da i ne bude tako zlo.

— A nu, može On, slava mu i hvala. Velim vam, u četrdeset godina ovo je treći put. Nego dajde ti, Marko, onu rakiju, da gucnemo. Lakše će se ići.

Marko napipa u svojim kolima bocunić od četiri do pet litara i pruži ga Ivi.

— U ime Isusovo! Zdrav, Marko!

— Bog ti dao zdravlje.

— Ahà... Sto joj vjera, baš je ljuta — strese se Ive i dade Marku, a ovaj dalje i tako redom, dok nije došao red na Mariju.

— Nude, Marija, potegni — reče joj Ive.

— Ne ću ja, striče, rakije.

— Što ne ćeš, beno?! Ići s ljudima, a ne vladati se ljudski — a ja! Nema toga. Nego uzmi, pa pij.

Ona uzme, malko popije i strese se.

— Je li nu ljuta?! Deveti dan obara s konja — šalio se Ive.

— Bome baš jest.

— Gledaj ti, kako stari. Zdrav si, Marko. Gdje si god, pomogo ti Bog i Blažena Djevica Marija. Zdrav si, gdje čuo i gdje ne čuo, i pomoglo ti sveto Ime Isusovo! — reče Ive i pošteno nagne. — Huuù... Tako! Nude još jednom.

I obredaše se. Drugi je put dobro potegla i Marija. Nekako joj se osladilo. Osjetila je, kako biva srčanija, vruća i jača već iza prvog gutljaja, pa joj se svidjelo. U svakoj je žili i mišiću osjetila neku vatru i snažno raspoloživo trzanje. Bilo joj drago i smiješila se.

— U ime Isusovo! Sad ćemo ići. Bista hà, bećar, ije fuks, beno — vikne starac Ive, pucne nekoliko puta kandžijom iznad konjâ i pođe uz kola ko mladić.

— Ako je lička bura, bogme smo i mi Ličani. Je li mu, — Luka?! — vikne Ive.

— Ma e. Ne boj se.

— A ti de se, djevojko, drži junački. Ako ti je ledeno, daću ti ja još svoj kožun. Ako te pomète, dočekaće me drugi put tvoj ćaća, pa ubiti i mene i oba paripa.

— Dâ, nije moj ćaća taki.

— Ma tko?! Kad on nama u nuždi ovako pošteno pomože, nije čovjek, kad nas ne bi mušketao, da se prema tebi nepošteno povladamo. Nego, zamotaj se ti.

Ive je neprestano nešto govorio, dobacivao i junačio je, a njoj nije bilo do odgovaranja na takoj buri. Svaki se čas hvatala ili za Luku ili za kola, da lakše ide, jer je u nogama osjećala težak umor.

— Drži se, Marijo!

— Idem ja, striče Ive.

— Bista ha, bećar, 'rano moja. Zlatane, fukse, ne lijeni se, brate moj. Jesi li živ, o Luka?! — Ije, bećar, daleko je Halan. — A nù, ne će biti zla, ako Bog da.

Tako je neprestano govorio, a drugi većinom šutjeli i dobro se zamotavali.

— Ije, lisac, nà!

— Bista ha, súrac.

I opet, tišina. Svi šute osim Ive. On neprestano ïka, viče, tepa konjima i zove suputnike. Bronze se na konjima nijesu skoro cijelu večer nikako ni čule, jer idu polako, konji neveseli i umorni, pa ako i miču glavama, to ih samo malko i polako spuste k zemlji ili se okrenu kirijašima, kad bi htjeli malko stati.

— Eha! — Već me je vranac deset puta udario glavom — viče Ive — pa nek malko stane.

Ostali su konji za prvima sami stali.

— Goni, ćakane. Ozepsće nam blago.

— A eto, hoću, hoću. Šta radi Marija?

— Evo me, striče.

— Možeš li još, 'rano?

— Mogu, striče. Što ne bih?!

— Bista ha, vranac, janje moje! Samo se dobro zamotaj, jer će nas mušketati tvoj ćaća. — Ije, bećar.

Išli su polako. Bura je puhala sve žešće i jače, a snijeg bivao rjeđi.

— Sjedi ti, Marija, na kola — reče joj Luka.

— Ne ću, mogu ja ići.

— Vidim ja, da si sustala, pa sjedi.

— Da... I tako im je teško.

— Ma ne boj se ti. Ja bih sva tri ubio, kad ne bi mogli još i tebe voziti. Samo se ispenji. Eha. Hajde.

— Goni, goni. Ja se ne ću voziti.

— Zašto ne ćeš? Ne budi dijete?

— Goni, Luka, što stojiš?! — vikali oni zadnji.

— Evo, odmah. Bista hà, lisac. — A baš si, sestro, mogla sjesti.

— Kad još više sustam. Onda ću.

Nedaleko se od ceste javi strašno vučje zavijanje.

Marija sva protrne i primakne se k Luki.

— Čuješ li ga, kako zove?! — reče on.

— Ono je možda »šepo« — odgovori Marija, a zubi su joj cvokotali.

— Kakav je to?! — upita Luka.

— Nekakav. Već je četiri godine šepav i nikako ga ne možemo ubiti.

U taj čas zaori kroz goru prasak Ivine kubure.

Konji se trznu, bronze udare, a kirijaši se lecnu i zgledaju oko sebe.

— U Ime Isusovo! — vikne Ive. — Vrag mu odnio sreću, nek mi tu ne pjeva. Dosta mi je i moje muke.

Iza toga je vuk počeo još strašnije zavijati. Kao da ga režu. Po glasu se činilo, da bježi dublje u goru. I s drugih su mu se strana javljali istim glasovima kao da se roče.

Fijuu...Fi, fi, fi, fijuu... čulo se kroz goru, granje se sagibalo, kršilo i padalo, a bura dizala i bijesno nosila, bacajući kirijašima u oči snijeg, sitno granje i kamenje.

Fijuu...

— Bista ha, bećar... Možeš li, Markoo!?

— A evo, jà, nekako.

— Ije, vranac. — Boga mi se meni smrzli opanci.
— I meni uši, pa ništa. Ije, lisac, benetino!
— Goni brže, ne ćeš živ uteći.
— Hoćemo li malko odahnuti? — zove Ive.
— Ne treba, jadan. Goni do na Halan.
— A nu. Meni svejedno. Bista ha, vranac.

Svi su se ti glasovi miješali u neku čudnu, tajanstvenu buku, koja se ne da pojmiti, dok se ne čuje. Fijukanje bure, škripanje teških kola, pucketanje kandžija, udaranje konjskih bronza i potkova, jako otpuhivanje konjâ kroz široke nozdrve, kirijaški glasovi, svjetlucanje konjskih očiju, svijeća i nezaklopljenih lula, pa tamo u nedalekoj strani užasno zavijanje gladnih vukova, što ti puni dušu strahom i drhtanjem, te mukli, rijetki glasovi noćnih grabilica — sve se to splete u onom gustom šumskom mraku u nešto tajanstveno, strašno i grozno, pred čim najsmjeliji čovjek može samo uzdrhtati i vruće moliti pomoć jačih sila.

Bio je već velik komad noći, kad su stigli na Halan pred poštu i šumarsku kuću.

— Ehà — vikne Ive, a konji stanu ko ukopani. Svi drugi za njima. — Hoću li zvati lugara?!
— Šta bi ga zvao?
— Da se ogrijemo. Ledeno je.
— Dok bi sad vatru naložili i što koje...
— Nego pokrijmo konje i dajmo im zobati, pa moleći Boga dalje.
— Meni svejedno — veli Ive. — A kako je tebi, djevojko?
— A nu, nije baš zlo.
— A nije ni dobro.
— E, Bože moj! Ledeno je.
— Rekao sam joj ja, da sjedne u kola — dometne Luka.
— Uh, pameti mi! — nasmije se Ive. — Ko da joj u kolima ne bi bilo gore.

— Al eto, ne bi sustala.
— Ma moždeno si ti momče, znam ja! Aj, beno! Neslušaj ti, moja 'rano, njega ništa, jer onda ne ćeš, po rane ne mogu reći, Božije, donijeti glave kući, pa da ih imaš deset na ramenu.

Svi su se počeli smiješiti, pušući u šake, stiskajući ih na uši i tapkajući nogama po snijegu. Iza toga je svaki uzeo konjezobice i natakao konjima na glavu.

— Da rečemo, ljudi, bi li dobro bilo malko gucnuti? A, Marija, šta veliš?! — upita Ive.
— Bome, striče, kako hoćeš.
— A nu. Ne bi bilo s gorega — javi se Marko i dohvati bocun.

Ive počne prvi, pa svi redom. Marija se nije dala dugo nuditi, nego je junački potegla. Zna ona dobro, da se nije šaliti s ličkom burom, kad puše po dalmatinskoj goleti.

— Sad ćemo odmah lakše — reče Ive, kopkajući lulu.
— Ne bi škodilo i pojesti nešto — a ćakane?! — upita Marko.
— Da rečemo, ljudi, ne bi. Prije će crknuti gladan vuk, nego sit pas. A jeste čuli, kako se onaj gad razurlikao, kad sam opalio?

Jedan između njih otide k svojim kolima i izvuče iz njih torbu. Imali su slanine, suhe butine, sira i kruha.

— Nude, djeco, potkožite se — reče Ive i prvi prihvati. — O sveti Nikola putniče, ti blagoslovi i budi nam na pomoći!
— Primiči se, Marija.
— Hoću ja, hoću.
— A ti, Luka?
— Ne mogu ja. Nijesam gladan.

Svi su jeli, a Luka prišao svojim konjima, gladio ih, tepao im i trljao ih sijenom.

— Zlatni moji, samo vi zobljite... I ti, lisac, mrcino jedna, i ti zoblji. Opet si moj.. Hranitelji moji... Požuri, surac, požuri, jer ćemo brzo... Zlatni moji.

— Hajde, jä, Luka, jedi — zovne ga Marko.

— Ne može momče pred curom jesti — šalio se Ive.

— Dâ, bome. Kako mogu ja pred njim?

— E, al on ti je gospodske sorte, moja kćerce, a ti si naša graničarka. Bazao svijetom nekolike godine i eto ti odmah od opanaka čizme.

— Ne komedijaj, ja, ćakane, nego požurite, pa hajdemo — odgovori Luka. — Zlatni moji janjci.. Surac moj, samo ti jedi i ne slušaj, što oni govore. — Hajte, ljudi, ozepsće nam blago.

— Pa dobro su pokriti, ne će.

— Svejedno je to. I ti si obučen, pa ti je hladno.

— E, hajdemo — reče Ive i ustade. — Volio bih, da izgubim glavu, nego da mi bećar oboli. Al ne će, ako Bog da. Mâljo moje... Drago.. Hajte, ljudi. Skidajte biljce i konjezobice, pa idemo.

Brzo su se spremili za put.

— Zamotaj se, Marija.

— Jesam, ne boj se.

— Pomozi, Bože, i sveti Niko putniče! Bista há, bećar! — vikne Ive i pucne kandžijom. Konji se malko ogledaju, bronze brecnu, i polako pođu. — Ije, fuks!

Kola su teško škripala.

— O sveti Ante od Padove, ti nam sačuvaj blago — uzdahne Marko, idući polako uz kola i pucketajući kandžijom.

Od lugarije do ličko-dalmatinske međe nema ni pol kilometra. Al gadna strana. Vozovi ne mogu ići nego s noge na nogu. Još je taj komadić ceste zaklonjen šumom, a onda odmah od međe nastaje nizbrdica i pusta, kamenita golet, gdje bura tjera najžešće orgije bijesne snage i sile.

— Evo nas sad kod vraga — javi se Ive.

— Bog bio s nama i križ sveti!

— E, vrag je iščupao.

— Pa šta! Da i nije međe, bura bi ostala — razgovarali su tako Ive i Luka, približujući se jedan drugome.

— Bista ha, bećar!

— Ije, bećar. Potegni još malo.

Što su se više približavali međi, bura je bivala očito sve jača i jača. Na kirijašima je dizala kabanice i trgala pokrivače sa vozova, al im nije ništa mogla, jer je bilo sve čvrsto uvezano konopima.

— Bože, pomozi. Vrag je iščupao... Ljudi, sad je red sjesti na kola — govorio Ive i zaskoči na vagir, pa sjeo na prvi kraj kola, metnuvši noge na rudo.

— Hajde, Marija, sjedi — reče joj Luka.

— Jer?

— E, ne možeš od bure ići. Bi nas pobacala poda cestu. Nego sjedni tu na lijevo, a ja ću tamo do vinte. Eha! — Hajde, penji se.

Konji stadoše, a Marija sjedne u kola.

— Goni, Luka, što stojiš?!

— Eto, dok sjednemo — reče on i zaskoči se na rudo, držeći se jednom rukom za stupac. — U ime Isusa i Marije. Bista hä!

Sad su išli malo bržim korakom, a bura je puhala, kao da će sve rastrgati na komade i odnijeti u nepovrat.

— Može nam još prevaliti vozove — reče Luka.

— Ne će, ako Bog da — odgovori Marija tiho. Sva je drhtala.

— Je l'ti ledeno?

— Pa, tako. Jest dosta.

— Stisni se uza me, pak će ti biti toplije.

— Dobro je meni i ovako.

— Ne budi bena. Što si se odmakla? — reče on i primakne je rukom sebi. — Tako, vidiš. Sad će nam biti odmah toplije.

Ona je šutjela, a on je ogrlio i k sebi primakao.

— Je li nü, da je sad toplije?!

— Jest.

— Vidiš, kako ja znam. Primakni se još bliže pod moju kabanicu.

— Imam i ja kabanicu. Bilo bi tebi ledeno.

— Ne boj se ti za mene. Ja imam kožun i maju i haljinac i povrh svega toga još kabanicu. Meni je toplo.

Luka malko ustane i razgrne svoju kabanicu.

— Nude, sjedi na nju, pak ću te zamotati.

— Ma neka, jä. Ostavi.

— Ne, ne. Sjedi, kad ti velim. Eto, tako. Sad ti je još ljepše, a nije nam ni tijesno.

Mariji je bilo zaista hladno, pak se nije ljutila, što ju je on tako zamotavao i grlio. Bilo joj je ugodno i posve mu se pustila kao bratu. Osjećala je, kako od njega struji vrućina i prolazi kroz cijelo njezino tijelo tako toplo, tako lijepo i ugodno.

Dok su se njih dvoje zamotavali i koješta razgovarali, od drugih se nije čuo ni glas, osim vrlo rijetkog muklog ikanja. Zvukovi bronza, škripanje kola i oštro konjsko otpuhivanje kroz nozdrve — sve je to gutao i nosio sa sobom strašni fijuk bure.

Ujednom čuju njih dvoje, kako je kod Ive nešto lupnulo. Nijesu vidjeli ništa.

— Eha! — Eto vragu večere — vikne Ive i skoči s kola.

— Šta ti je, ćakane?

— A vrag, odnio joj sreću, kad ovako puše.

— Šta je bilo?

— Odnese mi bura vreću krumpira, vrag je odnio.

— Leti, ne bi li je uhvatio — reče Marko i skoči k njemu.

— Da, ne bi je sad vile našle. Sad je ona već, vrag zna sam, gdje.

— Čekaj, idem ja s laternom — reče Marko i uzme svijeću, da će tražiti, no nije stupio ni dva koraka na kraj ceste, kad ga zahvati bura i htjede baciti o kamenje. On brzo pane potrbuške na cestu, lupnuvši svijećom o kolobran. Staklo prsne, a svijetlo se ugasi. Čas nastane grobna tišina. Nije nitko znao, što se dogodilo. Ive pritrči tamo, gdje je čas prije bio Marko.

— Marko! — zovne ga on.

— Šta je, jä?!

— Ma šta to s tobom bi?

— A ništa. Malo ne odoh tražiti tvoju vreću.

— Jesi li se jako ubio?

— Nijesam ništa. Ne bojte se.

Međutim je on već ustao i primakao se kolima. Čvrsto se je za njih uhvatio.

— E, malo ne izgubih glave. Baš jaka!

— A nü. Eto istegnu vreću i odnese ko pero.

— Pa je li bila svezana vreća?

— Jest, al se sigurno konop omakao.

— Nüde, da sad sve pritegnemo.

Svaki je obilazio kola, držeći se čvrsto za njih i pritezao konope, a onda opet posjedaju i pođu. Luka ogrli Mariju, zamota je u svoju kabanicu i čvrsto uza se pritegne. Bilo im je oboma tako toplije, al su ujedno osjećali i još nešto drugo, nešto slađe i ugodnije, o čemu su šutjeli. Marija to nešto nije znala okrstiti. Luka je jasno poimao i znao, šta mu je tako ugodno, no šutio je, šutio i nijemo je grlio kao da je vazda sve bolje pokriva, a ona se pustila i nekako se kradom i čudila i veselila — kako je to njoj uza nj nešto ugodno i lijepo.

— Evo vraga i njegove matere! — donese bura Ivin glas.

Išli su kraj dugog debelog i visokog zida, koji paše cestu, da bura ne prevrne vozove.

Odmicali su polako, a svaki je šaptao uzdahe svetom Nikoli, zaštitniku putnika, da ih očuva od zla.

U Kraljici su na najopasnijem mjestu, a bura bjesni i gusti je mrak.

Nijesu ni opazili bijelu kućicu, koja je od temelja do sljemena od tvrdoga kamena, kad su kraj nje promicali. Nije se vidjela, tek su po nagonu, dobri znanci, osjetili, da je prolaze. I što su dalje išli, svakomu je bilo lakše i šire u grudima.

Kad bi god udario jači val bure, Marija se čvršće privila Luki.

— Ne boj se — sokolio je on.

— Ne bojim se.

Ive se više nije javljao. Šutio je i jedva čekao čas, da se otalen izmakne.

Dosta su brzo i bez daljnih neprilika stigli pod Prag.

Kad su došli pred »kasarnu«, našli su oboja velika vrata zatvorena. Ive skoči s kola i uđe na mala, srednja vrata, a ostali su čekali, dok im iznutra otvori. To je čekanje bilo najužasnije od cijelog puta, jer je tu žešća bura nego igdje preko cijelog Velebita osim ono u Kraljici. Svi su drhtali, a na konjima je dlaka pucala.

— Je l' ti jako ledeno? — upita Luka Mariju.

— Jest, bome.

— Eto, sad ćemo se ugrijati.

Međutim je Ive otvorio vrata i poveo svoje konje pod krov, a Luka za njim. Mogli su svi lijepo ugnati kola, jer nije bilo mnogo kirijaša, a i ono, što ih je bilo, sklonuli su kola tamo u trećem dijelu ogromne državne suše.

— Ej, Ive! — vikao je naš kirijaš Ive i lupao šakama po vratima birtaševa stana.

Za čas se ovaj pomoli sa svijećom u ruci. Jedva je gledao.

— O, imenjače! Jesi ti to?!

— A evo, imenjače. Jedva živi utekosmo.

— Je li gore velika bura?

— Ko sto vragova. Nikad ovaka!

— Dobro, da vam nije pobacala vozove.

— Sreća. A mogla je, što ne bi bila kadra.

— Nego hajte u kuhinju, da se ogrijete.

— Čekaj, dok sredimo konje.

Međutim su ostali kirijaši bili ispregli konje, pokrili ih i okrenuli ih kolima da jedu. Luka je privezao Marijina konja na nekakav prazni dalmatinski karetin, što je bio tik uz njegova kola.

Kad su sve uredili, uđu u sobu.

— Hajde, Marija — zovne je Luka.

— Ja bih najvoljela ovdje ostati.

— Ne budi dijete, nego ulazi.

— Onako ja zdrav bio, djevojko, kako ti tu ne će dokoljati! — reče birtaš Ive i priđe k Mariji. — Ulazi samo.

Ona ne odgovori ništa, nego pođe s njima.

— Hoćete, ljudi, šta jesti?

— A nů! Da što ćemo?! Najprije nam daj rakije, pa onda nareži pršuta i na nj razbi jaja. Samo nek bude obilato. Je li nů, ljudi?! — upita ćakan Ive.

— E, a da. Ima nas mnogo — reče Marko.

Posjedaju oko dugačkog stola, a birtaš donese rakije.

— U Ime Isusovo- — reče Ive i prekrsti se — Zdrava si, Marija.

— Bog ti dao zdravlje.

Onako im je ozeblim rakija grijala žile, pa se žestoko pilo. Nije baš ni jednom ostajalo. Ni Mariji.

— A čija je ovo cura? — upita gostioničar.

— Tamo jednog našeg ispod gore.

— Kirija li i on?!

— Već bome pet, šest godina ne kirija. Oslabio je — reče Marija.

— E, onda ga ne poznam.

Poslije su jeli i počeli piti vino. Nekoliko je puta morao peći meso, dok je bilo svima dosta. Brzo su zaboravili buru i studen, što su je podnijeli, razigrali se i Ive počeo pjevati.

— Há, šta me briga?! Nit mi ćaća što imao, nit ću ja šta kome ostaviti. Napunide, imenjače, ove boce — reče Ive i lupne šakom o stol.

Tako je to išlo nekoliko puta redom, a kad su ga već svi imali dosta pod kožunom, odluče, da će ići dati konjima zobati i leći spavati. Svaki nešto prostre kraj svojih kola i legne, a Luka namjesti Mariji u onom praznom karetinu. Ona je bila očito ugrijana pićem. Oči su joj gorile nekom nepojmljivom vatrom, a u obrazima igrala krv. Svaki se je čas protezala i ogledavala kao da nešto traži.

— Šta ti je? — upita Luka.

— Ništa.

— Jesi li umorna?

— Dâ, jesam! — reče ona i legne u karetin.

I Luka je bio malko uhvatio. Kako je došao sav prozebao, nije mu nikad bilo dosta, da se dobro zgrije. Prve je čašice popio, da se ugrije, druge, da lakše jelo guta, a s trećima je morao polijevati.

Kad je Marija legla, uzeo je nešto i počeo sterati kraj kola, da legne.

— Šta to radiš, Luka? — upita ga ona.

— Idem leći.

— Biće ti tvrdo.

— Naučen sam ja.

— Meni je baš lijepo.

— A vidiš — rekne on, ko da se nečem dosjetio — mogao bih i ja tu.

— Bilo bi tijesno.

— Kad nam nije prije bilo tijesno u kolima, ne će ni sad.

— Al ova su kola manja.

— Ne boj se ti. Biće nam toplije — odgovori on i popne se u kola. Drugi su kirijaši spavali kao zaklani.

Ujutro je prvi ustao Ive. Već se je i prije nekoliko puta probudio, kad bi konji jače lupali, viknuo na njih i dalje hrkao. Kad je primijetio, da je danje svijetlo jače od svijeća, što preko noći u suši gore, ispravi se na svom tvrdom ležaju, sjedne, protegne se, zijevne i prekrsti se. Neko je vrijeme ovako sjedio podbočen na jednu ruku i ogledavao se.

— Na, bećar, mrcino! — vikne više od običaja nego od nužde i opet ušuti. Luka se prene i podigne glavu iz kola, da vidi, koja su doba. Desnom se rukom počeše po zatiljku, a lijevu polako izvuče ispod Marijine glave, ustane i prekrsti se. Kad vidje, da još nije nitko ustao, sagne se i poljubi Mariju. Ona se trgne od sna i pogleda ga širokim pogledom.

— Ne boj se, ne boj. Ja sam — reče Luka i nasmiješi joj se.

— A, bježi! Kakav si!

— Gle, gle — ljuti se — reče on tiho kao u šali i pomiluje ju po licu.

Ona ušuti i okrene oči u sijeno.

— Ne moj se, Marija, ljutiti. Uzeću te. Volim ja tebe — šaptao je on.

Ona je šutjela. Nije ni riječi odgovorila, nego se posve okrenula od njega i nešto mislila.

Još joj nikad u životu nije bilo tako pri duši — tako teško i tužno, kao to jutro.

III.

Na rastanku su nijemo stajali jedno kraj drugoga. S ostalim se je kirijašima još u sobi oprostila, a on ju je ispratio do pred sušu.

— Ne ljuti se, Marija, i ne zamjeri.

— Šta bih se ljutila?

— Eto, tako.. Pa onaj.. kad se budem vraćao iz Zadra, dočekaj me ondje, gdje smo te jučer našli. Ja ću se vratiti tamo peti dan.

— Zašto ću te čekati?!

— Pa da se dogovorimo. Ja ću zaostati iza drugih kirijaša. Oni te ne trebaju ni vidjeti.

— S Bogom.

— S Bogom pošla. Pozdravi ćaću.

— Bog ti dao zdravlje — reče ona i brzo otide, a Luka se vrati k društvu. Bio je tih i zamišljen. Nije ni sam znao, zašto je to sve. Pa da će je on uzeti... Kao da je Turčin ... Te su ga misli morile i pekle, pa stao prazniti čaše ko lud.. Kraj žene će nju uzeti...

Kad je Marija odmakla desetak koraka od »kasarne«, privede konja k velikom kamenu, popne se i uzjaše, a onda ga poče tući kandžijom ko mahnita.

Eto, — ne može drukčije, mora ga tući, samo da ide što brže, što mahnitije, što luđe. Osjećala je, da tako mora biti, pa ma crkao od napora. A inače ga voli, tepa mu ko malom djetetu, ljubi ga i miluje, dajući mu kruha ili krumpira. Sad mora letjeti kao vjetar samo da što manje svijeta vidi, gdje je bila, da što brže uteče na drugu stranu Velebita. Kad bi kraj ceste opazila kojega čobana, sva bi pocrvenila, misleći, da joj i oni na licu čitaju neku čudnu promjenu i da je pitaju, gdje je bila i šta je radila. A ona bi voljela umrijeti nego li na ta pitanja odgovoriti.

Kad je pošla, učini joj se, da bura nije jaka. No, što je dalje išla, sve je gore bilo. Oko nje je letjelo kamenje ko pijesak i požali, što je pošla, što nije još čekala, dok bura posve ne prestane.

Nešto joj je govorio, da se povrati, da ne ide dalje I ona stane, htjede već da okrene natrag, ali se nečega sjeti, udari konja i opet žurno pođe naprijed. Mora, mora gore, pa glavu izgubila — mislila je ona i zamotavala se.

Kad su došli Kraljici na domak, konj više nije mogao trčati. Bura ga je sretala tolikom snagom, da se je jedva naprijed pomicao, motajući glavu na sve strane.

Marija je svaki čas očekivala, da će je bura srušiti s konja, pa siđe s njega, čvrsto mu se uhvati za grivu i povede ga tik uz obrambeni zid. Išli su tijesno jedno uz drugo kao dva dobra, mila prijatelja.

U njoj su se miješali osjećaji straha pred burom, pred tom neumoljivom nemani, sa brigom za konja i još nekim drugim ranijim osjećajima, koji su je držali u pijanoj omaglici, a bili su tako strašno novi i teški...

Drhtala je i noge su joj se tresle, no ne toliko od bure i studeni, koliko od neke unutarnje slabine. Kao da je isprebijana ili kao da joj je cijela nutrinja otrgnuta sa svojega mjesta.

Svaki je čas morala stati da odahne i prikupi snage za novu borbu.

— O Bože moj, Ti mi se smiluj — šaptala je Marija, osjećajući sve veći i veći umor. — Blažena Djevice Marijo, Ti me okrijepi i daj mi snage...

I konj je jedva išao.

Dok su se vukli kraj zida, još se dalo podnositi. Mogli su se, stisnuti jedno uz drugo, odupirati buri, jer ako ih je i bacala, oboriti ih nije mogla. Samo je udarala njima o zid.

Iza svakog je težeg udarca konj jače frknuo kroz nosnice i navio glavu k Mariji, a ona duboko uzdahnula i

zavapila Boga u pomoć! Već ju je cijela desna strana tijela boljela, kako ju je bura bacala o zid. Jedva se micala i počela pomišljati, da ne će nikad više živa na onu stranu Velebita. — Gdje je sada on?.. pomisli Marija i pri tom je zasebe oko srca, te stade na mjestu, kao da je ukopana. Osjećala je, kako su joj se udovi počeli kočiti, pa, da se ne bi smrznula, trgne se i opet pođe.

Čim su prošli zid, zahvati ih bura i svrne poda cestu. Udarac nije bio odviše žestok, a njih su se dvoje još prilično držali na nogama, pa ih nije oborilo. Teškom se mukom opet dokopaju ceste. Konj je prvi izišao, a onda mudro i pametno nagnuo glavu k Mariji, koja ga je neprestano čvrsto držala za grivu, i čekao, dok se je i ona iskopala.

Nijesu odmakli ni deset koraka i već se isto ponovi. Marija je pala na kamen i osjetila u desnom gnjatu žestoku bol, te glasno jauknula, no grivu nije ispuštala iz ruku. Konj ju je gledao nekako tužno i maglovito.

— Zlatno moje! — Ne boj se ti za mene — protepa mu Marija i onda glasno zavapi:

— O Svemogući Bože, Ti nam se smiluj...

IV.

S onu je stranu Velebita bilo vrijeme malo bolje.

Cijeli je dan propadao rijetki, suhi snijeg, a bura ga mela i nosila na kupove. Čitavi su ogranci padali s drveća, a ceste i putevi bili očišćeni od šušnja i pijeska. Na mjestima je bilo sve čisto ko dlan, a na drugoj strani opet cijele nove naslage.

— Jadna ti sam, Bože moj! Ne će mi dijete živo izaći — jadikovala je Kata. — Kud si je pustio, majko moja..

— Šuti, stara! — ljutio se Jerko — Hoću valjda pustiti čovjeka da pogine on i blago — je li?

— Dâ, a dijete mi možeš pustiti?!

— Ne boj se, jadna. Ne će joj, ako Bog da, ništa biti — odgovarao je Jerko i neprestano pogledao na onu stranu, s koje bi Marija morala doći.

— Nema je — govorila je Kata oko malih popasnih dobâ.

— Sad će brzo — odvrati Jerko i zagleda se prema Velebitu.

Bura je sve jednako fijukala, lomila, mela i nosila.

— Vrag odnio privor i onoga, ko ga prvi izmisli, i lonac mu na ognjištu prevalio na dan Boga Božića.. brojila je Kata ko za sebe i nije se mogla smiriti... Da Bog da mu zemlja kosti izmetala. Jadna ti sam i kamena, gdje će mi dijete glavu izgubiti.. Tugo moja, jadna ti sam.

— Šuti, stara, ne zamukla, da Bog dao — otrese se Jerko na nju. — Ne drobi, jezik ti se ne osušio. Ne griješi duše. Nije dijete vileno, da brže dođe po ovakom vremenu. Doći će već.

— Dâ, doći će.. Lahko je tebi govoriti, a teško jadnoj materi.

Jerku je bilo sve teže i teže. Počeo ga gušiti neki strah i bojazan. I njega su saletjele teške slutnje.

Kad su već bila i velika popasna doba, a nje još uvijek nije bilo, počeo je Jerko smišljati, kako će Katu što duže miriti i tješiti. Već je i njemu bilo predugo čekati.

— Nema je, pa nema — govorila je Kata izlazeći svaki čas na vrata i provirujući, e da moguće ide.

— Ako još nije pod Pragom?!

— Dâ...

— A, što ti znaš, kako se putuje!

— Znam, da ona nije ostala.

— Sigurno joj nijesu dali ljudi, da ide u taku Božiju salaukovinu, dok ne prestane.

— Aja — pošla je ona, 'rano moja grdna — zajada Kata.

— Ne bluni, Kate. Ako je i pošla, sigurno je kasno pošla, pak će noćiti na Halanu kod vrijednog lugara ko u svojoj kući. Sigurno će noćiti, kad je već nema.

— O Majko svete krunice, Ti, Ti joj se smiluj, Ti joj budi na pomoći u svakoj nuždi i oslobodi je od nagle i nepripravne smrti...

Oboje su šutjeli i u grobnom muku prolazili jedno kraj drugoga.

— Nema je još? — upita Kata.

— Ajà! Velim ja, da će ona noćiti kod lugara, kad je već nema.

Bura nije jenjavala. I snijeg je jače padao. Sunce je već bilo palo na zapad. Kokoši se po tavanima gnijezdile, ljudi spremali blago za počinak, noć se žurno hvatala, a nje još uvijek nije bilo.

— Nema li, Kate, još Marije? — upita je tetka Ika za malih večera.

— Nema, moja teto, jadna ti sam i kamena. Bog zna, gdje je tako dugo.

Tetka Ika zakima glavom, a Kati se oči orosiše.

— Ja ne znam — reče Ika. — Možda još nije ni pošla.

— Dâ, moja teto! Ne vjerujem ja, da bi ona ostala.

— E, a šta ti znaš, moja 'ćerce. Vrag je to ići po ovakom vremenu iz Praga, pa da je i drugo doba godine — reče Ika i otide.

Kata nije ništa odgovorila. Same su joj se suze obarale niz obraze.

— Nema li, Kate, tvoje Marije? — upita je strina Roža.

— Nema, moja strina. Ja ne znam živa, što ću?!

— O sveti Niko putniče, Ti joj budi na pomoći — uzdahne Roža, podboči glavu rukom i zaljulja se cijelim tijelom.

Kata glasno zaplače.

— Ne bluni, Kate. Ne budi dijete! — reče joj Jerko na silu tobože oštro. A i njemu je već bilo u grudima vrlo tijesno. — Ne će joj, ako Bog da, ništa biti.

— Moj Jerko, do podne je već morala doći — reče Roža.

— Dà! Baš se ti u to razumiješ! — otrese se Jerko na nju.

— Ma jest to — al opet... promuca Roža i ode.

Redom su tako cijelu večer dolazile žene iz sela i pitale.

Kata metnula večeru na nisku okruglu stolicu i pozvala Jerka k jelu.

Kad su sjeli k stolici, svako je za sebe tiho dugo molilo — inače se u njihovoj kući od pamtivijeka molilo glasno — a onda su mirno sjedjeli i dalje šutjeli.

— Jedi, Jerko — prekida Kata tišinu iza duge stanke.

— Ph — uprav mi se ne da — odgovori on, prekrsti se, ustane i izađe pred kuću.

Dugo je gledao prema Velebitu i uporno slušao, e da bi čuo barem kakav glas.

Sve je bilo mirno i tamno ko u rogu.

— Bog zna, šta će to biti — uzdahne on sam za sebe i otide u selo.

Šimiterini su bili baš pri večeri, kad je došao u njihovu kuću.

— Hvaljen Isus. — Jeste li?! — reče on, stupivši u kuhinju.

— Na vijeke, Jerko. — Evo baš počeli. Primiči se — odgovori njih nekoliko u jedan glas.

— Dâ — odgovori on. — Ja sam već večerao. Nego, Šime, izađite nešto pred kuću.

Šimetera se oblizne, šakom otare brk, cijeloga zavrne na lijevu stranu i izađe van.

— Nema li još tvoje Marije? — upita kuma Anica, Šimina žena.

— Nema, kuma, još. Sigurno će noćiti kod lugara.

— Kud je otišla?

— Zar je još nema?

— Bog zna, što joj je!

— Da joj se nije što dogodilo?! — tako i slično, ispremiješanim glasovima zažamori Šimiterina čeljad. Svatko je htio nešto reći, svaki nešto pitati i svi se čudili, a kuma Anica je zamišljeno kimala glavom.

— Nego, Šime — reče mu Jerko, kad su se poodmakli od vrata — ja se bojim da nije dobro.

— A — Bog zna — odgovori on i pogleda prema Velebitu.

— Kraljica ih je dosta pozobala... A može Bog dati ... On sve može, nego — ne sluti dobru.

— Ja ne znam — odgovori Šimitera. — Veliš, da idemo pred nju — à?!

— Ma, ja sam mislio, da mi dadeš jednog paripa, i da bi dva tvoja išla sa mnom. — Bog zna...

— Ovaj — ja ne branim — oblizne se Šime — nego, pomrčina je i bura... Skrhaćete se poda cestu pa pogubiti glave i vi i blago... A, ja ne branim. Kakogod hoćeš. — Ive! — zovne on najstarijega sina.

— Što je, ćaća?! — javi se on.

— Ne pitaj, nego izlazi! — vikne Šime srdito.

— Evo! — reče Ive, doletjevši k njima.

— Ja sâm ne znam, što bi — govorio Jerko.

— Veli Jerko, da bi ti i Ante išli s njim...

— Ja sam ne znam, što bih — ponovi Jerko.

— Jer ne bi — reče Ive — al pomrčina je. Ne možemo ništa, a nje kad nema dosad, onda i nije s ovu stranu Halana.

— Nego možemo poći po polnoći — sjeti se Jerko.

— E, čast, čast! — brzo će Šimitera — To je nešto drugo.

— Tako i možemo.

— Tako, tako — opet će Šimitera. — Pa, eto može s tobom svih šest.

— Dâ. Ne treba — odvrati Jerko — Dosta je Ive i Ante.

Potom se rastadoše.

— Gdje si bio? — upita ga žena, kad se vratio.

— A — baš nigdje. Obišao sam blago... Sve leži i preživlje...

— O sveta Bogorodice.. uzdisala je Kata i opet šutjela.

Jerko je svaki čas izlazio pred kuću i opet se tiho vraćao unutra.

— Nema je?

— Nema — odgovara on i opet šuti.

— O sveta Bogorodice i sveti Niko putniče...

V.

Jerko je po noći češće ustajao i provirivao van. Išao je lagano, da ne budi Kate, no ona je svaki put, kad se on povratio u krevet, tugaljivo prošaptala:

— Nema je?!

— Nema — Gdje bi sad, beno, i došla, nego šuti i spavaj.. Učinilo mi se, da je nešto palo pred kućom, pa sam pogledao..

— O sveta Bogorodice.. šaptala je Kata.

Već prije pol noći ustane Jerko i počne se oblačiti.

— Kuda ćeš, Jerko? — upita ga Kata.

— A... Idem da pogledam... Ti opravi blago i sve uredi.. Moram otići..

— Jadna ti sam, mili moj Bože... prostenje Kata kroz plač.

— Ne bluni, Kate! Budi pametna. Ne će joj, ako Bog da, ništa biti.. Nego eto — idem pred nju...

I Kata je ustala i obukla se.

Jerko otide i zovne Šimiterine sinove.

Nešto su pojeli svi skupa kod Jerka i onda se spremili za polazak.

Cijelo to vrijeme nijesu ni spomenuli Marije. Čuvali su se i pazili radi Kate. Ona je tako i tako neprestano uzdisala i gušila se u suzama.

Sjeli su u kola.

— S Bogom, Kate! — reče Jerko i potjera.

— S bogom pošli... Jadna ti sam do hladnoga groba... zakuka Kata glasno.

Kad ju je Jerko čuo, omaknu mu se dvije vruće suze niz lice i odmah se sam prekori, što je takav.

Vrijeme je bilo dosta snošljivo. Bura je znatno popustila i oblaci se nebom razišli i rastanjili. Jerko je gonio konje žurno. Udarao ih je nemilosrdno i neprestano trzao uzdama. Činilo mu se, da mu je lakše u grudima, kad brzo siječe ledeni zrak, kad konji zagrapce odmiču naprijed. Osjećao je, kao da vidi Mariju u posljednjim trzajima. I ona pruža k njemu izmučene ruke i moli ga i zaklinje ga, da pohiti k njoj, da joj pomogne, da je spasi.

Čim bi ta slika sijevnula Jerku pred očima, ponovno bi konje udario i još jače trzao uzdama. Samo naprijed, samo žurno...

Sa svojim suputnicima nije ni riječi progovorio. Svaki se od njih bojao spomenuti.

Kata je sjela kraj ognjišta, jarkala vatru i neprestano brisala suze. Nekoliko je puta bila legla, pa opet ustala, izišla pred kuću, pod lipom neko vrijeme stajala, suznim očima gledala prema Halanu i opet se povratila k ognjištu.

Počela je moliti krunicu. Došla je jedva do drugog desetka i već se smela, zaboravila je, što je molila i gdje je prestala. Pred očima joj je lebdio onaj čas, kad se je njezin jedinac praštao s Marijom. Sa svima se je rastao sa smiješkom na usnama tek s Marijom — tu su ga oblile suze. Rekao je: »Majko, pripazi mi na nju«...

— Kao da je slutio.. pomisli Kata i počne glasno jecati i naricati.

Počelo i svitati.

Kata uzme dižvu i pomuze krave.

Međutim se Jerko već primicao Halanu. U granuće sunca zakuca na lugarev prozor.

— Ko je? — upita debeli glas iznutra.

— Ja, Stevo. Pomolide se.

— Ko?! — upita lugar ponovno i dođe k prozoru.

— Ja — Jerko!

— Jerko! — Što tebe dobra nosi tako rano?

— Je li moja Marija kod tebe noćila?

— Marija tvoja?!

— E. Još je prekjučer išla na privor nekom gospićaninu i nema je još.

— I još je nema?! — začudi se lugar — Velim ti: od juče nije nitko odozdol izišao.

— Onda ništa nego s Bogom — reče Jerko i pođe kolima, a pred očima mu se zamagli.

— Čekaj. Eto i mene — odgovori lugar i poče se žurno opremati.

Za čas je bio s njima.

Sjednu i potjeraju preko međe.

— Ja mislim, da je još pod Pragom — reče lugar.

— Bog sam zna, gdje je i što je — odvrati Jerko.

Kata je sa zebnjom u srcu očekivala svaki čas, da će doći. Ako je na Halanu noćila, onda moraju biti kod kuće najdulje za dva sata po granuću sunca.

Kad su prošla ta dva sata, pa i jošte dva puta po dva sata, sjela je Kata pod lipu i predala se najcrnijim mislima. Nije više mogla ni plakati. Srce joj je uhvatio neki ljuti čemer i beznadna bol. Učini joj se, da je došla u Kraljicu i tamo našla Mariju mrtvu i ukočenu, pa skoro na sav glas zabugari:

»Hvaljen Isus, od Kraljice vrata.
Tu je moje poginulo zlato —
A — jôj.
Ko će sad joj dohraniti maju,
Ko će milog pozdraviti bracu —
Kćerce moja, materina nado —
A — jôj.

— — — — — — —

— Kate, sestro moja, ne puštaj se — tješila je kuma Anica.

— Smiri se, zlato moje — govorila druga i skoro se oko nje počelo skupljati cijelo selo, kao da je Marija na odru.

Nikako se nije dala utješiti. Obuzeo je strah i tuga. Kosti su joj protrnule, udovi se kočili i krv u žilama zastajkivala.

Uzalud su je mirili, uzalud su joj govorili najljepše riječi — ona je vjerovala, da Mariju ne će živu više nikad vidjeti.

I Jerkom je vladao silan bol, kad je vidio da nije kod lugara. Nije vjerovao, da je tako dugo ostala pod Pragom. Osobito ne sad, kad je bura posve jenjala. Ipak je sa zebnjom u duši, ukočenim očima, gledao daleko niza cestu, nadajući se, da bi ipak mogla doći, da bi je mogli sresti.

Ujedno je s najvećom pomnjom promatrao svaki grm, svaki kamen i svaku crnu točku pod cestom.

— Da nije ono odozdol! — reče on i sav uzdrhće.

— Koje, koje? — upita lugar.

— Gle, kod onog zavoja. Kod onog drveta. Nešto se miče — tumačio Jerko i ošine konje.

— Ja ne vidim ništa — dodade Ive Šimiterin, bulјeći u onaj zavoj i u ono drvo.

— Eno, eno — Jest čovjek i blašče! — usklikne Jerko i osmjehne se. — Jest! —

—Ajà! — nije, Jerko — reče lugar. — Ono je grmeč.

— Ne slijepi me. Jest! — vikne Jerko i potjera konje svom žestinom.

— Grm je ono, striče Jerko! — reče Ive.

— Ne govori. Nije — odvrati on i udari konje, svrativši svu pozornost na onu crnu točku na zaokretu ceste kraj velikog drveta.

— Jest čovjek i blašče... govorio je Jerko.

Kad je primijetio, da je neprestano na istom mjestu, počela ga nada ostavljati. No šutio je, nije htio ništa reći i svom snagom gušio onaj mukli glas sumnje.

— Čovjek je, čovjek.. ponavljao je od časa do časa više da uzdrži sebe u uvjerenju, nego li da to društvu utuvi.

Lugaru je bilo posve očito, da nije ništa drugo nego obični bukov grm, ali je šutio, nije mu htio rušiti lijepo očekivanje.

— E, ako ono nije kršteno čeljade, onda ga ni nema — reče Jerko. — Eno, sad se miče.

Drugi su šutjeli.

Što su bliže dolazili, Jerku je bilo sve teže i teže. Uviđao je, da ono ipak ne će biti živi stvor.

— Ja ne znam — poče on, kad su bili posve blizu.. Varaju me oči.

U duši je osjetio neku prazninu, koja je teška i gorka ko čemerika.

— Eto — nastavljao je on — Grm...

Ponovno ga obuzme veći strah i počne pozornije gledati poda cestu nego li preda se.

Da je u zoru pošla ispod Praga, već bi se morali sresti.

Kad su prošli onaj grm na zaokretu ceste, puče im pred očima duga kamenita dolina, koja se je sterala sve tamo do obrambenih zidova. Jerko upilji pogled na ona vrata kod zida, e da bi koga opazio, e da bi se kogod pojavio. On je to želio i sa strahom očekivao, tukući konje i drmajući uzdama.

Lugarevo je oko odmah zapelo na neku čudnu, crnu hrpu među kamenjem u dolini, kojih pedeset koraka s ovu stranu zida. Kroz cijelo mu tijelo prođu ledene struje.

— Veliš: s jednim je paripom išla na privor? — upita on Jerka.

— E — odvrati ovaj, ne dižući oka s onog tjesnaca kod zida.

— Jest ono... pomisli lugar i oko srca uhvati i njega neki bol i tuga... Jest, jest... govorio je on sam sebi, neprestano promatrao i šutio.

— Što je ono?! — reče najprvi Ive Šimiterin; opazivši istu crnu hrpu.

— Koje? — upita Jerko.

— Eno, gle — tamo pod zidom.

— Nije ništa — odgovori lugar, kušajući prikriti. Bilo mu teško.

— Jest nešto! — ponovi Ive.

— Ja ne vidim ništa — javi se Ante, gledajući na onu stranu.

— Grm — reče Jerko, gledajući neprestano na cestu.

Lugar je šutio.

— Jest... pomisli lugar i pogleda Jerka.

— Sam Bog zna, što je nema — uzdahne Jerko.

— Sad preko Božije ne možeš nikud. Kako je Njegova sveta odredba, tako će biti.

— E, moj Stevo, teško jadnoj materi i ocu!

— Što ćeš, što ćeš, moj brate! Što Bog dade, može i uzeti, a naša je slušati i podnositi. A nije njoj, ako Bog da, ništa.

— Ajà, moj lugaru! Nikada je više ne ću vidjeti! — reče Jerko i stište oči, da mu suze ne poteku.

— Eno — nastavi on — ono nešto jest! — i zagleda se tamo pod zid.

— Ne će biti — primijeti lugar tiho.

— Jest.. jadan ti sam...

Što su bliže dolazili, sve je bilo jasnije.

— Jest. Rekao sam ja — reče Ive.

— Ne će biti.

— Jest! Jadna majko...

U cijeloj okolici nije bilo nigdje ni žive duše. Čim nastane jesen, dalmatinski čobani otjeraju blago s planine i taj kraj ostaje do na proljeće pust i prazan. Tako i sada. S toga im je bilo još teže i neugodnije.

Svi su šutjeli ko stijene.

— Eno... zausti Jerko, da će nešto reći, no suze mu zagušile glas u grlu.

— Možda nije — reče lugar — Bog zna, šta je ono.

— Jest, jest... Žalosna mi majka...

Jerko ustavi konje, svi siđu s kola i pođu dolje. On je išao prvi. Noge su mu klecale. Kroz ostale je prolazio strah i duboka sućut.

Kad su se približili, diže se jato gavranova i odleti prema Velebitu.

— Dijete moje! — vrisne Jerko ko dijete ili ko slabašna žena i pane po nakaženom mrtvom tijelu.

Svima su se oči orosile. Klekli su na tvrdo, hladno kamenje, pokrili lice rukama i molili se Bogu, a kroz kosti im je prolazio strah i grozota.

Jerko je glasno ridao i naricao.

Prizor je bio strahovit.

Među kamenjem je ležala Marija, sva izubijana i izmrcvarena, držeći se objeručke oko vrata konju, koji je ležao nešto niže nje. Bila je sva modra i ukočena, po licu izubijana i izderana, te nije ostao ni tračak onoga divnog zdravlja, punoće i ljepote. Oči su i njoj i konju bile ispite, udovi rastrgani i izglodani, utroba provaljena i dijelom pojedena, dijelom razvučena oko lješina. Širio se zagušljiv zadah.

Lugar ustane prvi i obriše oči.

— Ljudi, Božija je volja — reče on tiho — pa nije fajde...

I Jerko se polagano pridigne. Suze su mu same tekle.

— Hvala Stvoritelju — uzdahne on i opet se prigne, da pokupi rastrgane dijelove tijela svoga djeteta.

Sav se je tresao kao u groznici.

VI.

Kata je oko pol dana bila ko luda. Pustila je maha tuzi i bolu. Napustila je svaku nadu, pa počela mahnitati, lomeći ruke i čupajući kose.

Seljani su k njoj dolazili ko nad mrtvaca. Neke su žene bile neprestano uz nju, da je mire i tješe, pa ubrzo počele i same plakati.

Ona se češće svladala, da posluša, ne čuju li se bronze. Kad nije ništa primijetila, još je jače zaridala, a nešto iza podne ustala i htjela im poći ususret. Jedva su je ljudi i žene ustavile i odvratile od toga nauma. Sva je shrvana pala na ledinu i tupo buljila preda se, čupkajući travu. Više nije ni plakala ni naricala. Na pitanja nije odgovarala, utjehe je se nijesu doimale.

Oko malih popasnih doba dotrči neka žena iz gornjeg sela i sva usplahirena prišapće strini Maši, da ide Jerko i vozi Mariju mrtvu. Ubila je bura i vuci rastrgali...

Maša obezumi i htjede to prišaptati drugoj, no riječ joj zapne u grlu, a suze obliju lice.

Uto se s druge strane sela oglasi lagani i mukli štropot kola. Kata se trgne, pogleda, zajaukne i poleti prema njima. Žene je uhvate i teškom mukom svladaju.

»Pustite me, do svog groba tužnu,
Pustite me, drvo okresano,
Da isplačem i srce i oči.«...

zabugari Kata i počne trzati, a kad se nije mogla oteti, udari sobom o zemlju i ostane ležeći ko mrtva. Grudi su joj se naglo dizale i spuštale, usta se široko otvorila, a oči zaklopile.

Kola su išla lagano. Bronze su još na Halanu skinuli s konja. U kolima su bili ostanci Marijina tijela, pokriveni Jerkovom kabanicom, a uz kola su išli njih trojica i lugar — svi otkrivene glave. Svijet se je kupio iza kola kao na čudo i cijelo selo proplakalo, na sve strane žene probugarile.

Jerko je stupao uz kola ko drven i bezuman...

— —

Bez Marije je bila kuća kao pusta pećina, kroz koju se tužno šuljale i vukle Katine tužaljke. Jerko je sâm svaki dan gonio blago u Velebit. Po cijele je dane buljio preda se i molio se Bogu. Jeo je malo, a govorio nije ništa.

Tako i Kata. Čim bi im se pogledi susreli, oblile bi ih teške suze. Kćer im eto — a nü, hvala Bogu, a sin se davno odvrgao, pa su sada ko odsječeno drvo, ko izvaljeni panj bez žila. Kata je plakala dan i noć.

— Nemoj, Kate, tako! — tješio je Jerko.

— Jadna ti sam do svoga Boga...

— Nijesi jadna.. Neka se vrši Božija volja... obično je on tješio i bježao iz kuće da je ne gleda.

Jednoga je dana sjedio Jerko uz vatru kraj ceste i grijao se. Blago se razišlo po guštari i paslo. Oko njega je obilazio zelov i zalajao, čim bi mu koji grm nepovoljno šušnuo. No i taj je lavež bio tmuran i neveseo. I zelov se je za Marijom rastužio ko razumno stvorenje.

Jerko se bio duboko zanio u teške misli, pa nije ni čuo, da se kirijaši približuju, dok nije ćakan Ive ustavio konje kraj njega.

— Hvaljen Isus, pobratime! — pozdravi Ive.

— Na vijeke budi! — odvrati Jerko.

— Eto, brate — reče Ive — čuli smo još u Obrovcu..

— A nu.. prošapće Jerko i slegne ramenima.

I drugi se kirijaši skupe oko njih, pozdravljajući Jerka.

— Sve mi crni vrag zarazio i deveto koljeno — nastavljao je Ive — ako ne bih volio, da sam poginuo ja i obadva mi paripa nego da je tako. —

— A nù, ljudi moji, Božija je volja — prozbori Jerko.

— Jadan ti sam, što sam uradio! — uzdahne Luka za sebe, suze ga obliju i priđe bliže k Jerku, obrisavši kradom oči.

— Oprosti, striče! — reče mu — Ja nijesam kriv. Eto, platiću ti sve, što ljudi kažu, da je pravo...

— Dâ! — odvrati Jerko — Što si ti kriv?!... Ljudi su ljudima od vajkada davali privor. Pa, eto — što si ti kriv?!

— Božija je naredba — ponavljao je starac Jerko i stiskivao oči da mu pred ljudima ne bi suze potekle.

U SNIJEGU I LEDU

I.

Već je dugih četrnaest dana padao bez prestanka gusti snijeg. S početka je bio rijedak kao da padaju bijele latice sa zrelog cvijeća ili kao da se igraju bijeli leptirići, no od časa do časa, od dana do dana, bivao je sve gušći i gušći, te se najzad činilo kao da se je samo nebo izlomilo u meke bijele pahuljice i pada tiho i nečujno u strahovitoj množini svojih djelića.

Svi su ljudi, i muško i žensko, po cijele dane na nogama sa drvenim lopatama u rukama, te odgrću snijeg i prave prtinu od kuća do štala, od štala do zdenaca, da se blago spašava. Dok jedni prokidavaju do štale i nahrane blago, drugi jedva dopru do zdenca, a kada blago i napoje, jedva se vrate do kuće. Kao da nijesu ni kidali.

Naučeni su ti ljudi na velike snjegove i mećave, no nitko ne pamti onoga, što je te godine bilo; a što se desilo ćaći Šimuncu, to sigurno niti je bilo, niti će biti, a kamo li, da bi to još tkogod i pamtio. Njegova je kuća u zavjetrini, pa mu snjegovi mnogo ne smetaju. Jest, dešavalo se, da je u jutro jedva vrata odškrinuo, pa morao najprije snijeg odbacivati, dok bi izišao van, no onoga ih jutra nije mogao ni odškrinuti, jer je snijeg sezao od zemlje pa do prvog šava na krovu.

Šimunac je osjetio, da je dan i ako je bila potpuna tama, pak se prekrstio, ustao i izišao iz sobe u kuću.

Kroz vidjelicu prodirao je slabi snopić danjega svijetla, koji nije mogao kuću rasvijetliti, pa ćaća stade u snijeg do polovice bosih gnjata. Napadao kroz otvorenu vidjelicu. On se malko strese od studeni i pođe prema vratima, da ih otkračuna i otvori. Nijesu se dala ni maknuti.

— Ustajte, djeco. Zakijali smo! — vikne on i dovrši poluglasno započeti očenaš — »I ne uvedi nas u napast — ustajte, djeco, pogibe nam blago od gladi! — nego izbavi nas od zla. Amen.« Već su ručena doba, a mi još spavamo i ne možemo iz kuće!

Po svim kutovima sobe i kuće nastade gibanje, meškoljenje i žagor. Pomače se njegova žena Marija, probudi se deset sinova, ustadoše tri nevjeste i četiri kćeri. Djeca su mu sva od trinaest godina, pa na više.

Prvi dođe Antina, momak od dvadesetitri godine visok kao stožina, a u leđima širok kao plast sijena.

— Zakijali, veliš?! — reče on ćaći.

— E, zakijali, po rane moje.

Antina poče drmati vrata, no bez koristi.

— Ja sam ti već lani rekao, da vrata treba popraviti. Što ne valja, ne valja.

— A kog bi vraga popravljao?! — Izdere se ćaća Šimunac. — Kad su bila dobra za pradjeda, dobra su i za mene.

— Onda, izađi sad van, kad su dobra. Bog je upamtio, da se vrata otvaraju iz kuće mjesto u kuću?! Tako su valjda jedina naša vrata u cijeloj Granici.

— Nisu jedina. Ima i drugih.

— Odleti onda, ćaća, pa pogledaj, kako oni drugi otvaraju, kad ih ovako snijeg zatrpa.

Ćaća nije odgovarao, već je u neprilici opet kuckao po vratima kao da ih moli, da se otvore. I ostala je družina poustajala i skupila se oko njih dvojice. Svi su stajali i razmišljali, što bi i kako bi. Jedina se najstarija nevjesta,

Kaja Josetina snašla, i latila se posla. Naložila je vatru na ognjištu.

— Ti, nešo, jedina znaš, što radiš — reče Antina i poče nešto tražiti po budžacima.

— A mi ćemo drugi pitati tebe i nju, što bi?! — okosi se na njega ćaća Šimunac, pa opet poče pipati vrata.

— Ne trebate, ćakane, ne pitati, nego napravite! — odgovori Antina, izvlačeći ćuskiju ispod drva.

— Ne ćeš ćuskijom snijeg odgrtati?!

— E, moj ćaća, gdje je snijeg?! Zid ću ja ćuskijom odgrtati, da dođem do snijega.

— E, dok sam ja živ, ne ćeš mi kuće razvaljivati! — reče ćaća ozbiljno i zgrabi za ćuskiju.

— Dobro — odgovori mirno Antina i sjede. — Ja bih nju, ćaća, i zapalio, kad ne bi bilo drukčije moguće. Hajte, da vidim, kako ćete vi ostali.

Ne čekajući odgovora, on opet ustane, priđe k vratima, nagne se plećima na njih i porine ih svom snagom.

— Tvrd snijeg. Namet — reče on i otpuhne — Držite, koji imate gdje, i upirite.

— A što onda? — upita ćaća s nekim pouzdanjem.

— Ho, ruk! — poče Antina zapovijedati, a Joseta i Vranja, njegova starija braća, upriješe uza nj. Vrata su se teško pomicala, ali su se pomakla toliko, da su izmakla dovratnicima. Antina uhvati ćuskiju i podvali je pod vrata.

— Što ćeš to?! — skoči opet ćaća.

— Razvaliti! — odgovori Antina, smiješeći se, i odmah dodade: — Ne boj se, ne boj se, ćakane. Da si ti mene još lani poslušao, ne bi sad ovoga trebalo.

Svom snagom podigne vrata, te baglame skočiše sa kanjola, a vrata malo zavagnuše ploštimice naprijed. Antina ih zavije i povuče u kuću.

Dok su oni odgrtali snijeg i još uvijek bili odijeljeni od ostalog svijeta, začu se iz vana slab djevojački glas:

— O Antina! — zvala ga je Cuka, kćer seoskog starješine Mijata Miša.

— Šta je?! — javi se on.

— Ćaća moli, da dođeš.

— Odmah. A kako si došla ovamo?

— Imam gazare. A i nije toliki snijeg. To je namet samo pred vašom kućom.

Antina se probije kroz snijeg, no propadao je do pojasa, pa se vrati u kuću i uze gazare. To su velike četvorine od čvrstih, tankih letava, koje se pričvrste pod opanke, da se gazi veća ploha i tako manje propada u snijeg. One silno olakšavaju hod po visokom snijegu, i ako su dosta nezgrapne i jednostavne.

Snijeg je prestao padati, nebo se izvedrilo i pritisla ljuta studen. Antina je bio dosta slabo odjeven.

— Pomešće te — reče mu Cuka, kad je stigao k njoj.

— Ne će meni ništa biti. A što me treba stric Mijat?

— Da skupiš sve ljude, pa ćete u Velebit kidati cestu.

— Što radi Maja? — upita Antina.

— A, tako. Ništa — odgovori Cuka i nasmije se. To je devojčica od petnaest, šestnaest godina, zdrava i lijepo razvijena.

— Jer se smiješ? — zapita Antina.

— Tako. Znaš: došao je onaj njezin smrzle.

— Koji to?! — upita Antina kao da se ne dosjeća.

— Pa, znaš koji: Stivor. Dogovaraju se, kad će se vjenčati.

— To budale čine jeseni, a pametni nikada — reče on i počne se na silu smijati. Glas mu je podrhtavao.

— E, pa bili bi se i oni vjenčali jesenas, da ono nije Stivora zabolilo.

Od Šimunčeve do Mijatinove kuće nema ni dvjesta koraka, pak su brzo stigli, no usprkos toga Cuka se je od studeni sve stiskivala i cvokotala. Hvatalo ju je za uha i zalazilo joj za nokte.

— Kako je, zete? — upita Antina Stivora i pruži mu ruku, kad je stigao u kuću. Zove ga zetom, jer mu Maja dođe ko sestra. Šimunčev i Mijatinov otac od dva su brata. — Podranio ti, zete?! Drugi idu u prelo u večer, a ti u jutro.

— Moram u općinu, pa sam se svratio — odgovori on u neprilici. Pristao je i lijep momak. Nije ni sitan, no ipak bi iz Antine napravio dvojicu takih. Iz bogate je kuće, a jedinac. S Majom već divani preko dvije godine, a ona sve hoće i ne će, ali je njezini nukaju i najzad pristala. Taka se prilika ne ponavlja.

U nedjelju prije zaruka bila je kod ovaca na Ogredama. Da se bolje napasu, odbila se od ostalih čobana, pa ih sve namicala, gdje je bila bolja paša. Legla je kraj grma i molila krunicu, kad nenadano ispane Antina iz guštare i javi se:

— Jesi li napasla, Majo?

— A, bora ti, otkud ti?! — upita ga ona mjesto odgovora i sjede. Bila je djevojka od dvadeset godina, srednje veličine, zdrava, jedra, čvrsta kao salivena, a u obrazima krv i mlijeko.

— Ovako. Bazam, sejo — odgovori on i sjede kraj nje, a čas se iza toga pruži potrbuške po ledini.

Maja ga je promatrala i uznemirila se. Zna ona već dugo, da se njih dvoje vole, al eto, rod su i opet Antina vazda šuti kao zaliven. Ona je mnogo manja od njega, ali on ni ne može naći djevojke spram sebe, pa bi njih dvoje ipak bili baš kao stvoreni jedno za drugo. Sva se predala tim slatkim i bolnim sanjama, dok je Antina ne trže.

— Udaješ se ti, Majo? — upita on, a da je nije ni pogledao. Čupkao je travu i bacao je oko sebe.

— Nagone me — odgovori ona tiho i zagleda se u daljinu.

— Dobra kuća i dobar momak.

— Jest to.. Al opet...

— Pa, što ćeš?!.. Ne možeš u kakvu potrebu.

Govorili su tiho, sporo, otkidajući riječ po riječ, a da se nijesu ni pogledali. Očito su izbjegavali ono, o čemu bi bili najradije govorili.

— Odoh ja, sejo — reče on i ustade, gledajući prema Velebitu kao da tamo traži odgovor na nepostavljeno pitanje.

I Maja ustane, no nije progovorila.

— A, da što ću?! — reče on opet i svrati pogled na njeno blijedo lice i oborene oči. — Idem bazati.

— Ne idi još... Ljepše mi je, kad si sa mnom — prošapće ona.

— I meni, Majo, i meni je s tobom ljepše! — reče on odlučno i čvrsto, opet baci pogled u stranu i ode, govoreći: — Ljepše, ljepše, ali — što ću?! Kuda ću?!...

Brzo je zamakao u guštaru, pa nije mogao vidjeti pomućene, čeznutljive poglede, kojima ga je Maja pratila.

Antina se sada sjeti toga, promatrajući sretnog zaručnika, kako se grije uz vatru. Maje nije bilo. Sigurno je u sobi ili u štali kod blaga.

— Jesi došao, rankane?! — javi mu se stric Mijat, izlazeći iz sobe. On je čovjek od kojih šezdeset godina, visok, krupan, a u licu neobično crven. Vazda se smiješi. Već je preko dvadeset godina seoski starješina.

— Evo me, striče — odgovori Antina. — Što si me zvao?

— Obleti sva sela i reci. da sam naredio, da sve, što je muško i što može nositi lopatu, ustane, pa gazare na noge i trkom u Egeljac na cestu. Neka svaki uzme u torbu za sebe kruha i slanine, a loja za lopatu.

— Pa, sad je kasno, striče — reče Antina — to je trebalo odrediti još jučer, da smo sad već na mjestu.

— E, sinko: kad bismo imali ugovor sa Svemogućim, da će preko noći izvedriti i prestati kijati! — odgovori

Mijat, smiješeći se. — Ne gubi ni časa, nego odlazi, a ti, Stivore, ne u općinu nego natrag kući, digni selo, pa na cestu. Jedni su kirijaši zakijali kod Brklje u Tomišinoj birtiji, drugi na Halanu kod lugara Vuksana i Samardžije, a treći su u Potpragu kod Ive. Već su im sve izjeli, pa će stradati i ljudi i blago, ako se brzo ne pomože.

— Kad ti veliš, striče, onda dobro — odgovori Antina.

U tom času iziđe Maja iz sobe i reče, tek da nešto reče:

— O, podranio ti, Ante?!

— Ha! — nasmije se on. — Ne rani se iz kuće, na kojoj treba najprije vrata razbiti, pa onda izići. Bili smo zakijali.

— Vrata razbiti?! — začudi se Mijat. — Pa, što nijeste počekali, dok vas otkopaju.

— E, moj striče! Ti si bar pametan, pa znaš da selo leti samo na požar, jer se boji za sebe. Da nijesam mogao razvaliti vrata, bio bih je zapalio, pa bi nas onda otkopali.

Antina se pozdravi sa Stivorom, pa žurno otiđe i zareda od kuće do kuće, šaljući momke odmah kao daljnje glasnike tako, da je za pol sata bila na nogama cijela okolina. Svi su se žurili kao na požar. Dobro se obuli i obukli, torbu na leđa, lopatu na rame, gazare na noge i — iz svakog su sela kretale male čete muškaraca kao gorski potoćići i na raskršćima se slijevali u grupe.

Išli su sve jedan za drugim kao vukovi ili hajduci.

Priključio se i starješina Mijat, obučen i umotan kao i oni, samo bez lopate, a sa nadžakom u ruci.

Antina je bio među najprvima i dok su svi imali oko vrata i glave umotane šalove, on je na glavi imao samo svoju kapu i ništa više. Ni rukavica nije imao.

— Samo naprijed, braćo! — vikao je Antina kao zapovjednik.

II.

Antina je Šimunčev četvrti sin po redu, a po izrastu i snazi prvi. U vojsku nije uzet na najveće čudo cijele općine. Momci su bili počeli da ga stoga bockaju, no on je sa smiješkom prelazio preko toga.

— Ja, doduše, imam dosta vremena — govorio je on, — ali me ne boli srce, što mi tri godine ne će otići u tutanj. Oni vele, da mi srce ne valja. Ne valja, ne valja, što ću mu ja?! Ja sam i čekao, da mi to reknu, pa da mogu — za svojom zvijezdom!

Već se od djetinjstva ističe među svojim drugovima snagom, pomirljivošću i druževnošću.

Bilo mu je osam godina, kad je spasio svoga starijeg druga Antića Trupčinova, koji se je utapljao u Opsenici, u nekom viru. Tom ga je zgodom nešto u vodi ugrizlo za nogu, te mu je bila dugo vremena otečena. Djeca, što su bila s njime na Opsenici, tvrdila su, da ga je ujela zmija, a on je znao samo, da ga je nešto ćapilo za nogu, ali da to — nije ništa.

Te iste godine, jednog zimskog vedrog dana, odveo je u goru svoga nešto starijeg druga Bracu strine Anice, da hvataju šojke. Snijeg je bio do koljena. Braco se dobro obuo, obukao i umotao, a Antina — bos. Prema obući bilo mu je i odijelo, samo je imao na sebi nekakav stari kožun. Kad je Braco počeo cvokotati zubima i plakati od studeni, Antina ga je zamotao u svoj kožun.

— Vidiš, meni ništa. To je samo navika — govorio je on.

Idući kući morao je Bracu od pola puta više nositi nego voditi, i dovukao ga kući na pola smrznuta.

— Nije to, strina, ništa — ispričavao se on. — To je samo navika. Ne će mu biti ništa, samo mu ne daj k vatri.

Do noći je još jednom doletio, da vidi, što radi Braco, i bio je vrlo veseo, kad ga je našao posve otkravljena i raspoložena.

— Ne ćemo više u šojke! — rekao je Braco, smiješeći se.

— Ja hoću, a ti nijesi mario ni ovoga puta.

Bili su ga upisali u školu. Taj mu se zanat nije nikako svidio, pa je treći dan mjesto u školu, okrenuo u goru. Došao je kući istom po mraku i odmah se zavukao u štalu, da ga ćaća ne istuče.

— Zašto bježiš iz škole? — pitala ga je mati.

— Ne bih bježao, da se ondje piše sjekirom — odgovori on mirno. — Što ću ja s onom malom pisaljkom, pa među djecom?!

Otac mu je platio za to nekoliko globa, a najzad odnio gospodinu učitelju janje i — Antina je mogao da piše sjekirom.

Već je sa šesnaest godina otišao u Slavoniju u gule i tada se istom prvi put u životu obuo od svoje prve zarade. Nije se ni na proljeće vratio kući sa svojim društvom, već je otišao nekud dalje na rad. Kod kuće se nenadano i posve neočekivano pojavio istom nakon tri godine. Bio je gojan, uredan i dobro obučen. Donio je i nešto novaca. Razrastao se kao gora, te ga nije bilo prepoznati, a što je bilo za sve seljane najveće čudo, — znao je čitati i pisati.

— Je si li ti to naučio uz pisanje sjekirom? — rugao se ćaća.

— Skoro — odgovori on. — S početka sam one tanke pisaljke metao u debeo štap, a poslije i bez toga. Lagano je to išlo.

Poslije toga išao je na rad svake jeseni osim ove.

S djevojkama i momcima rado se je sastajao i u kolu i u prelu i komedijao s njima kao i drugi momci, ali — nikad se nije dotaknuo ni jedne djevojke, da bi se — tako,

malo pošalio, prokomušao je i slično. Nikada. Momcima to nije bilo krivo, a rugati mu se nijesu smjeli, da se ne bi naljutio, no djevojke su o tome, onako u četiri oka, mnogo pripovijedale. Nije im išlo u glavu, a i žao im je bilo, da onako silan momak ne će ni s jednom da se šali kao drugi momci.

Jedina se nije čudila Maja starješinova. Nju je ta njegova osebujnost neopisivo radovala. Naravno, s njom se on ni ne može šaliti. Rod su. Ne bi bilo lijepo. Što se ni s drugima ne šali, to je njoj napunjalo grudi tihim, skrivanim i velikim veseljem. Kad su se sreli prvi put po njegovu povratku, on je stao pred njom, uzeo je za obje ruke, zagledao joj se u oči i rekao začuđeno:

— Kako si se ti, Majo, razrasla! I kako imaš čudne oči!

Ona je zadrhtala sa svojih lijepih neiskusnih šesnaest godina, osjetivši toplinu njegovih ruku, i tiho, kao nekako sramežljivo, odgovorila:

— I ti, Ante! I ti si sada tako velik i — tako! —

Otada su se vazda sretali s tim istim pogledima i s tim istim mislima, ali tih riječi nijesu ponovili.

Kad je došao red na Antinu, da se ženi, pa on nije htio, nego propusti mlađeg brata, Maja je opet uzbuđeno podrhtavala i sve mislila, da on čeka sa ženidbom, jer je — ona još premlada.

— Nukaju me, da se ženim — reče joj on.

— Pa ti ne ćeš?!

— Gdje je to još, moja sejo?!

— Mogao bi već. Nije prerano — odgovori ona i pogleda ga na čas, samo strelimice, malko koketno i izazovno, a da ni sama nije bila svijesna o tom činu.

On uhvati, a možda i shvati taj pogled, pa joj reče:

— Ti si mali huncut, Majo! Čuvaj me se...

Rukom je pomiluje po licu, kao što se miluju mala dobra djeca, naglo se okrene i otiđe. Ona se rastužila i gledala za njim s mnogo ljubavi i mnogo nade.

Viđali su se, naravno, svaki dan po nekoliko puta i vazda — samo lijepi pogledi, koje su razumijevali samo oni i nitko drugi, no ni oni nijesu htjeli da sami sebi priznaju pravo značenje i pravi zamašaj tih pogleda. Bar Antina nije htio da o tome misli, a kad bi se i uhvatio pri takovoj misli, samo bi odmahnuo rukom:

— Lijepa moja Majo, gdje je to?! Gdje sam ja!... Gdje je moje ognjište?!

Maja je bila iskrenija sama sebi. Ona nije mnogo trla glave o tome, što se to u njoj odigrava, ali joj je bilo tako jasno i posve naravno, da bi ona pošla za Antinu i bila devetnaesta u njihovoj zadruzi na desetak jutara mršave i gladne zemljice, i — bila blažena i sretna uz tako pravoga i čestitog čovjeka. Ona je čak to sigurno očekivala.

— Opet me je tako lijepo pogledao... moj lijepi dragi braco! — pomislila je ona vazda, kad bi se sreli i kad bi je on doista vazda divno pogledao.

Postala je nemirnija istom onda, kad je posve dorasla za udaju, a Antina se nije micao dalje od divnoga slatkog smiješka. Sve je to lijepo, no smiješak je sladak samo kao putokaz, samo kao meka. Iza njega mora slijediti nešto drugo, veće, uzvišenije i slađe. A to nije dolazilo.

On je šutio i smiješio se, pa je i ona šutjela i smiješila se — sve manje i manje.

Počeli su se i njoj javljati prosci. Čim bi ona za kojega čula, odmah bi to saopćila Antini.

— Kaže mi nana, da me prosi Milkan Ivanićev.

— Je l' tebe?

— E.

— Sirotinja i gad.

— Dobro — odgovara ona.

S time je svršen razgovor i svršena prosidba. Tako ih je svršilo pet, šest. Antina je svakomu prigovorio, ali nije ni riječi spomenuo za sebe. Maja je već bila sva nesretna. Nije znala, što bi započela. Njemu, naravno, nije htjela sama ništa spomenuti, a nani još manje. Ona bi je proklela, jedno, jer su rod, a drugo, što je on najcrnja sirotinja, dok je ona ipak iz vrlo dobre kuće.

U takom ju je raspoloženju zatekla Stivorova poruka. Bila joj je prva pomisao, da opet negdje na samu rekne Antini: »Kaže mi nana, da me prosi Stivor«, no svladala se. Kad on neprekidno šuti, sigurno je ni ne voli ili ne kani da je zaprosi, pa i otme, ako ga odbiju. Bi ona i utekla, bi ona s njime taman preko svijeta, ali kad on šuti — što ona smije učiniti. Ne će ga, valjda, pitati. Odluči da će šutjeti.

Kad ju je onda, on, ono na Ogradama kod ovaca, prvi upitao i rekao: »Pa, što ćeš?!... Ne možeš u kakvu potrebu«... ona je bila sva slomljena, nesretna, nezadovoljna i — pristala na zaruke sa Stivorom. Sigurno je ne voli...

Zaručena je, ali kad bi on i danas njoj samo onako malko namignuo i rekao samo: »Majo, volim te, Majo. Samo čekaj!« — o, kako bi se brzo razvalile te skovane zaruke!...

Al Antina šuti. Gleda je milo i nekako tugaljivo, kao da za nečim žali i — šuti.

Inače je vazda prvi među prvima i gdje ga očekuju i gdje ne vjeruju, da će biti prvi, a ovdje zadnji. Ni zadnji. Nema ga uopće, gdje ga ona toliko žudi; gdje ga ona očekuje raširenih ruku i otvorene divne djevojačke duše ne kao prvoga, nego kao jedinoga — tu ga nema. U tome pramaljeću djevojačke ljepote i slasti, u tome divnome raju predane ljubavi — nema Antine.

On je u ledu i snijegu prvi.

Kao da to voli, kao da traži borbe i opasnosti.

Maja je poslušno pripremala opremu.

I danas je, kad je ćakan otišao u planinu, uprtila puno maštelo rublja i odnijela na Opsenicu, da ga opere. Za drugu, za Stivorovu kuću! Oprema!

Bile su još dvije djevojke na peralima. Čavrljale su o svemu i svačemu. Maja je samo slušala i udarala pra-kljačom po vezenim košuljama, koje je priredila, eto, sada za Stivora, a misli su joj bile uz Antinu u planini...

III.

— Samo naprijed! — vikao je Antina i smijao se. Mahao je lopatom kao zapovjedničkim štapom, a dugi su se redovi vukli kao crne karike dugog lanca i kod svakog se sela i raskrižja uvećavali i množili.

Kad su stigli u Egeljac na cestu, već su neka sela radila i pročistila priličan komad. Starješina Mijat je znao, gdje počinje njegov dio, pa kad je stigao tamo, poče odmah dijeliti.

— Ne ćemo, braćo — reče on — po vatrama, nego po muškim glavama kod vatre. Previše je posla, a ima ognjišta i bez muške glave. Nije nam do mudrovanja, nego do posla.

Svi su pristali. Treba spašavati kirijaše, pa nitko ne smije žaliti ni truda ni muke.

— Najprije starci ovamo! — vikne Mijat. — Vi ćete dobiti dijel tu na početku, da ste bliže kućama. Iza starih dječaci do dvadesete, a onda svi drugi. Kome je kuća bliže, taj dalje. Ti, Antina, k meni, pa ćeš sa mnom vući konop.

Tad poče rezati i vikati imena. Svaki je prozvani vadio loj iz torbe, mazao njime drvenu lopatu, da se snijeg za nju ne lijepi, sagnuo se i svom snagom počeo odbacivati snijeg poda cestu. Redovita je visina bila jedan do dva metra, a gdje je vjetar nanosio, bilo je nameta visokih po više

metara. Starješina je na to strogo pazio, pa gdje god je opazio znatnu visinu, prikraćivao je duljinu dijela. Prigovarao nije nitko, jer se znalo da će oni, koji prvo svrše, pomagati ostalima.

— Pomešće tebe, dide Mijate! — dobaci Dane Crnobrada, momak krupan i jak, koji je tek stigao iz vojske.

— Ne boj se ti, sinko — odgovori starješina veselo i pozornije ga promotri od glave do pete, pa nastavi. — A nu, sinovče! Tebi još nije ni dvadeset i peta, a meni skoro šezdeset i peta, pa evo oklade, da te se ne bojim ni na ramenu ni na — eto, ni kod bremena ni kod cure! Daj ruku! Za dvije dvolitre vina!

Starac se veselo smijao i podigao glavu još više, nego li je inače nosi. Oko njega su se svi smijali, a osobito slatko i srdačno Stivor, koji je također bio u blizini.

Dane se nije smijao. Osjetio je žalac, gdje ga nije bilo. Did Mijat nije htio njega poniziti, i puki je slučaj, da nije oklade ponudio možda Antini ili bilo kome drugom, a ne baš Dani. Ovaj se smrče i reče mirno i izazovno:

— Prihvaćam, dide Mijate! Nego, lako je tebi. Ti imaš cura, a ja nemam nikoga, pa — ja ću pripremiti breme, a ti ćeš dati curu.

Riječi su pale kao hitac u obraz. Nitko ne progovori ni riječi. Antina baci letimičan pogled na Stivora. Ovaj se ukočio, — kao da ga se to ne tiče. Mijat podiže nadžak i poleti na Danu, no sudari se s Antinom, koji se ustremio s lopatom kao mahnit i smjerio, da ga lupi po mozgu.

— Ne, Ante, ako Boga znaš! — vikne Mijat i u tom se času i sam pribere.

Antina ustukne. Neki mu zgrabiše lopatu. I Dane je podigao lopatu, da se brani.

— Pas ti se rajskog mesa najeo, pasji sine! — vikne Mijat bijesan, no već toliko smiren, da je vladao sobom. — Marš kući k onoj, koja te je okotila, neka te nauči, kako se ljudi šale i divane!

— Polagano, jadan! — odgovori Dane odrješito. — Nijesu ni mene ovamo kamenjem dognali. Ja ću ići, kad ja budem htio. Ako su moji i bili raja, ni ti, lje, nijesi imao bega u rodu!

— Seli! Ne gubi glave uludo! — vikne Mijat. — Vuci se tuda poprečacima, da te nitko ne vidi od poštenih ljudi.

On je oklijevao, a ljudi su počeli rogoboriti i primicati se. Očito je, da je Dane razmišljao, da li je vrijedno, da pane krv, ili ne, no još prije, nego li je išta zaključio, neki ga je gurnuo na leđa tako, da se otkoturao desetak, petnaest metara po zamrzlom snijegu poda cestu.

— Naprijed! Svi na posao! — vikne Mijat i sam nastavi s mjerenjem, a i ostali se okrenuše.

Dane se jedva osovio na noge, te onako posramljen, u neprilici, počeo se ogledavati oko sebe. Kako na cestu nije mogao vidjeti, a nije se ni razgovor čuo, osjetio je, da je posve sam. Nigdje ni žive duše, pa što će i on, nego — krenuti kući.

— Zapamtićeš me! — prošapće on, osvrćući se na cestu.

Antina je vukao konop i svaki čas bacao na Stivora preziran pogled. On je to opazio, pa ga je brižno izbjegavao.

— Momak si i po! — šane mu Antina kroz zube i gurne ga nogom, čim mu se približio.

— Ne rugaj se ti, jadan, sa mnom.

— I nemam se s kim! Što ti vrijedi, to ti je jedino ćaćin grunt. Nego — sad sam ti rekao, pa kao da nije ništa ni bilo.

— Pa, nije ništa ni bilo — odgovori Stivor.

— Evo ti ruke, pa nek te đavo nosi! — reče Antina i doista mu pruži ruku. Ovaj je prihvati i veselo stisne.

Ljudi su prepričavali taj događaj sa Danom.

— E, da mi ga je bilo pomilovati lopatom, volio bih bio, nego se posvetiti — reče Jurina Markićev i zamahne pustimice lopatom tako jako, da bi oborio medvjeda.

— Kad si tako ratoboran, Jure, evo ti ovaj namet, pa glođi! — reče Mijat i odmjeri mu polovicu dijela nameta od tri, četiri metra visine.

— Nije Jurina izbirljiv. Dobro je i to za mene! — odgovori on veselo i odmah se lati posla. — Lako je meni za namet, kad ga vi do polovice razbacate, dok prijeđete preko njega.

Svi su radili kao strojevi, pa je posao napredovao mnogo brže, nego li su i očekivali. Duga se radna kolona otegla na kilometre. Velebit je oživio. Koji je bio gotov sa svojim dijelom, nije išao kući, nego naprijed i pomagao, gdje je prije stigao, pa opet naprijed, samo naprijed do Halana i Kraljice.

Studen je popustila, jer se je nebo opet naoblačilo, te se radilo veoma lako. Ljudi su čak skidali haljine.

— Danas ne ćemo ni do Trolokava, a kamo li do Halana i Kraljice — reče Mijat, pogledavajući u nebo. Nije, doduše, vidio sunca, al je on ipak »vidio«, koja su doba. Tako. Po mirisu!

Jedan sat po prilici prije mraka krenuše kući. Neki cestom, neki poprečacima. Kud je kome bliže.

Mijat je izdao odredbu od usta do usta, da se sutra zorom opet svi nađu na poslu.

— Ajmo, striče, poprečacem kroz Lotiće! — vikne Antina.

— Aja, moj sinko! — odgovori Mijat. — Nijesam ja još nikad išao sa rabote, a da se nijesam svratio vrijednome Tomiši.

I drugi se neki počeše pipati po ćemeru, da vide, je li koja solda u njemu. E, da. Bez novaca ne možeš ni u crkvu, a kamo li u birtiju.

— Daleko ti je, moj striče — odgovori Antina. — Gdje je ovdale Brklja i Tomiša kod Brklje, gdje li mi, a gdje nam kuća!

— Sve je to pedalj mjesta, a Tomiša ne drži birtije za sebe, nego za nas, pa moramo i mi misliti na njega — odgovori Mijat.

Oni, što su išli okidanom i očišćenom cestom, išli su lako i ugodno, noseći gazare preko ramena, a lopatu na ramenu. Momci su išli u hrpama, gurkali se, neki se grudali, a neki i zapjevali.

Po obući i suknenim brevenecima visjele su sitne kuglice leda, te se činilo, da su svi ti ljudi do pojasa od samog leda. Led se uhvatio i po haljinama i haljincima, no mnogo manje nego po brevenecima, a sa brkova su svakome visjele ledene sviječice kao sa strehe.

— Lako ovim ćosima, krs' im ljubim! — reče starješina, gladeći ledene igle na svojoj ogromnoj brčini i smijuljeći se zadovoljno i ponosno.

— Lako, lako, striče — dobaci neki momak — al ti ipak ne bi dao svog brka za glavu.

— E, druga je to, sinovče! Kus pijetao, pile do vijeka. Da nije brka, na što bi čovjeku vjerovao?!

Išli su veoma žurno, pa tko bi gledao odozdol sa brežuljaka, pomislio bi, gledajući te crne sjenke u snijegu, da je Dalmacija poselila u Liku.

Oni su poprečacima išli mnogo teže, jer nije bilo prtine. Antina je išao prvi daleko pred svima i mahao oko sebe lopatom, držeći je golom rukom. Češće je uzimao rukom snijega i njime natro uške, da mu se ne smrzne.

Cijela je okolica bila u potpunoj bjelini. Nigdje kamena, nigdje grma, da proviri iz snijega, a nigdje ni živog stvora. Pašnjaci i grmečci spavaju tvrdim snom pod debelim biljcem ukrućena snijega i spavat će sve tamo do iza Blagovijesti.

Kad je Antina prešao preko visoravni, koja se zove Kruške, nenadano stade i zagleda se na desno prema Ogredama. Na kojih tri stotine koraka daleko, kretala se lagano i jednolično neka crna dugoljasta životinja.

— Ahaaa! Pustija! — vikne Antina iz svega glasa, kako se viče na vuka, sudeći da to i mogu biti samo vukovi, koji idu u dugom redu, jedan za drugim.

Nije se prevario. Čim je on viknuo, ona duga crna životinja stade, istrga se, a prema Antini se okrenu devet glava.

— Ahaaa! Pustija! — poviče on opet i poče mahati lopatom, no tu se prevario u očekivanju. Vukovi se nijesu preplašili, nego se samo nešto uzmiješali na mjestu i za čas se svi potpuno okrenuli prema njemu. Iza vrlo kratkog krzmanja pođe cijela povorka ravno na njega. Opet lagano, jedan za drugim, u dužim rastojanjima, veoma oprezno.

Nije Antina strašivica, no ipak ga nekoliko puta proletješe trnci i učini mu se, da mu se kosa pretvori u ježeve bodljike i podiže kapu. Obazre se, da vidi, da li su mu drugovi blizu, pa opet poče vitlati lopatom i zavikne:

— Ahaaa! Pustija!

Nije mogao opaziti, da vukovi zarezuju njegovu viku. Išli su neprekidno istim redom, istom brzinom. Međutim se pomolilo Antinovo društvo. On im mahne, da požure i poče lagano uzmicati. Svi osjetiše, da je neka opasnost, a čim Antina uzmiče, bilo im je jasno da je ta opasnost veoma velika, pa požuriše. Neki počeše i trčati, pa se za čas zaustavi kod Antine preko petnaest momaka. Drugi su još dolazili.

— Što je, što je, Antina?! — upitaše skoro svi.

Antina ne reče ništa, nego im pokaza rukom.

Vukovi su čuli viku, stali i podigli glave.

Momci su kao nijemi gledali.

Stajala je četa prema četi. Oko u oko. Na dvjesta metara. Niti se tko miče naprijed, niti tko hoće da bježi. Antinovo društvo pridolazi. Svaki stâje, gleda, prolaze ga trnci, a i kosa mu se ježi.

— Da navalimo! — šane jedan Antini.

— Budalo! Ti ćeš vuka stići! Oni će navaliti.

To je izazovno, prkosno čikanje s jedne i s druge strane potrajalo sigurno dva časa, a razvuklo se u cijelu vječnost.

— Gladni su — šane Antina.

Vukovi se nešto uskomešaše, kao da se dogovaraju. — Sada svi u jedan glas vikati i mahati lopatama — šane Antina i u sav se glas počne derati: — Ahaaa! Pustija!

To su isto činili i drugi. Nastala je zaglušna vika i dreka, vukovi se međusobno zgledaše, kao da se pitaju: — Jesmo li budale mi ili oni tamo? — a zatim se bez ikakve žurbe i straha okrenuše i otkaskaše, otkuda su i došli.

Momci su se i dalje derali i jedan potrči za vukovima.

— Ajde, ajde! — reče mu Antina. — Mi ćemo te sutra potražiti u vučijim izmetinama.

Svi se nasmijaše i odahnuše.

— E, kako idu, sreću im vrag odnio! — reče uzdrhtalim glasom Makan Markov i obriše znoj sa čela.

— Kao i hajduci — odgovori neki. — Vazda na tri koraka jedan za drugim. Naprijed vođa, otrag straža.

IV.

Kad je Antina stigao s društvom u selo, bio je već pao prvi suri mrak. Pred Mijatovom je kućom stajala njegova žena Ika, pa upita Antinu za svoga čovjeka.

— Sad će on, strina — odgovori Antina. — Otišao je okolo na Brklju.

— A, k vragu on i Tomiša! Ne mogu jedan bez drugoga.

— Pa, moja strina, bar si ti na to naučna! Kakav bi on bio starješina, da se ne bi svratio s ljudima na dvolitru vina?!

— Neka, neka — odgovori ona — al sam u brizi. Ono mi dijete otišlo na Opsenicu prati pranje, pa evo već i noć, a nje nema.

— Je li Cuka?

— Maja, Maja. Već bi davno morala tu biti.

Antina baci lopatu u snijeg i okrene prema Opsenici.

— Idem ja pred nju.

— Ajde, Bog ti davao, pogledaj, gdje je već — reče Ika i pođe za njim, da ga pogledom prati.

Išao je žurno kao vjetar i nije ni primjećivao, kad mu je gazara zapala u snijeg, a noga se nakrivila, kao da će se prelomiti u zglobu. Bilo je još prilično vidno. Antina je upirao pogled preda se, nastojeći, da što dalje vidi, no Maje nije ni primjećivao. Podilazile ga zle slutnje, i ako tu nema razloga, da se plaši.

Bilo je i gorih studeni, p su žene prale pranje i nije im ništa bilo. Strina je Anica, još kad je bila mlada, rodila svog Bratana i deveti dan ponijela puno maštelo pranja na Opsenicu. Snijeg cjelac preko koljena. Ide ona i sve ćuti, kako je nešto grije po listovima, ali ne obraća na to pažnje. Druge su žene nešto opazile i šanule, a Barica Josićeva joj odmah reče, što misli. Anica pocrveni u neprilici i obazre se: sav joj trag krvav.

— Nije to, Bare! — reče ona u neprilici, zagrne malo carzu i košulju, te opazi, da joj je kora sa snijega izrezala noge. — Eto, vidiš, otalen je krv! — rekla je Anica mirno, zamotala noge mokrom krpom, oprala pranje, donijela ga kući, razgrnula i — nije ni kihnula.

A istom Marija Markova! Bilo je to na Josipovo pred Blagovijest. Zima još drži, al drži već i sunce, pa snijeg prilično otopilo. Prošarica, — kako se mjestimice snijeg otopio, mjestimice ostao, pašnjaci se šarenili, pa je blago izgonjeno, da se prohoda i prozrači. Marija je prvi put u sretnom očekivanju i već joj »dotjeralo breme na tjeme«. Svekar je pošalje sa blagom, da se prođe na zraku blago i ona. Tako i bi. Kad oko popasnih doba — oko četiri sata po podne — stisne Mariju muka. Ona pod neku pećinu i — pokloni život svome ranku, svome prvijencu. Ona s njim u pregaču, blago preda se — ali istom, kad je bilo vrijeme, da se blago goni kući! — i sve u redu stiglo pod krov. Djetetu su dali ime Josip, no jer se rodilo kod blaga u gori, kao kakav Mutlak, prozvaše ga od milja Jovanom. I tako ostade.

Sve je to Antina znao, pa se nije bojao za Maju, no ipak je više letio nego išao. Podilazio ga neki čudni strah i uznemirenost. Činilo mu se, da mu je tamo, na Opsenici zaostao i otac i majka. I još više! Tako mu je bilo. Naravno, to sve samo za to, jer mu je Maja — rod. Tako je on pomišljao, a srce mu je nemirno udaralo, kao da će probiti grudi. Pogotovo se uznemirio, kad je stigao na Brig, s kojega puca pogled sve do perala, a nje nije vidio. Poleti. Gleda preda se i baca pogled na sve strane, e da bi je gdjegod opazio.

Kod jedne strmine naglo zastade i onda se kao jastrijeb baci niz brdo u snijeg. Nema sumnje: Ona je! Nepomično ležala u snijegu. Maštelo, kaca, puna rublja na leđima.

— Majo, Majo, sejo! — zovne on i počne je dizati.

Ona se ne javlja. Brže razveže uže, odmakne maštelo i podigne Maju. Ona klone na njegovim rukama kao mrtva. Antina odmah primijeti, da nije ni ukočena ni hladna u tijelu. Metne joj ruku na srce ispod kaputa i oplećka i

osjeti da još kuca. Munjevitom ju je brzinom natrljao snijegom, kudgod je dospio, a zatim skinuo sa sebe haljinu i kožun, pa je svu umotao i položio kraj sebe. Zatim uzme maštelo sa rubljem i zagrne ga snijegom. Maja se je očito poskliznula na rubu puta i pala, pa kako je zagrezla u snijeg, a ruke i noge joj već bile premrzle, nije imala snage, da se iskopa, a dozivanje u pomoć nije nitko čuo, i tako ostala.

Antina je još bolje umota, uzme u naručaj kao dijete, počne je ljuljati na rukama, zavagujući cijelim tijelom i požuri kući.

— Majo, sejo! Majo moja! — zvao je on neprestano i nanosio svoja usta na njezino lice kao da joj želi udahnuti snage i života — Majo! Ja, ja te nosim! Pogledaj me! Majo moja...

Nije se odzivala. Antina je strahovito patio i valjda prvi put u životu osjeti, kako bi bilo lijepo i dobro, da zaplače, kako bi mu odlanulo. Vjerovao je, da će se ona povratiti, pa ju je neprekidno njihao i pritiskivao na svoje grudi. Bio je već blizu kuće. Mrak je pokrio zemlju. Antina osjeti u duši neizrecivu bol i tugu, pa u tome času bez razmišljanja podigne Majinu glavu k sebi, malko se prigne i pripije svoja usta na njezine usne. Toliko se bio zanio, toliko utonuo u čuvstva, koja dotada nije poznavao i koja mu se činila kao neizmjerna bol, što ga razapinje i raznosi, da nije mogao odvojiti svojih usana od njezinih.

U tom se času ona pomače.

— Ja, ja, Majo! — ponovi on i opet je stade cjelivati. — Ništa se ne boj. Ja, tvoj brat. Majo! Tvoj Antina!

Ona je otvorila oči i pogledala ga.

— Majo, slatka moja Majo! — zavapi on. — Probudi se! — Ništa se ne boj. Ja, tvoj brat. Majo! Tvoj Antina!

— Gdje sam ja?! — šane ona.

— Kod kuće, Majo — odgovori Antina — Evo, za čas, pa smo kod kuće. Ne će ti ništa biti, ako Bog da. Ne boj se, sejo. Nije to ništa bilo. Ja, ja. Antina. Ja te nosim, Majo!

U tom času nije više mogao odoljeti, već je opet poljubi. Ona mu se nasmiješila. Pred tim se smiješkom Antina osvijesti, pa kao u neprilici reče:

— Bojao sam se... Tako... Tako... kad sam vidio, da si živa, poljubio sam te od veselja .. Takò... Zlatna moja sejo! Samo kad si mi živa!

Strina Ika i Cuka ih dočekaju sa kukanjem i plačem.

— Ne blunite! Ne derite se! — vikne Antina — Nije joj ništa. Malo ozebla, pa ništa. Kao da joj je to nešto?! Ne derite se!

Govorio je ljutito i surovo, očito u nesvijesnoj želji, da prikrije svoju smetnju i zabunu. Maju je položio na krevet i sam joj žurno sazuo uleđene opanke i čarape, a zatim svukao s nje i haljinac.

— Donesi, Cuko, snijega! — viknuo je, trljajući rukama Majine noge. Kad je Cuka donijela u zdjeli snijega, počeo joj njime trljati noge, pa onda uške, lice i ruke. Maja je ko u čudu pogledavala oko sebe i od časa do časa se smiješila na Antinu.

— Sad je, strina, dobro pokri i ništa se ne boj. Junak je naša Maja! — reče Antina i odstupi ko u neprilici. — Samo ne k vatri!

— A gdje je pranje? — upita Ika u brizi.

— Vuci ga pòjeli — odgovori Antina i ispade iz sobe u kuću, tamo uze sa sjekirnice sjekiru preko ruke i sune opet u mrak.

Ika je Maju tetošila, pokrivala i ispitivala, no ona joj je znala reći samo toliko, da je pala u snijeg i da ju je Antina donio. Dok su njih dvije tako razgovarale, stiže opet Antina u sobu.

— Evo ti, strina, i pranja!

— A, gdje je, rano moja? — začudi se Ika.

— U kući — odgovori on i upita Maju: — Je si li sada zdrava i vesela?!

Ona se samo nasmiješila.

— Čuće se, je l' zdrava — reče Ika i zabrinuto zaljulja glavom, kao da joj je na peru.

Antina baci pogled na Maju, kao da joj se ispričava i pođe van.

— Moram ja već! — reče i iziđe. — Strina! Gdje mi je lopata?

Maja je za njim uperila pogled, naglo se okrenula k zidu i pokrila oči rukama.

Već su davno svi u selu večerali i legli, kad je starješina Mijat, pjevajući, dospio kući. S njim je došlo još nekoliko starijih gospodara iz sela.

— Blune! Uvijek zjaje! — reče Šimunac poluglasno i prekrsti se.

V.

Antina nije ništa čuo. Spavao je kao zaklan.

— Larma! Berja! Pogorjesmo! — odjeknuo je poziv i vapaj kroz mrtvu i srebrnu noć.

Psi su počeli očajno zavijati. Sa svih je strana i svih sela, skoro u isti čas, orio poziv u pomoć i udaranje na uzbunu.

— Pogorjesmo! Ustajte! — vikne ćaća Šimunac i skoči s postelje, a odmah za njim skočiše i ostali ukućani. Na prozor je dopirala crvena svjetlost, koja se odbijala od ledene snježne kore.

— Gdje gori? — viknuo je Antina, no odgovora nije dobio. Na brzu ruku je svako navuklo što bilo na sebe i poletjelo napolje. Šimunac je prvi izletio i onda im doviknuo:

— Mijatinovo sijeno!

Antina navuče opanke, breveneke i haljinu, pa jurnu kao munja. Gorio je stog sijena. No na garištu se nije još nitko vidio. Očito je došla uzbuna najprije iz susjednog sela. Antina je prvi doletio pred Mijatovu kuću. Svi su spavali. On udari u prozor i vikne:

— Ustaj, striče Mijate! Ne boj se, nije velika nesreća!

Sijeno gori potmulo i lagano. Samo tu i tamo lizne plamen, pa nema velike opasnosti, da će se vatra raširiti dalje. Stog je gorio okolo na okolo, pa je bilo očito da je vatra podmetnuta sa više strana.

— Mijat je izletio bos, u gaćama i košulji.

— Obuci se, striče. Ja sam tu! — vikne mu Antina. — Ništa se ne boj. Što gori, gori.

Za nekoliko časaka slegla se tu sva okolna sela. Ljudi počeli bacati snijeg po stogu. Ika je Mijatova kukala u sav glas.

— Aj k vragu, rđo! — vikne Mijat na nju. — Ne deri se tu. Neka gori! I drugom će!

Maja se trgla iz sna i onako sva slaba i obezumljena od studeni zapala u grčevito jecanje. Cuka ju je mirila i tumačila joj, kako će izgorjeti samo stog i ništa drugo.

— Jao, jao, ja se bojim! — vikala je Maja — Gdje je Antina? Zovite mi Antinu.

On je međutim već držao u rukama dva konopa, svezao jedan za drugi, i tumačio, kako se ne može požar ugušiti zatrpavanjem. Gorjet će i dalje pod snijegom. Treba stog prevaliti na slobodnu stranu, od zgrada i ostalih stogova, pa onda ugasiti. Prebacili su konope preko stoga, zahvatili za stožinu, mnogi su uhvatili bukviće, pa jedni vukli, a drugi upirali drvima i teškom mukom prelomili stožinu negdje oko sredine i prevrnuli polovicu stoga. U tom je času buknuo u zrak silan plamen i sablasno osvijetlio snježnu okolicu i blijeda, prozebla lica.

— Zovite mi Antinu! Gdje je Antina? — ponavljala je Maja kao izvan sebe, dok nije najzad Cuka istrčala napolje i rekla majci, koja se našla blizu kućnih vrata, da odmah potraži i dovede Antinu, jer ga Maja treba.

Antina je međutim bio u središtu cijele te gužve oko stoga, i Ika nije mogla do njega, a nije ga mogla ni dozvati, jer su ljudi strahovito galamili i vikali, i ako zato više nije bilo nikakove potrebe. Svaka je daljna opasnost bila isključena, a i ovo je, što je gorjelo, već prilično ugušeno.

Požar je opažen oko dva sata poslije pola noći, a oko tri je već bilo sve svršeno, samo je donji dio stoga još uvijek tinjao. Taj su zatrpali snijegom, pa ako može, neka dogori, ako li se ugasi, još bolje.

Nagađali su, tko je podmetnuo vatru, i odmah padne sumnja na Danu Crnobradu. To su spomenuli oni, koji su bili svjedoci jučerašnje svađe.

— Bože, sačuvaj! — usprotivi se Mijat, kad je čuo objedu. — Ne bi on to meni. Neki dan sam se ja na sajmu posvadio s nekim vragom iz Ploče, i on mi reče: »Zasvijetliću ti za koji dan! «— i eto, zasvijetlio je. Al opet, pošten je čovjek. Mogao mi je i miševe potjerati iz kuće, pa bih i ja bio kao miš bježao iz nje.

Govorio je to bez ikakve srdžbe i skoro veselo, a uistinu je bio veseo, što je prošao — tako jeftino, pa su se i ostali počeli veselije razgovarati.

— E moj, mišu, dobro da nijesi bio u stogu! — dobaci mu stari Raspor i nasmije se.

— A nu! — reče Mijat, pak se i on nasmije.

— E, mišu, mišu! — povikaše mnogi, uz smijeh i otada ostade starješini Mijatu nadimak Miš.

Antina je stajao kraj njega i cijelo vrijeme šutio, promatrajući garište. Trže ga iz misli zov strine Ike. On joj žurno priđe, a ona ga bez riječi uze za rukav i uvede u kuću.

— Gdje je Antina?! — dopre mu do ušiju Majin upit.

— Evo me, Majo! — odgovori on — Što ti je?

— A, ništa. Samo tako. Bojala sam se — reče ona i zatvori oči. — Samo tako...

— Česa si se bojala, Majo? — upita on i sjede na škrinju kraj njezina kreveta.

Ona otvori oči, milo ga pogleda, i nasmiješi mu se, pa reče tiho, skoro prošapće:

— Ništa, ništa. Samo da te vidim... Hladno mi je ... Prepala sam se.

Majka je još pokrije, no ona se usprkos toga sva tresla.

Antina je u neprilici gledao; nije znao, što bi tu, pa pođe van. Na kućnim se vratima sretne s Mijatom. Ljudi se već razišli, pa i on pošao u kuću. Stali su jedan prema drugome i pogledali se šutke.

— Taj je brz! — progovori prvi Antina.

— Ali pošten! — odvrati Mijat. — Ipak je ljudina, pas mu se mesa rajskoga najeo.

— Urediću ja to s njime!

— Pa, da ti pravo kažem — — otezao je Mijat. — Bolje bi bilo da i ne. Kad ćemo onda biti gotovi?

— Ne boj se, striče Mijate.

Još oni u riječi, kad stiže Stivor sa još nekoliko momaka iz svojega sela. Ostali se vratili, kad su čuli, da nema velike opasnosti, a on je došao. Tako. Zet je.

Mala Cuka je čula njegov glas i šanula Maji:

— Evo Stivora.

— Što će mi on?! — odgovori Maja, tresući se od studeni, uzdahne i okrene se k zidu.

— Ma komu si ti na zubu, ako Boga znaš? — upita Stivor Mijata.

— Svadio sam se neki dan sa nekim gadom iz Ploče — odgovori Mijat i baci pogled na Antinu.

— E, zete, zete... Antina skoro prošapće više za sebe nego da ga čuju i ode bez riječi i pozdrava. — I to da uzme moju Maju?!...

VI.

Maja je teško obolila. Napala je nekakva vatrušina, pa je svaki čas u bunilu, da ne zna za sebe, a čim zaklopi oči, odmah počima govoriti:

— Ne ću ja nikud od tebe... ne boj se... ne daj me, ne daj me! Ajme meni! Ne daj me, Antina! Antina moj...

I tako. Vazda neki strah, neko otimanje i natezanje, vazda Antina i opet Antina.

Svaki ga je čas zvala strina Ika, da malko posjedi kraj bolesnice. On je jedva čekao, da ga zovne, a odlazio je tamo strahovito teško. Stidio se, boljelo ga, ubijalo ga. Što on može kod nje raditi, a što i smije, što će govoriti?! Može li joj reći, da ga čeka, dok i on zgrije svoje ognjište, a Bog zna, — da li će ikada i doći do vatre?!... A opet bez nje, bez te slatke, drage Maje?!... Mora! Morat će. Duša je tu, pa i obraz. I obraz, i obraz!

Bio bi svaki put najradije pao po krevetu i obasuo cjelovima njezino blijedo lice i ruke, a nije zapravo smio ni da joj rekne slatku i meku riječ. Bojao se samoga sebe i drugih. Zna on, da ne smije upropašćivati svoju najmiliju, najljepšu i najdražu seju...

— Kako ti je, Majo?

— Lijepo — odgovarala je ona vazda sa smiješkom.

Antina je bacao pogled po sobi samo da ne mora gledati u njezine divne oči, koje su sada bile tako tužne i pomućene.

Majka joj je kuhala sve trave, za koje je kad čula i koje je god mogla dobiti, no sve bez koristi. I metvice i slez i borovica i zovika i kadulja i — sve, sve su zatajile. Bolest ne kreće na gore, ali ni na bolje.

Treći dan iza požara sjedjeli su svi kod nje, kad banuše žandari na vrata. Nije to za Mijata ništa neobično, jer se vazda moraju navratiti k starješini, kadgod prolaze kroz selo, da ga upitaju, ima li što novo. Čim ih Mijat opazi, reče im još na vratima:

— Nema, gospodo, ništa nova.

— Kako nema, čovječe — odgovori mu narednik — kad je tvoje sijeno izgorjelo?!

— Nije vrijedno spomena.

— Kolika je šteta?

— Da vam pravo kažem, nema štete nikakove... Sijeno je bilo gnjilo.

— Nemoj, starješino, i ti tako. Ja se sam glavom digao, da izvidim, kad se o tebi radi, a ti meni tako!

I Mijat se smiješio.

— Izvidite vi, izvidite — reče im on. — To vam je i posao. Štete nema.

— A na koga sumnjaš?

— Baš... baš ni na koga. Zašto da ja sumnjam?!

— Ne sumnjaš ni na koga?

— Bože, sačuvaj.

— Spomenuše nam u selu Danu Crnobradu!

— Bog s vama! To je moj desni prijatelj i pravi čovjek.

— Da, da, al ste se posvadili u Velebitu kod kidanja snijega.

— E, baš vi, gospodine vakmajstore, nijeste pri sebi. Prekrstite se vi — reče Mijat ozbiljno. — Koji je vrag upamtio, da se onakav balavander može svaditi sa starim čovjekom, pa da sam mu i uz uši dao?! Nego, kad vas baš tišti moje sijeno, a vremena imate, potražite tamo u Ploči

onoga, što se posvadi sa mnom pred desetak dana na sajmu. Taj mi je obećao zasvijetliti, pa eto i zasvijetli.

— Kako se zove?

— Je l 'on?

— Da.

— A vrag bi to znao!

— A kako izgleda?

— Je l' on? — upita Mijat i počeše se za uhom.

— Da.

— A vrag bi to znao, gospodine? Izgleda ovako kao i mi.

— Koliko bi mu moglo biti godina?

— E, vidite, to vam upravo ne bih znao reći... Nego znate, što, gospodin vakmajstor!?

— Što, Mijate?

— Pustite vi nas s mirom, pa i vi mirno jedite vaš krušac, kad vam ga je Bog dao, a mi ćemo ovo urediti.

— Dakle: sumnjaš na toga pločanina? — navirao je narednik.

— Ma, vraga bih ja sumnjao, gospodine! Ja znam.

— Samo ne znaš, tko je, ni kako izgleda.

— Je l' ja?

— Da.

— Kako ja ne bih znao, kad sam i vama rekao?!

Narednik je nešto bilježio, smiješio se i otišao.

Mijat se vrati u sobu, sjede kraj peći i pogleda Antinu, koji je međutim razgovarao sa strinom Ikom o Majinoj bolesti.

— Najbolje će biti, da skočiš u Cerje po Kićenicu — reče mu ona.

— Dobro — odgovori Antina. — Idem odmah.

Maja ga je nijemo gledala i u očima joj se nenadano pojaviše suze. Antina brzo svrne pogled u stranu i reče čvrstim, uvjerljivim glasom:

— E, moja strina, to smo trebali već davno učiniti! Još prekjučer. Kad se Kićenica pomoli Bogu i poškropi je, vidićeš!

Žurno je otišao van, bojeći se, da ne bi opet morao gledati u Majine suzne oči. Ne bi više mogao izdržati. On je već tako i tako vidio, da više ne može tu izdržati. Jedino što može učiniti, jest to, da se što prije izgubi.

Kićenica je časna i ugledna udovica iz Cerja. Baca karte, skida, s pomoću Božijom, čine i uroke, kravama vraća mlijeko, nad bolesnicima moli i blagoslivlje ih, te tako s velikim uspjehom obavlja sve poslove, koje tamo u svijetu vrše liječnici i još po gdjekoji majstor i umjetnik. U cijelom je prostranom kotaru samo jedan jedini liječnik, a kako ni njega nitko ne zove k bolesnicima, ima Kićenica pune ruke posla. I da vidite — i pomaže i pogađa.

Baš prošle je jeseni to bilo. Trupčinova goveda najednom stala, pa ne bi ih ugnao u štalu nego da ih zakolješ. On sav očajan odleti k tetki Anici, da je kao staru i pametnu ženu pita za savjet...

— Hajde, rano, Kićenici — rekla je tetka.

— Bi l' joj što platio?

— Cvancigu uzmi u džep, pa koliko uzme.

Trupčina cvancigu u džep i Kićenici.

— Pomagaj, majko! Samo Bog i ti. Zlo je.

Ona ništa ne govori, uzimlje karte, baca ih, gleda i veli:

— To ti, Ivane, radi goveda?!

— E, majko! Bog, pa ti. Pomagaj.

— Kopaj u lijevom roglju od vrata. Tako — jednu nogu duboko. Tamo ćeš naći ženskih kosa, komad stare češljine, volovski rog i janjeću nogu. Izvadi, spali, štalu poškropi trokraljskom vodom. — Hajde s Bogom.

— Bog ti platio, majko! — uzdisao je Ivan i već držao cvancigu u ruci. — Koliko ću ti platiti?

— To, što si mi namijenio u džepu.

Trupčina se opet maši u džep za cvancigom, izvadi je i dade.

Učini sve, kako je rekla i — kao da si rukom uzeo. Pa da onda Kićenica ne zna i s pomoću Božjom ne pomaže!?

Antina je zateče kod kuće i reče joj, po što je došao.

— Dobro, sinko — odgovori ona. — Hajde ti kući, a ja ću doći, dok se spremim i pomolim Bogu.

Nije odmakao ni stotinu koraka od njezine kuće, kad sretne Pepicu, čestita, poštena i ugledna starca. Bio je on doduše, sedam, osam li godina u hajducima, no pomirio se, sve mu oprošteno osim nekih trica, odsjedio svoje u štokauzu i sada živi mirno i pošteno. Narodu mnogo valja. Ako Dalmatinci pređu preko Velebita, pa što ukradu, Pepica to vrati trostruko, prije osam dana. Ukradu li što naši, kao ovako slučajno, jedan drugome, Pepici se to odmah dojavi i on sve uredi.

— Eto, sinko, ne znam ja baš kojemu je to gadu trebalo, al opet. — Pokušaćemo. Donesi toliko i toliko forinti i metni tu i tu, pa se skloni.

Pepica je vazda točno odredio zaradu — nešto preko trećine vrijednosti — mjesto i vrijeme izmjene ukradenih stvari i otkupnine i — nikada nije bilo prigovora. Bilo je svakako jeftinije, nego prijavljivati oružnicima, dangubiti i najzad — ne dobiti ništa natrag.

— Baš sam htio k tebi, striče Pepica — reče mu Antina.

— A što to, sinovče?

— Pa, znaš i sam: radi Dane i onog stoga sijena strica Mijata.

— Aha! Štono izgori?!

— E, e. Dane je kriv, a ne stric Mijat. To ti ja velim.

— Da plati?!

— Nema što platiti. Stric treba sijeno.

— Da doveze sijeno?

— E. Najzad za osam dana. Ako ne će — ne treba.

— Voščić sijena?

— Stog je to bio, striče! Dva jaka konjska voza. Ako ne i više.

— Pa dobro: voz.

— Dva, striče, dva.

— E, nemoj opet tako ni ti! Jest on gad i nije smio onako starome čovjeku, al opet — gurnuli ste ga između ljudi kao šugavu ovcu. Obraz je tu.

— Pa... dobro, striče. Pravi konjski voz za osam dana.

— I pomireni?!

— Vidićemo.

— E, onda — ništa.

Antina je malo razmišljao. Njemu se je žurilo, pa je morao brzo urediti.

— Dobro. Pomireni, što je do mene, a sa stricom Mijatom ti govori.

— Dobro, sinovče. I — mi se nijesmo ni vidili!

— S Bogom, striče — reče Antina i prihvati ruku.

VII.

Stivor je dolazio svaku večer i sjedio kraj Maje, a u razgovoru sa budućim tastom i punicom. Maja je s njime govorila veoma malo i preko volje. Kratko bi odgovarala na njegova pitanja i ništa više, a vazda bi jedva čekala, da otiđe. Često se znala pritajiti kao da spava, samo da je ne može ništa pitati.

Otkad je Kićenica nad njome molila Boga, blagoslovila je i spalila neke njezine stvarčice u vatri, okrenulo joj na

bolje. Prosvijetlila, veselija je, razgovornija i — eto. Bolje, pa bolje, hvala Bogu i Kićenici. Jest ono i sada ona još gdjekad zapane u vatrušinu i bunilo, ali sve to više nije vrijedno spomena prema onom, kako je bilo i kako bi moglo biti.

Tako opet sinoć. Stivor sjedi kraj nje na škrinji, mati kraj peći prede, a ćaća sjedi i dilja zupce za grablje. Svi su šutjeli. Čulo se samo zvrčanje Ikina vretena, kad bi s njime doprla do poda. Svjećica je jedva žmirkala. To je obična mala bočica. Mjesto čepa komadić krumpira, kroz njega, u sredini, provučena uska limena cjevčica, i kroz nju stijenj od osmerostrukog pamučnog konca, u bočici naliveno petroulja i — eto svijeće. Kad se stijenj dobro izvuče, svijetli lijepo. Može se pri njoj sve raditi osim veziva i šivanja misnih košulja. Svagdanje košulje šivaju i pri takovu svjetlu.

Sjede oni tako i šute. Mislili su, da Maja spava, kad ona najednom, sva u strahu i muci nekoj poče šaptati:

— Ajme meni, medvjed... Pucaj, pucaj, Stivore! Stivore, pucaj... Rđo!... Držćeš?!... Ajme bježmo. Kukavica, meni daj pušku!... Ante, Antina!... Jaooo!

Vrisnula je u sav glas i trgnula se.

Ika je pritrčala k njoj, počela je milovati po čelu i kosi i miriti.

— Što ti je, rano moja? Smiri se. Majka je tvoja tu.

Maja je široko otvorila oči, malo se pridigla, pa opet klonula i šanula:

— Dobro je. Antina ga je ubio sjekirom u čelo kao prase, a onaj... s puškom utekao.

— Smiri se, janje moje. To si ti sanjala.

— E, e. Sanjala sam. Tu smo pod gorom čuvali kukuruze od medvjeda. Gorila je velika vatra. Ja i Stivor. U njega puška. Kad je medvjed došao, Stivor uteče s puškom u rukama. Da Bog ne donese Antine...

— E, e. Sanjala sam.

Stivor je u neprilici pogledavao sad na Iku, sad na Mijata, pa kao u čudu reče:

— E, braćo moja, što čovjek svašta ne sanja!

— A da — potvrdi Mijat, ne dižući pogleda sa zupca, koji je držao u rukama i svršavao.

Kad je Stivor otišao, pa i stari legli, Maja se posve smirila. Dihala je mirno, jednolično i spavala. Mijat se vrtio s boka na bok. Ika je teško disala i mirno ležala.

— Spavaš li stara? — upita Iku.

— Pa — čini mi se ko da još ne spavam.

— Vraga ne spavaš, kad si već hrkala kao pilana?!

— Jer me onda pitaš, kad znaš?!

— Pa tako... Mislim.

— Što misliš?

— A, baš ništa... I sve ne mislim ništa. Samo tako.

— Što samo tako?!

— Pa, tako... O ovoj maloj... Samo: Antina, Antina i Antina!

— E, e. I ja to vidim. Al ništa. To će proći. Samo to tako u vatri!

— E, pusti ti, stara, tu vatru s mirom. Ne ću ja ovako dijete... pa da ide preko volje.

— A, tko je mene pitao, hoću li za tebe?!

— E, gdje je to, moja stara?! Zar se ti toga još i sjećaš!?

— Ne bluni, kad si pametan... I, znaš stari. Antina nešto često odlazi u općinu. Bio je i u kotaru. Tako. On se nekuda sprema u svijet. To je najbolje.

— Otkad si se rodila, nijesi pametno progovorila — reče Mijat odsječeno, okrene se i zašuti.

— Uvijek ti tako, a i najzad izlazi vazda na moju!

— To nam je ostalo još od onog slijepca. Od Adama! — reče Mijat posve mirno, ravnodušno i bez ikakova naglašavanja.

Sutradan je gledao, da se već rano sastane sa Antinom. Onako kao posve slučajno. Morao je s njime podivaniti. I tako. Pošao je, tobože, na bunar, da vidi, treba li odrediti, da led pospu lugom, da tko ne pane. Antina je baš davao ovcama hranu na torini kraj štale.

— Podranio ti, junače!

— Evo, striče. Odgrnuo sam snijega eto deset vozova, pa ovo učepao, i baš dobra torina.

— E, pravi si ti momak.

— Jesu li ti već javili, striče, za strica Jurlinu Markićeva?

— A što bi mi javili?

— Pomelo ga.

— Ako Boga znaš! — iznenadi se Mijat.

— Pomelo, pomelo. Jučer je odnio torbu raži u mlin Pautov, pa dok je žito mljeveno, on je skočio k Brklji, da nešto kupi i tamo se kod pape Tomiše napio. Što je i kako je dalje bilo, ne zna nitko, ali je sigurno, onako pijan, pošao po brašno, pa bazao i lutao po Dragama i Lastvama i onda sjeo baš u onoj velikoj jaruzi u Lastvama, da se odmori. Kako je sjeo, tako je i zaspao, da se više ne probudi. Sinoć su ga našli u komad noći.

— E, pravi čovjek! Šteta ga je. Bog mu dušu pomilovao!

Ta je vijest pomrsila Mijatove osnove. Odmah je otišao, da sam sve vidi i čuje od ukućana. Međutim, veoma se žurio i kod povratka zatekao Antinu još na istome mjestu.

— Što blejiš tu toliko kod tih ovaca? Pomešće i tebe — reče Mijat, tobože, prijekorno, a uistinu mu je bilo drago, što ga je još tu zatekao.

— Mirnije jedu, striče, kad sam ja među njima — odgovori Antina. — Tako, malo im namaknem, malo primaknem, pa se ne guraju i ne otimlju.

— E, a nu — reče Mijat. — Nego znaš, što je još novo?

— Što, striče?

— Poručiše mi, da će mi dovesti ono sijeno, što sam ga kupio, dok snijeg malko spane. Sad se ne može još ni saonama. To si ti kupio — je li? ... upita Mijat i značajno se osmijehne.

— E, e, striče. Ja. Dobar konjski voz. Nije se dalo više.

— Dobro je, dobro. Glavno je, da ne prođe samo tako ... Eto, da mi se onda nije Maja još više prepala i obolila, pustio bih mu bio sve. Al ovako — neka. I njoj je sad, hvala Bogu, već sasvim dobro. Samo ... eto. Opet nije dobro.

— Što joj nije dobro? — upita Antina s očitim strahom.

— Pa, dobro je njoj, ali eto ... Odredio sam, da onom vrati jabuku.

— Da, vrati?! — iznenadi se Antina i u istom času prostruji po njemu i val veselja i val tihe tuge.

— A da, man vratiti! Ne može ga ni vidjeti.

— E, striče ... Znaš ... Ja ne znam ...

— Znam ja, sinko. Ne brini se ti ništa — poče Mijat življe kao da je našao pravu nit. — Eno, ja sebi bio izabrao Ikaru. I ona pristala. Kad najednom meni ćaća: zaručio sam ti curu! Aj k vragu i taki adet i običaj! Ja dušu u se, pa ništa. Veli: Ikara sirota, a Ika iz bogate kuće i tako. A glede sada: u Ikare sedam sinova kao sedam zmajeva i pet kćeri kao pet vila, a u ove moje — dvije curice!

— A ono šestero, što pomriješe?!

— E, pa to je ono: od prave žene i soja ne umiru!

— Nije kriva strina, a lijepo se slažete.

— A da vraga bih nego se slagali, kad su nas već složili?!

— Tako će i Maja sa Stivorom — reče Antina tiho i preko srca.

— A rđa je on, moj sinko.

— Ne. To nije, striče! — usprotivi se Antina odlučno. — Ne možemo mi svi biti tkani na jedno brdo. On je, eto, tako — tih i voli mir. I tako.

— Nije on da divani sa Pepicom — dometne Mijat podrugljivo.

— E, a nu. Nijesmo svi jednaki. I ne daj, Bože. On je vrijedan, pošten, a prva kuća. Jest ono, znaš sa Majom... Ne bi je bilo pravo siliti... Grijeh je to.

Mijat se nešto zamisli, — pa iza kraće stanke reče:

— A što ti bazaš po općini i kotaru?!

— A, tako, striče! — odgovori Antina. — Znaš, u svijetu sam vidio — kad ljudi imadu mnogo blaga ili žita, onda odabiru i izlučuju, pa kad smo ih mi Ličani pitali, za što će im to, odgovoriše nam: »Za izvoz«, to, kao za prodaju. Eto vidi: što možemo mi u ovome ledu i snijegu izlučiti »za izvoz«? Jesi li nas vidio na cesti u Velebitu? Pustih ljudi i ljudstva! A sve potrebica, sve ljuća od ljuće. Pa, nije pravo ni pametno. Eno, u Slavoniji nijesu Ličani, ali su Hrvati kao i mi, a nema ih šaka na onim debelim zemljama, a nas ovdje pljeva i mrav na kamenu. Nije pravo, striče, Mijate.

— E, a nu — reče Mijat. — Ja sam mislio... Ja vidim, što ti misliš... I tako. Mislio sam, daćemo što u crkvu i tako... Bog bi prostio. Već ste vi, tako — četvrto koljeno.

Antina se okrenu na stranu, da Mijat ne opazi, kako mu je krv udarila u lice, malo se sabere i reče, pretvarajući se, da ga nije razumio:

— Vidiš, striče Mijate: moj ćaća mora biti najbogatiji izvoznik u našoj okolici! Je l' de? — upita on i poče se na silu smijati.

— Pa, i ti bi kao u taj izvoz?!

— Ako Bog da, striče. Samo ću ja dalje od Slavonije. Moram. To mi je suđeno. Već je i trošak u džepu.

— Od Stanka?!

— Da od koga bi drugog?! Drugi ili nemaju — ili se kukavice boje, a Stanko daje.

— I uzimlje debele kamate.

— Bog mu ih sto puta blagoslovio, Ako zaradim, i zaslužio ih je, a propanem li u kom rudokopu ili tvornici, — osta Stanko i bez kamata i bez glavnice. Ne će mu je, sigurno, vratiti moj ćaća. Bog mu ih blagoslovio...

— To ti kaniš u Ameriku?

— A, da što ću! Samo nek se ne zna. Tako — ne govori nikom.

Mijat je šutio, čelo mu se nabralo, a na oči pala maglica. Neko je vrijeme nijemo stajao, a onda pođe i reče tiho i tužno:

— E, a nu, sinko...

— Ne odlazi, striče — zovne Antina nesigurno.

— Nu de, sinko? — upita Mijat i stade.

— Ako meni Bog dade zdravlje i sreću, pa dobro okrene, ja bih tako, za godinu, dvije pisao. Znaš, tebi i... tako.

Mijat ga veselije pogleda i reče:

— A da ti, sinko, nikako i ne ideš? To bi sve bilo drukčije...

— Kasno je to, striče. Tu je već glas među ljudima, da idem, pa ne mogu ja sada — u slamu sa ženom. Aja! A i drukčije... Moram ja u svijet. Što je moga, u svijetu je.

— A nu! — reče Mijat.

— Eto, striče! Bi'ću znaš... eto, veseo. Samo ne reci nikom... Ni Maji.

Mijat ga naglo uhvati za ruku i stisne je čvrsto i žurno ode. Očito, da Antina ne bi opazio, da su se starome Mišu orosile oči od veselja.

VIII.

Maja se pridigla i brzo se oporavlja.

Antina se sada svaki čas navraćao u njihovu kuću: sada da nešto upita, sada da podivani, a onda opet, da posudi kakav komadić alata ili slično.

Uistinu je dolazio, da vidi Maju i da s njome podivani. Ona je bila tako vesela, kad bi god on došao, da je na očigled jačala i dobivala boju u licu i svjetlost u očima. Njega je to veselilo, to mu je, zapravo, bilo jedino veselje u životu, jedina tiha, duboka i snažna ljubav.

Pred njom nije nikada spominjao svoj odlazak, niti je mislio na rastanak. Čim bi mu ta misao sunula u glavu, okretao je u komedije i šale, samo da se rastrese.

Maja nije znala, da on odlazi. Ona je kovala posve druge planove i sa zebnjom očekivala, kada će ćaća reći Stivoru, da više ne dolazi, i kada će mu onda ona — vratiti jabuku i u njoj pet cekina.

Međutim...

Jedne večeri dođe Antina i nađe je svu zaplakanu.

— Što ti je, sejo? — upita je on meko i sućutno.

— A ništa. Samo tako.

Mijat je bio negdje u selu, a Ika i Cuka spremale blago.

— Reci mi, sejo, molim te, što ti je?

— A! Što me pitaš?!... Ništa mi nije... Ti se eto uredio i odlaziš...

— E, sejo. Odlazim večeras. I tako... Eto... rekoh, da ti se javim. Znaš, Majo, moram ja ovako. Deset nas je, hvala budi Bogu, pa moramo u svijet. Nijesam ja rođen za prosjaka, a ni na tuđi grunat ne ću.

Ona je šutjela i neprekidno nalazila nekakova posla samo da ne gleda u njega. I Antina je osjetio, da mu je

jäka pretijesna. Sve je ruke stiskivao i hvatao se sad za glavu, sad za kaput i stajao nasred kuće kao osuđenik.

— Eto, Majo — reče on tiho. — Čeka me društvo. Moram ići. I s Bogom, sejo moja... Pa, ako hoćeš...

Maja uteče upravo trkom u sobu i provali u glasno, grčevito i zdvojno jecanje.

Antina skoči za njom i bez oklijevanja i razmišljanja zgrabi je u naručaj i stane je cjelivati, kao izvan sebe.

— Plači, plači, Majo moja slatka — šaptao je on — al ne plači ni za mnom ni za sobom... Plači, da ti ovaj čas bude lakše... Ja sada moram otići. Nemam ovdje na čemu biti. U svijet... U svijet, Majo moja... U izvoz... Ne boj se. Eto, ako hoćeš, ja bih pisao po tebe, kada se tamo smjestim... Ako hoćeš, onda za mene... Htio sam ovako otići... Da ti ništa ne rečem, ali — ne mogu, Majo! Pisaću po tebe...

— Slatki moj braco — jedva je Maja prošaptala i opet briznula u plač, koji više nije bio ni gorak ni grčevit. — Čekaću te do vijeka, dokle god hoćeš, dok ne dođeš ili ne pišeš po mene.

— Znaš, Majo, ne govori nikom ništa. Samo vrati Stivoru jabuku. Ja ću, ako Bog da, brzo... Tako, za godinu, dvije dana...

Maja se sva blažena pripila uz njega, cjelivala ga i kroz suze mu se smiješila.

— Čeka me društvo. Moram ići! — reče Antina, još je čvršće zagrli, izljubi i sune u mrak.

Više nije mogao izdržati. Niz lice mu se obore nekolike suhe suze. On ih nije obrisao. Nije ih ni osjetio ni primijetio. Pale su, sigurno, na snijeg i sledile se.

ZEMLJICE MAJKO

I.

Blago svibanjsko sunce obasjava toplim zrakama cijelu okolicu. Kamenje se grije, trava, lišće i usjevi buje i napreduju, a zemlja se lagano isparuje.

Na Plani, seoskom pašnjaku, leže potrbuške četiri momka i čavrljaju. Tri su domaći, a četvrti je vojnik, Polde Lončar, ordonanc kod mjernika. Došao je pred četrnaest dana sa gospodinom Staroveškim, kraljevskim geometrom, koji premjerava zemlje i ispravlja katastralne mape prema stanju, koje nalazi.

Polde je visok, crnomanjast i lijep seoski momak, rodom odnekuda iza Gospića, zbog česa su ga većinom zvali samo — Kranjcem. Za par dana se sprijateljio sa seoskim momcima pod Peršincom i s njima dijelio sve radosti, sve tuge, sve brige i huncutarije radinih seljaka u nabubrelој snazi i mladosti.

Danas su došli, da po brežuljcima seoskih pašnjaka postave »profile«, pomoćne znakove za mjerenje i urisavanje. Gdje su brežuljci nadaleko, meću profile i na visoravni. Stigli su na Planu i legli, da se odmore.

— Osjećate li, braćo, kako zemlja miriši?! — upita Braco, momak od dvadeset i nekoliko godina, kao što su i ostali, te počne licem trljati po zemlji kao po djevojačkim grudima.

— E, da! — potvrdi Nidžan i duboko udahne.

— Kako razblažuje i ulazi u grudi kao da će ih raširiti, da budu kolik hrast — govorio je Braco i objema rukama milovao meku, zelenu travicu.

Polde ustane i zagleda se prema Velebitu, a zatim okrene lice na protivnu stranu prema zapadu.

— Lijepo je kod vas — reče on.

— Ko i kod vas — odgovori mu Lukšan.

— Ovdje je ljepše. Mi imamo više nekakve mrtve i divlje ravnice. Bujad i paprad. Imamo i bregova, ali nijesu ovakovi. Pogledaj, kako je kod vas: sve sami brežuljci kao bijele, kamenite kape, a među njima zelene dolinice, doci i polja. Pa ovo prigorje pod Velebitom kao kad izgrćeš zemlju iz kola, a konje ne ustaviš! Onda Velebit: Sveto Brdo, golo kao glava šećera, onda Trolokve kao kakav gaj, pa najzad se Halan uleknuo svojim bukvama kao lijepo gospodsko sedlo, kad bi preko njega prebacio kićeni biljac... Ljepše je kod vas, nego kod mene.

— Možda i jest — javi se Braco — al sigurno i kod vas miriši zemlja kao i kod nas.

On opet udahne punim grudima i pomiluje objema rukama majčicu zemlju.

— Ja ne znam — odgovori Polde u neprilici i opet se spusti na zemlju. — Znaš, dok sam bio kod kuće — pa, zemlje zapravo i nemam, nijesam na to ni mislio. U vojsci je zemlja samo zato, da nas po njoj gonaju, da je gazimo kao konji. E, al sada, otkad sam ordonanc kod mjernika — sada sam ja istom vidio, što je zemlja. Sada, sada!

— Ti znaš samo, što je lončarska zemlja! — dobaci mu Nidžan podrugljivo.

— E, da. Sada. Prije nijesam znao ni to. Gazio sam je, mijesio sam je, a nijesam nikad pomislio, da je puna krvi i da miriše.

— Znaš li, Polde, ono — upita Lukšan: — »Što voziš, striče?« — »Ako prevalim, ništa; ako ne prevalim, vozim voz žita«.

— E, e — potvrdi vojnik — Tako je kod nas lončara. Mi s time trgujemo. Mi zemlju prodajemo, a vi je milujete i hranite. Ona onda hrani i vas i nas. Tako i ovaj naš mjernik. Kao vol, Bože, poštuj Krst, koji su metnuli na magarca. Mi lončari bar volimo tu našu zemlju, pa je i prodavali, a on ni to. Baza okolo sa svojim olovkama i tintama samo da zaradi onu jadnu koru kruha. Nit on vidi kraj sebe ljudi, nit osjeća zemlje.

— Al zato vidi i osjeća žene! — dobaci Nidžan. — Lice mu izgleda kao isprana stara i smežurana košulja, a oči kao dvije natrule divljake. Vazda se oblizuje i usrkuje zrak kao da ga đavo guši.

— E, e! — dometne Lukšan. — Vazda mljacka jezikom, kad opazi pristalo žensko čeljade.

— Ne koristi mu kod nas! — reče Braco trljajući, gladeći i mašući neprestano rukama po zemlji, kao da pliva.

— I meni se čini! — potvrdi Polde. — Prekjučer sam morao čak tamo negdje u vragu i Metku tražiti jednu njegovu.

— Ahaa, to je ona, što je jučer došla?!

— E. Ona, ona. Ja bih bio zaplakao, kad sam je vidio, onako strojnu i naočitu. Bilo me je sram i od Boga strah, da joj rečem, al sam morao. I da vidite: kad ja njoj rekoh, što je i kako je, ona — kao da sam joj dao da zagrize jabuku. »Rekla sam ja — veli — staroj budali, da će on mene tražiti, prije nego ja njega!« Meni obraz pada na zemlju, a ona se lijepo smije. I u kući joj lijepo. Sama je, kaže. Čovjek u Americi, djece nema, a tko bi ih ovakovoj i dao, bio bi gori od nje.

— E l' tebe čim nudila?! — upita Nidžan.

— K vragu ona i njezino nuđenje! Mene, brate, uhvatila muka za srce, pa sve pomišljam — eh, da mi nije duše griješiti, priklao bih je.

— A, nek ide k vragu! — reče Lukšan. — U svijetu je to već obična stvar. Tako, kao kad nemaš, da svariš palentu, pa pošalješ dijete u selo, da zajmi poluoku brašna.

— U svijetu, u svijetu! — ljutito će Polde. — Druga je to u svijetu! Al ovo je Lika i mi još, hvala Bogu, ako nemamo ništa, imamo ljudstva i obraza. Pa, još da se sakrije, nego, eno, u pola Boga podne palo njih dvoje pod hrast, pa samo iza sebe razastrli lumbrelu! I pseto bi se sramilo!

— Zato su ih djeca blagoslovila! — dobaci Braco i nasmije se.

— E, e. Al to nije bilo tako jednostavno. Mene on poslao iza gaja, da, tobože, pazim, da ga tko ne smeta. On će — kaže — spavati. Što ću?! Moram ići. Kad ja tamo, a cijela se četa dječačića i klapaca igra. »Ajmo, djeco — rekoh ja — da se igramo vojske. Polovica vas na jednu, polovica na drugu stranu, pa kamenjem. Koji nadjačaju, dobiće od mene groš. Ja ću biti general«. Djeca jedva dočekaju, a ja vam njih onda razmjestim jedne pred gospodinom i gospođom, a druge s leđa i dadem im znak za bitku.

— A nijesu djeca vidjela kucaljke? — upita Nidžan.

— Ne. Nijesu odmah mogla vidjeti, jer su ipak bili nešto zaklonjeni grmečima. E, da ste vidjeli čuda, kad poče vrag i bitka!

— A, je l'te stari psovao?!

— Malo. Al, što je on znao, kako je došlo do toga. Ja sam mu rekao, da su ga ljudi opazili, pa poslali najprije djecu sa babuljem, a da će skoro doći stariji sa sjekirama. Da ste ga vidjeli, što se je kupio! Ja sam, tobože, otišao, da umirim seljane, a njih se dvoje pokupiše i utekoše kroz gaj.

— Jer je nije odveo u sobu? — upita Lukšan.

— E, ne fali! — reče Braco. — Lijepo bi ga pogledala mama Ruža, kada bi joj takovu robicu doveo pod krov.

— Što bi ona znala?! — opet će Lukšan. — Kad on stanuje kod nje, može prenoćiti i njegova slamnjača.

— Nego, momci, dosta je ležanja — skrenu Polde na drugo. — Moramo do noći svršiti, a još je puno posla. Možda ćemo već sutra ovuda mjeriti.

Svi ustadoše i pogledaše u sunce.

— Kako ti ono reče, Polde — upita Lukšan — da će taj tvoj mjernik upisati svaku zemlju na mene, ako sam je ogradio?!

— E. Ako si je ogradio i obradio, tako — uzorao ili prekopao, a od seljana nitko ne prigovori.

Momci se samo pogledaše. Ni Poldi nije trebalo mnogo riječi, pa da razumije, o čemu se radi, te im reče:

— Al ne možete ograditi pašnjak. Na čemu ćete onda blago napasati? A i drugi bi se bunili. Sve dogovorno.

— E, da, da. Zna se — reče Lukšan i makne kapicu na potiljak, pa se počeše iza uha.

— Vas ćete dva — reče Polde Braci i Lukšanu — sada na Vršinu, pa tamo usadite profil, a nas ćemo dva na Kruške. Sastaćemo se onda kod onog vrtlića.

II.

Čim se čulo, da dolazi mjernik, sva se sela uzbunila i uskomešala. Probudile se sve stare svađe, razmirice i prepirke; prekapane su i ponavljane priče djedova i pradjedova. Ljudi su neprekidno bili na njivama, tuckali sjekirama po međama i neumorno se pravdali.

Gdje je svađa već bila i legla, sad je nanovo uskrsnula. Osobito se to opazilo među braćom Vojnović, Niklićem i Josipinom.

Niklić je negda bio pisar u općini, pa poslije vojske otišao u svijet i tamo negdje u Krajini ili u Dalmaciji bio općinski blagajnik. Bio je tamo nekih deset godina i kako je došao prve godine poslije vojske i odveo Seju bilježnikovu, više se nije ni navraćao kući, dok ne stiže tu pred nekoliko godina i sa ženom i sa djecom i sa nešto prtljage.

Seja je bila djevojkom vrlo lijepa i pristala. U licu joj je bilo nešto otmjeno, gospodsko, a u držanju, hodu i govoru nešto, što se svima veoma sviđalo, i što ni jedna druga žena nije mogla pogoditi. Tako — dopadljivo, milo, umilno, slatko, da bi joj najradije zagrizao u jagodice na obrazima.

S Niklićem je rodila šestero djece. Četiri muškiljića i dvije curice, no — je li prst Božji, je li zlo kakvo i pokora, Bog zna — pomrije njih četvero još u svijetu, te dođoše kući sa dva bolesna, blijeda i sipljiva muškiljića.

I Niklić je bio bolestan. Mučio ga je i jeo nekakav suhi kašalj, te je bio sav suh kao ražanj, vazda išao pognut kao starac i neprestano kašljao, držeći se rukom za grudi. I Seja je bila veoma mršava i sva nekako prozirna, no nije se tužila, da je što boli, niti je to što škodilo njezinoj ljepoti i gospodskom držanju.

Zašto su oni baš došli iz svijeta i iz toga gospodstva, nije nitko pravo znao, jer nijesu o tome pripovijedali, ali je svima bilo jasno, da se ne dižu ruke dobrovoljno sa općinske kase — i ide — na motiku i palentu.

— Dobio je on po prsluku — govorili su ljudi.

— I sretan je, da nije dospio u štokauz!

— E, da! Nije ni štokauz za svakoga!

— 'Es' to, al, ako je pokrao?!

— A komu je sve davao?! To, to. To se pita, a ne, je li on pokrao. Koliki pokradu, pa im ni vraga. Znali ljudi, s kim ortače, pa — sve u redu. Kad se ovaj naš kukavac prevari ili kad ga narene potreba, pa ukrade — tako, uzme, dva vola, eto ga, ne boj se, u štokauzu, ko da bi ga klinima pribio, a kad tamo u kakvoj kasi nestanu dukati — ujeo vuk magare. Bilo, pa ga nema! Sve ti je to povezano jedno s drugim ko šipka i bubanj.

— E, da. Tako i ovaj naš. Pokrao, a davao i većima od sebe, pa kad se opazilo, onda mu rekli: »Šuma ti mati, brda se hvati! Ne čekaj mraka!« I tako. Evo ga sada sa gospodskim turom i vražjom cigaretom u zubima.

Time je bilo za sela protumačeno, zašto je Niklić bio otpušten od službe, i bilo bi sve u redu, da nije — pušio cigarete. Nije, da on kao čovjek i pravi graničar zapali lulu, pa kad ispuši, da okrene kamiš u zube tako, da mu piska i zaroga vise do pupka, nego — nego cigaretu! Cigaretu! E, vrag je upamtio, da pošten čovjek i Ličanin ko recimo ore ili siječe lišnjak pa — puši cigaretu?!

Čim je stigao kući, još nije bio sašao ni s kola, već se počeo svađati sa Josipinom.

— Ne viči, ne sramoti nas — govorio mu blago Josipina. — Što je tvoje, tvoje je. Nijesam ništa rastekao, dok tebe nije bilo, a ako sam uživao, zato sam ti sve i uzdržao.

Kuću su podijelili tako, da je Josipinu zapala kuhinja, a Niklića soba. Tako su po sredini pregradili, a zatim opet svaki pregrađivao svoje, da ima sobu i kuću. Josipina je kao pravi graničar pregradio malu sobu, a kuću je ostavio veliku. Niklić je kao neki gospodin napravio veću sobu, a kuću ostavio malu i usku, i još na kraju pregradio kočačić za tele.

I štalu su pregradili tako, na polovici, pa kako je na kući morao vrata probijati Niklić, to ih je na štali probijao Josipina. On je odmah i proširio štalu.

Kad su počeli dijeliti zemlju, predložio je Josipina, da uzmu poštena čovjeka, koji će podijeliti po komadima, a njih dva neka biraju: najprije jedan izabere jedan komad, a drugi jedan komad i tako redom.

Niklić nije htio o tome ni čuti. On traži polovicu svakoga i najmanjega komadića.

— Budimo ljudi i pametni graničari — govorio je Josipina. — Vidiš, da bi nam svu zemlju ponio pravi čovjek na ramenu, a kad je još pocijepamo, možemo u torbi odnijeti sa svakoga komada sav prirod.

— Jok! Braća bratski! — odgovarao je Niklić. — Ne ću ja, da mi poslije rečeš, da sam te prevario.

— Ne ću ja ništa reći — branio se Josipina. — Kako reknu pošteni ljudi, ja ću biti zadovoljan.

Nije ništa koristilo. Dijelili su svaki i najmanji komadić na dva dijela, a svi su komadići bili već i prije toga veoma maleni i uski, te je iza diobe bilo »njiva«, širokih jedva tri koraka. A kako su oni zadrugu već davno bili uništili i još za živa oca pretvorili u samovlasništvo, jer je otac bio ostao sam, bilo im je to sada lako dijeliti, ali na gruntovni raspis nije pomišljao ni Niklić, a kamo li Josipina. Ovome je bilo važno samo uživanje i kamen međaš, a drugo su sve stvari i poslovi, za koje se on nije brinuo.

Niklić se bojao troškova, a možda je i negdje čitao, da će doći državna mjeračina, pa će se to provesti i bez troškova.

Kad su koji komad podijelili na komade, htio je Niklić, da on vazda bira.

— Ne može tako — protivio se Josipina. — Jednom ti dijeliš, ja biram, drugi put obratno. Ne možemo drukčije.

Kako se Niklić nije u to dao, uredili su najzad tako, da su tri poštena čovjeka dijelila, a oni žrijebom naizmjence vukli. Radi toga je pukla sramota i sprdačina, da

je Josipini htjelo puknuti srce od jada i Božijega straha, ali što je mogao drugo učiniti, nego pristati na ovaj način, koji ga je bar donekle štitio od Niklićeve pohlepe i teške neutažive gladi za svakim colom zemlje.

Kad je svršila ta mučna dioba, nastade još mučnija borba. Niklić je, naime, neprekidno pomicao međe. Čim uhvati priliku, da ga nitko ne motri, on drma među.

S početka je samo nagne k Josipini, pa kad to neopaženo prođe, onda je kod prve kiše posve premjesti. Josipina je to opazio i, s početka isto tako kradom i šutke, povraćao međe na staro mjesto, no poslije to više nije bilo moguće, jer ga je Niklić psovao i navaljivao na njega, da — pomiče međe.

Nastale su svađe i tučnjave, svađe dnevno, a tučnjave svakom boljom zgodom. Otkad su se počeli miješati u svađe i tučnjave i Josipinovi sinovi, pogotovo najstariji, Nidžan, Niklić se je klonuo tučnjava, ali ipak je međe pomicao, preoravao, prekašao i otimao, kad je god mogao. Duša mu je bila, da sa svih međa počupa i odnese travu. Josipinu je to vazda strahovito ljutilo, ne toliko zbog štete, koliko zbog obraza. Ne može među ljude od sramote.

— Pusti, ćaća, s mirom — govorio mu je Nidžan. — Nemoj srljati u zlo. To će i najzad biti sve naše.

— E, da, ti ćeš meni pričati o ljudstvu i obrazu!

— Ne to, ćaća, nego — ne možemo se sramotiti, kad je on već i tako jednom nogom u grobu, a dječaci, eno, samo što nijesu izdahnuli.

I doista, oba su mu dječačića umrla u dvije godine od povratka. Stariji, Ivina, umre u teškoj srdobolji, a Markan se osuši i okopni kao snijeg. Bog zna, je li prokletstvo, je li suđeno, što li, ali, eto, ostade Niklić sam sa Sejom. Sad je bio još gori, dok je na Josipinu ta bratova nesreća djelovala pomirljivo. Možda mu je bilo i žao brata, a možda je

pomišljao, kako će to tako i tako sve ostati njegovoj djeci — kako mu je Nidžan već i rekao — pa je uvidio, da se nema zbog čega svađati.

Uza sve to nije mogao prenijeti preko srca da šuti, kad bi god našao pomaknut međaš, ili očupanu među. To ne! To je tako strahovito djelovalo na njegovu graničarsku i težačku dušu, da se je morao — ako već ništa drugo — bar izvikati.

Eto, baš neki dan. Pročulo se da dolazi nekakvi mjerač i komesija, i još štošta. Sve neka čudesa. Niklić se odmah dao punom parom na posao. Premještavao je međaše, izmicao plotove, kopao jaruge, ukratko — čovjek se ozbiljno pripremao na mjeračinu. Josipina je nastojao, da ga dostigne i sve povrati na staro mjesto, no to je bio težak i naporan posao. Svaku večer, do u komad noći, odzvanjalo je selo njihovom vikom i galamom. Jedne večeri nije Niklić više znao što bi bratu rekao, pa kresne, da mu vrag izvadio iz groba smrdljivoga ćaću.

Josipina zaslijepi od muke i jada, pa poleti na Niklića motikom, koja mu se baš desila u ruci. Srećom priskoči Nidžan i Seja, pa ih presretnu i spriječe još veću sramotu i nesreću.

Seja je uopće djelova pomirljivo na svog čovjeka, no kad bi se on već počeo pravdati, onda je ona morala vikati skupa s njime. Kadgod to nije učinila, a to je na njezinu nesreću bilo dosta često, Niklić ju je istukao, čim je završio svađu s bratom. Dobila je od njega više udaraca, nego je zalogaja pojela.

— Nesrećo, ne daj se, brani se. Ti bi bila jača — govorile su joj žene.

— Ne smijem — odgovarala je ona tužno. — Ne poznate vi njega. Na snu bi me zaklao, pa onda radije trpim.

— Pa, ne može to tako biti. Nijesi ti njegov rob.

— Rob! Jesam. Ja sam njegov rob i na tom se ne da ništa promijeniti — odgovarala je ona vazda sjetno, odlučno i otvoreno.

Žene to nijesu mogle razumjeti, dok im nije Sejina najbolja i možda jedina iskrena prijateljica, Jeka Perjanova, povjerila pod ispovjednu tajnu ovo: Niklić je Seju još tamo u svijetu uhvatio — tako, u nezgodnom poslu sa gospodinom predstojnikom. I tako. Mlada Seja, mlad gospodin, Niklić slab i boležljiv, pa nije ženi ni zamjeriti. Ne ispričavaju one nju, ali tako — ipak razumiju. I Niklić nije stvar objesio na crkveno zvono, nego kleknuo Seji na prsa, uzeo nož u ruke i htio je priklati. Nekako mu se izmakla, udobrovoljila ga i pomirili se, ali otad — Seji je vazda nož među očima. Što Niklić reče, to ona ne poreče.

Kad je stigao mjernik u selo, Niklić se odmah s njime sastao i rekao mu — na smijeh cijelom selu! — svoje ime i prezime, a da ga onaj nije ni pitao.

— Ja sam — veli — Niklić Vojnović. O vraže, k vragu! — rugali mu se seljani. — I da vidiš, ko naklonio mu se ko kakav lajtman: Ja sam Niklić Vojnović!

Dugo su i nasamu razgovarali, tko bi znao, o čemu, no sudeći onako, po prilici: — Niklić i nema što drugo govoriti mjerniku nego o svojim međama.

Kad su mu se neki približili, onda je Niklić počeo govoriti njemački — zna on i njemački, zna svakoga vraga! Ljudi nijesu razumjeli, što oni to mucaju i drobe, ali su vrlo dobro razumjeli riječ »grunt«, a grunt je grunt. Mjernik mu je samo na to rekao:

— »Ja, ja!« — A da. I tko bi drugi nego vrag — i on.

— »Ja, ja, ja!« — lajao vrag iz obadva.

III.

— Molim te, Polde, znaš li ti njemački? — upita ga Nidžan, kad su ostali sami.

— Pa, tako — odgovori Polde. — Po neku. Grunt je zemlja, Verd je parip, a opet tako, ko na priliku žensko, i tako, to se pokaže rukom, što hoćeš, rukom i tako, pa te već razumije.

— Znam, znam — potvrđuje Nidžan.

— Vidio sam ja to, kad gospodin mjernik... onako..

— Nego, molim te, Polde, ko Boga, što je onaj tvoj gospodin mjernik govorio sa stricem Niklićem? Jesi li ih ti čuo?

— Čuo sam, čuo. I tako... divane, ko ljudikaju.

— Znam, znam, al što mu je ono, kad onaj tvoj sve ko da se brani: — Ja, ja, ja? Sve mi se to mota po glavi. Pa i u snu. Čim zaspem, a ono zvoni: Ja, ja, ja!

— To ti je ko na priliku, kada nas dva ovako divanimo, pa onda kažeš ti nešto, pa onda kažem ja nešto, pa onda opet ti.

— E, al opet — ja se, znaš, bojim za međe.

— A ne, ne! — upane mu Polde u riječ pobjedonosno. — To ti ne znači među. Toga se ne boj. Međa ti je granica. Tako ko — grance.

— E, da, nego, vrag ne spava, pa sam te htio moliti, da ti ko pripaziš... Jabuka ti ne fali,

— Baš sam i ja tebi htio govoriti, Nidžane. Tako. Zato sam i poslao onu dvojicu. Da podivanimo.

— A što to?

— Pa, znaš i sam. Ja nemam na što kući. Nas je mnogo, zemljice skoro ništa, pa kuda ću!? Da idem u svijet? E, i to. Jesam ja zato, ali ne mogu ovako. Nešto mi ne da. Bez pedlja zemljice, bez kućice, pa bila i od plota — e, ne mogu, brate.

— Jest to, jest, ali, kako bi to?

— E, nije lako, ali bi moglo biti i to... I to i to... I zemljica i kućica. Zemljica, zemljica! Znaš, pa da i ja

mogu leći na svoju zemljicu, ko ono malo prije Braco, pa je milovati, pa je mirisati i ljubiti i eto...

— E, e, al nude!?

— Ako bi ti pomogao meni, i ja bih tebi. I dobro bih ti pomogao. Na moju dušu! Eto, vidiš, kako je uradio tvoj stric. I to, što ti znaš, nije još sve. Ima toga još puno drugoga. Jako puno.

Nidžan je široko otvorio oči i zagledao se u Poldu, pružio ruku i rekao odlučno:

— Evo ruke, pobratime! Govori, pa onda zapovijedaj!

Polde veselo prihvati pruženu ruku.

— Evo — reče — ja sam ti rekao, da umrijeh za komadićem zemlje. Neka je, kolik stolica, al neka je moja.

— Ma, jest to — prekine mu Nidžan riječ... nego, što si htio reći o stricu Nikliću?

— Ne boj se! Nijesam ja to zaboravio. Čućeš i to. Nego sada ovo drugo. O zemlji. Eto, prijatelji smo i ko pobratimi, graničari i ko braća Ličani. Ti bi mi mogao pomoći.

— A što to?

— Da rečeš Ikici Antinoj.

— Što da joj rečem? — začudi se Nidžan. — Pa, nije ona još gospodar, da prodaje.

— Ni ja ne kupujem. Za vraga bih ja kupio, kad nemam ni solde. Druga je tu: Ikica bi se udala, a ja bih se oženio.

Nidžan je od pustog čuda raskolačio oči, te nije mogao ni riječi progovoriti. Polde to primijeti, pa mu reče mirno i sabrano:

— — Ne čudi se, Nidžane. Kljasta u obje noge. Je li?! E, pa kljasta, al prava i poštena djevojka, a — vele — lijepa i dobra zemljica. Ikica i lijepa, ako ćemo ići i na to. Ona i radi. A, što ćeš više?! Zdrava je drukčije — onako, eto, ko žena. Zdrava! Sve, brate, drugo — ne ću

je voditi na sajam, da je prodam, pa da će joj tko zamjeriti nogama. Što veliš?!

— Ma, jest to sve — reče Nidžan, otežući svaku riječ. — I prava i poštena i vrijedna djevojka i ko rod mi dođe, i Bog joj dao stotinu sreća, ali opet — taki momak!

— Slušaj, pobratime! Ne bi bilo pravo, da na taj grunat dođe kakva rđa.

— I to jest. Jest to. I ne bi bilo pravo. Lijepa je tu zemlja. Tetak Antić ima dvaput više zemlje nego i mi i stric Niklić skupa... Nego, što ti ono reče o stricu Nikliću?!

— Čućeš. Sve ću ti reći! Nego slušaj. Ti ćeš lijepo reći Ikici, da je bluna, što je ono odlučila da se ne udaje.

— Bježi, bluno kranjska, k vragu! — reče Nidžan mahne rukom i nasmije se. — Ti si bar pametan čovjek, pa znaš, da nji' svaka tako govori, kad se počne bojati, da ne će nitko doći po nju, a čim se prvo momče pomoli — e, ne boj se! Samo neka je muško. Tako i siromašna Ikica. Vidjela, jadnica, da godine prolaze, momci ne dolaze, pa da joj se ne rugaju — ne ću se, veli, udavati. Tvoja je ona ko lemeš u plugu! Pusti ti to meni i neka te više glava ne boli... E, a stric Niklić, veliš, pluži, pluži po međama i premjera?!

— E, da. Okrenuo je svakako, al mu ne će izdobriti.

— I ne daj, Bože.

— To ti ja velim!

— A što ti još znaš? Pripovjedi mi.

— Vidićeš večeras. Pred Bracom i Lukšanom možemo?!

— Kao pred braćom. Nego, što to?! A?!

— Ništa ja ne kažem. Večeras ćemo sva četiri poslije večere u voćar tamo kraj našega kvartira, pa ćeš čuti i vidjeti, čemu se ne bi ni u snu nadao.

— A što to, molim te ko Boga?

— Jesam li ti dao ruku, pobratime?! — upita Polde svečano i malko se isprsi.

— Jesi, pobratime.

— E, onda ti je evo još jednom i — ne pitaj! — reče on svečano, te se opet rukovaše.

Pošli su za poslom i žurno postavili profil.

Braco i Lukšan su ih već dugo čekali kod vrtlića i sve motrili, kako se oni lagano primiču i svaki čas zastajkuju i mašu rukama.

— Ono ti je gospodski — reče Lukšan. — Sve zastajkuju, pa divane, a jedan drugome mlatara rukama ispod nosa.

— To ti je i graničarski, tko ima takav običaj.

— Ma, jest to, ali ovaj naš Kranjac ko od Gospića i tamo nekakvoga gospodstva, pa tako...

— A, nije to. Pravi je to momak! — reče Braco.

— Jest pravi, čemu kraja nije, ali opet... Svi ti Kranjci misle, da mi Bunjevci varimo palentu od nemljevena kukuruza.

— Ma, ne bluni! — usprotivi se Braco. — Nijesi dolazio među njih, pa onda samo tako... To su pravi ljudi i Ličani ko i mi.

— Jest to, al opet — ko gospodstvo i Gospić i tako...

Međutim su stigli Polde i Nidžan. Okrenuli su preko njiva.

— Pokazaćeš mi Antićevu zemlju — šane Polde Nidžanu.

— Ne boj se. Ali ne ćemo preko sve ići.

— Sve'dno. Pa, i jedan komadić da vidim — odgovori Polde tiho, a zatim nastavi glasno. — Večeras ćemo, momci, u lov.

— U kakav to lov? — upita Lukšan.

— Vidićeš. Poslije večere dođite sva tri tamo u voćar mame Ruže, kod našega kvartira, lezite, pa dušu u se, dok ja ne dođem.

— A što će to biti?

— Prelo.

— Prelo?! A gdje prelo, kod koga?

— U voćaru! — odgovori Polde. — Nego, braćo, lijepe ove zemlje. Lijepe!

— Ovo je naša — govorio je Nidžan — ono je Bracina, a to tamo — to je moga tetka Antića.

— Koga to tetka Antića?! — upita Polde kao da, tobože, ne razumije.

Nidžan mu počne tumačiti i u razgovoru zavije hod tako, da su došli na Antićevu njivu. Njih dva zastanu. Poldi udari krv u lice i srce mu jače zakuca.

— Ovo, veliš?! — šane on.

— Ovo, ovo — potvrdi Nidžan.

Polde se ko slučajno sagne i uzme šaku zemlje kao što se zagrabi žito, kad se pregledava. Promjeri je u ruci, pa premetne u drugu ruku, a onda skupi pregršti i poče je prebacivati sa dlana na dlan.

— E, lijepa zemljica, Bog je blagoslovio — govorio ko uzdrhtalim, isprekidanim glasom i sve i nehotice primaknuo ruke sa zemljom na lice. — I miriši. Baš i miriši kao dunja. Ima Braco pravo. Zemlja miriši kao dunja ili kao najurednija cura.

Nidžan je postrance promatrao Poldu i — tako. Nije baš, da mu se je čudio, ali jest nešto neobično u svemu tome. Kao da nije nikada vidio zemlje.

— Pa, ima i kod vas zemlje — reče Nidžan, ko sve nekako oklijevajući.

Polde se obazrije, pa kad opazi, da su ona druga dvojica podaleko od njih, baci pogled na zemlju u dlanovima, prinese je opet k licu i reče:

— Jest to, Nidžane. Ima zemlje i kod nas, al znaš, daleko mi je bila.

IV.

Niklić je sjedio kraj vatre i kašljao. Cijela je kuća odzvanjala kao i njegova suha prsa od toga kašlja. Seja je prala sitne krumpire, da ih metne u kotao na vatru.

— Govorio sam s mjernikom — reče on — To je gad, ali će sve napraviti. Ruka ruku mije. Gad je, ali — najzad ima i pravo.

— Što to?! — upita Seja. Nju, zapravo, nije mnogo zanimalo, što Niklić pripovijeda, no to nije smjela pokazati. Morala je s njime govoriti.

— Tako. Urediće, kako god ja pokažem i kako je pravo.

— Da, da. I pravo je. Nego, htjela sam te moliti.

— Nude?

— Tako. Da se ne ljutiš kod mjeračine. Slab si i tako, pa ne treba. Ne dam ja, što je naše, pa glavu izgubila, ali opet — biće nam je dosta. Eto smo već oboje prignali kraju.

— E, nije baš to tako. Očevina je to, pa ne dam ni cola, taman da je za dušu. Ne dam!

— Jest, jest. I ja to velim, al da se ne ljutiš.

— E, da. A ono, što veliš, da smo obadvoje prignali kraju — za sebe ja vidim, koliko je uri, ali ti?! E, nemoj tako. Kakav sam ja, da sam, i kakva si ti bila, da bila — ljudi smo, Sejo. I valja jednom umrijeti. Zdrava si ti još žena i eto, baš sada bi i živila, da imaš s kim. Sve ja to znam i — što ti ja znam... Eto, što imaš od mene?! Batine. Jest. Batine. I to treba. I tući ću te, dok mogu nogom za nogu, ali opet, mladost je tu i tako, — ko ženstvo neko i čudesa neka. Znam ja to...

Seja je usula krumpire u kotlić, nalila vode i objesila na komoštre nad vatrom i čudom se čudila, što on to govori, samo nije smjela da pred njim pokaže svoje iznenađenje. Nije ni slutila, kuda on to šiba i navija, pa su je sve trnci prolazili i hvatala neka jeza. Jedamput je on njoj klečao na prsima sa isukanim nožem, a njezino se mlado gipko i razbludno tijelo grčilo u smrtnom ropcu. Zna ona, kako je to. I ne će više! Ne. Mladost — neka mladosti! I ono, ko neko drago, čudno i ugodno golicanje i protezanje po mladome mesu kao kod mlade životinje — neka i toga! Sve je to ništa naprama svijetloj oštrici nabrušena noža, koji bi rezao u meso kao u posušeni sir. Zna ona to, osjeti ona to u svakoj žilici, čim je Niklić mrko pogleda, pa onda — može on raditi, što hoće, može zapovijedati, može gristi, može tući, može i onako — brljati po njoj, Bože prosti, kao prase po koritu. Samo život, samo u to neka ne dira!

Pogledala ko u čudu, samo da ga izazove da govori jasnije.

— I tako — nastavljao je Niklić. — Vidiš, kad bih ja imao snage, kolike su želje, ti bi bila najsretnija žena, ali ovako... Ha! Ništa. Kao da te pozovem na bogati objed, a kad sjedneš k stolu, onda te zgrabim za šišak i bacim van. Upravo tako. Pseto sam ja, znam ja to, ali znam i to, kako je tebi, pa mi je već — eto, svega dosta. Ne možemo to tako dalje.

— A što ti to govoriš, Nikola? — upita ona u čudu.

— Eto, Sejo. Ja ću još, ja mjesec, ja dva, pa lopatom po meni, ali ne bih mogao umrijeti, kad bih znao, da je col moje zemlje neko oteo.

— E, moj brate — reče ona veoma blago i obazrivo — poslije nas će i tako sve drugome.

— Poslije mene, neka po njoj kopaju bunare, neka po njoj buču baci, neka rade, štogod hoće. Ali dok sam ja živ, Sejo, ne dam, ne dam, razumiješ li: ne dam!

Niklić se skoro sav izobličio u nekoj muci i grču, pa se strahovito zakašlje. Seja mu pruži šalicu s lipovim čajem. On gucne nekoliko puta, povrati se i onda nastavi:

— Ne dam! A, vidiš, ovaj pas hoće, da otme, onaj gad ne će da pravedno mjeri. Ne će. Eto! Moraš ga ti ići moliti. Štogod rečeš, on će napraviti. Hoće. I crkvu će, ako hoćeš, na tebe prepisati. Vidio sam ja. Eto. I tako. Što ja mogu izgubiti?! — Zemlju, nešto zemlje. Ništa više. A to, Sejo, ne dam, dok sam živ. Ne dam! Daću sve drugo, ali to ne dam! To mi je sve, to mi je jedino još drago! Ne dam!

— Pa, što?! — reče Seja još uvijek u čudu i ne shvaćajući, što to Niklić namjerava. — Kako ću ga ja moliti?

— Lijepo. Kako god on bude htio. Kad bude sve gotovo,... onda ga možeš, ako hoćeš, i udaviti... Onda ću ga ja udaviti. Eto, znaš, ja sam s njime divanio i sve hajduku rekao. So, und so steht die Sache, a on sve kao da ne razumije: zemlja, gospodine, rekoh mu ja. — Zemlja, moja očevina! — a on izbečio u mene one svoje vodene oči kao vol u nakrcana kola, pa veli — »E, pa očevina. Što onda? Očevina je i drugima. Što je to mene briga?!« — Tako on meni: »Što je to mene briga?!«

Seja je sjela kraj njega na zemlju kao da sluša s najvećim uživanjem, dok je u istinu sa strahom i strepnjom pratila njegovu riječ i kretnju. Bojala se njegovih namjera, bojala se njegove grozne, krvničke naravi.

— Počeo ja oko njega — nastavljao je Niklić — a on ništa. Onda najednom kaže: »Ona lijepa, štram žena — to je vaša žena?!« — Da, baš je rekao »štram« i tako, kao da mene i ne gleda i kao da je upitao ko slučajno. E, da, znam ja, kako je to, kad onako pseto pita za lijepu ženu.

Seja se uznemiri. Po njoj su se počeli miješati, križati, lomiti struje straha i struje — tako — života — željkovanog milovanja. A ona je tako, tako strahovito željna i lijepe riječi, miloga pogleda i blagog dodira dobre muške ruke, a kamo li ne — i tako...

— Jest! — rekoh. — Ono je moja žena! — govorio je Niklić skoro šaptom, u nekoj groznici i drhtavici. — Moja

žena, gospodine. I ona vas moli, kao što se Bog moli. Spašavajte. Skoro ću ja zaklopiti oči, pa će i tako sve njima, ali dok sam živ — ne dam, ne dam ni za što na svijetu! — Tako ja njemu, a on kaže: »Pa, ona me nije molila.« — Moliće vas, gospodine — odgovorim mu ja. Kad hoćete, da vas dođe moliti? — »Večeras!« — veli on i ode. Više nije htio sa mnom ni progovoriti.

Niklić se opet zakašlje. Jedva se je povratio i prošaptao:

— Kad Ruža bude muzla ovce, uđi ćeš u sobu. Ne će nitko vidjeti... Izići... Noć je. Kroz prozor, pa u voćar ... Očevina je to. Nedam ja to. A — onako — mlada si... Ne dam! Ne dam! Ne dam ni cola!

Tu se opet zakašljao i izišao iz kuće.

Seja je briznula u gorak plač. Plakala je dugo, a kad se smirila, počela se mirno rediti i dotjerivati... Tako. Čisto se uredila i onda se lijepo obukla i ogledala se. Tako. Ona je još mlada i lijepa žena. I tako.

V.

Pao je prvi sumrak. Blago je dognato u torove. Sela su žagorila od razgovora, dozivanja i klepki na ovcama.

Ikica Antićeva muzla je ovce u toru, a Nidžan je stajao kraj nje, oslonjen na plot.

— Gdje je tetak? — upita je on.

— U kući. Sprema večeru. Znaš, kad sam ja u vani, onda on radi po kući kao kakvo žensko.

— E, da, kad ste sami. Nego, slušaj, Ikice!

— Nu de!

— Ti bi se udala — kako ne bi?!

— Ne rugaj se ti, Nidžane. Dosta mi se rugaju tuđi. Dosta mi se rugaju oni, pa ne trebaju i moji. Nijesam ja ništa kriva. Božija je sve to volja.

— Ne bluni, Ikice. Ja se ne rugam, nego eto, opet, htio sam da te najprije pitam. Onako — jesi li ti drukčije zdrava? Tako — za udaju i za čovjeka. Tako — znaš.

— Ostavi me, Nidžane, s mirom! — reče ona i tužno i ko malko pogođena. — Nijesam ja tebi ništa učinila, a ti tako sa mnom.

— Eto, duše mi, očinjega mi vida, Ikice, niti se rugam, niti mi je do šale. Najozbiljnije.

Ona je prestala musti, ispravila se i došla k njemu, te stala tik uz plot.

— Ne šališ se?!

— Na moju dušu, ne! Nego, opet, čovjek ne bi htio, ako tebi još što fali osim to samo nešto u nogama. To nije ništa. Božija volja, a ne smeta ti.

— Nidžane, ti se šališ! — opet će ona u dvoumici, no već udobrovoljena.

— Nemoj, da ti se još kunem, nego mi reci. Ja se, znaš, ne razumijem i što sam ja pazio, je li tebi još što fali.

— Ne, Nidžane, hvala mome Bogu! Ja sam zdrava drukčije kao ribica. I tako...

— I prostićeš, Ikice, što moram reći: — i imaćeš djece? Ja te to pitam ko brat od tetke, pa mi možeš reći.

Ikica se zastidjela pred tim pitanjem, no kad je pita u takom poslu i takim divanima, nije bilo druge, nego odgovori:

— Pa, to je u Božijim rukama, ali ja mislim, jer ih ne bi imala? Imale su ih i gore od mene.

— E, e. Jest to. Samo ja nijesam znao, pa pitam.

— A tko to?! — šane Ikica povjerljivo i u groznici.

— Kranjac! — odgovori Nadžan — Upravo on.

— Ti komedijaš... Il se on ruga sa mnom.

— Ne. Ni jedno ni drugo. Najozbiljnije. Bi li ti pošla za njega?

Ikica je šutjela kao okamenjena, iznenađena i zatečena tom neočekivanom srećom. U lice joj je čas navaljivala krv, čas je blijedila. Podrhtavala je i osjetila veliku slabinu u nogama, pa se prihvati objeručke za plot.

— Govori! — požurivao je Nidžan.

— Ne bih! — odgovori Ikica odlučno i odrezano.

— Ne bi?!

— Ne! — potvrdi ona mirno, tiho i sjetno. Nidžan nije mogao u mraku opaziti, da su joj se pritom oči orosile.

— Ne bi za njega?! — začudi se Nidžan.

— Ne bih, brate. Ne mogu.

— A zašto ne možeš?

— Da ti kažem pravo?!

— Pravo, pravo! Samo kaži.

— Ne bih pošla za njega stoga, što on ne bi oženio mene, nego moj grunat. Eto, zato!

U tom času stupi pred njih Polde, koji je bio skriven iza velikog hrasta kraj tora.

— Da ti rečem Ikice! — poče on odmah. — Ne bih ja ženio tvoj grunat, nego tebe, jer mi se sviđaš i jer si poštena i prava cura.

— Sada mene više ne treba! — reče Nidžan smiješeći se i htjede otići.

— Samo ti ostani — ustavi ga Polde. — Da čuješ i da si svjedok, što ću joj reći. Eto, Ikice. Tako mi Bog pomogao, kako je to istina. Volim te i uzimljem te draga i čista srca. Nego, jest ono, da ja tebi kažem ko pravi čovjek i graničar, da ti nemaš grunta, onda ja ne bih tebe uzeo. A i na što bih?! Reci sama. Ja nemam ni križa Božijega, a da nemaš ni ti, a bolesna si eto, ne baš bolesna, ali po Božijoj volji — tako. Što bismo mi onda počeli?! Ovaku te uzimljem i neka mi svaki pošten čovjek pljune u brk, ako zbog mene požališ. Je l' pošteno?!

— Pošteno! — Pošteno! — potvrdi Nidžan.

Ikica se nije mogla pravo snaći. Njezinih se vrelih djevičanskih dvadeset i šest godina uzburkalo krvlju i živcima, osjetivši se nenadano u zagrljaju divne čežnje, davno napuštene! Nije ljepotica, no pristala, zgodna, okrugljasta ženica, koja je osjećala veliku nepravdu prirode, što joj nije dala zdrave noge. Pod tom je nepravdom ona patila, venula, i ginula. Sada, jednim mahom, nestaje tih svih patnja, svih tih muka i strepnja. Neprospavane će se i mučne, znojne i stravične noći pretvoriti u blažena odmarališta sa dobrim i čestitim mužem, a ona... Ona će mu biti tako, tako dobra, poslušna i zahvalna i — zahvalna!

Sve joj je to najednom navrlo u glavu i nije mogla ni riječi progovoriti. Snatrila je...

— Jest — nastavljao je Polde. — Radi zemljice. Umrijeh ja za njom. Tako, da bude moja, pa da je ja češljam i umivam, kako ja znam...

— Sve je na ćaći — reče Ikica dosta nesigurno.

— Neka je, al da napravimo, da on sve daje nama. To, eto neka napravi.

— Ja ne znam. To s njime...

— Jest, jest. Nego, ti ne reče, hoćeš li?! — javi se Nidžan.

— E, e! Samo šutiš — reče i Polde. — Eto, ja ne tajim: jest ono, tako, radi grunta, jer ne možemo bez njega, al opet. Ja tebe i volim, pa ako ćaća hoće, da napravimo...

— Hoće on — reče Ikica tiho. — On je već rekao, da će na zeta sve odmah prepisati.

— Onda reci, Ikice: hoćeš li za mene?

— Moram pitati ćakana.

— Polde ne prosi ćakana nego tebe! — dobaci Nidžan.

— Jest to, ali opet.

— Mogu ja i s njim govoriti, samo, ako ti rečeš da hoćeš.

— Hoće. Što ne će?! — To ti ja velim ko njezin brat od tetke — reče veselo Nidžan — e l' de, Ikice?!

— Dobro, kad ti veliš — prošapće ona.

— E, baš ti je to istina: »Kad ti veliš!« —

— Pustimo to sada! — usklikne Polde veselo i uhvati Ikicu za ruku — Ne ćeš požaliti, velim ti. A jest ono, da kažem kao pošten čovjek, da nema grunta — e, pa reci sama: na što bih?!

VI.

Lukšan i Braco su ležali potrbuške u voćaru, priljubili glave i šaptali.

— Mi ovdje ko magarad pred crkvenom lipom — reče Lukšan. — Niti znamo, po što, ni zašto. Samo tako. Još da su nam repovi i da je muha, pa da se branimo.

— Biće nešto — odgovori Braco. — Ne bi nam samo tako rekli, da dođemo, kad ne bi ništa bilo.

Prozori su na mjernikovoj sobi osvijetljeni, no zastrti nekakvim krpama, čime li, pa se unutra nije moglo vidjeti. Primijetili su samo nekakve sjene. Njih dvojica su oštro motrili, pa im se najprije učini, kao da se mjernik tuče ili onako, nekako gona s Poldom, a zatim se u jednom pograbiše kao da se rvu, ali ne jako, nego ko lijepo i lagacko, ko da bi se grlili i dugo, dugo ljubili.

— Što to oni rade? — upita Braco.

— A, neka ih vrag gospodski zna! Otkad je taj gad tu, metnula mama Ruža na pendžere ko virange i stvari, pa pošten čovjek i ne može vidjeti, kakvi se vragovi unutra pere.

Kuća je povisoko dignuta nad zemljom, te su prozori visoki toliko, da jedva čovjek dokuči rukom do njih, a veliki su, daleko veći nego u običnim težačkim sobama. To je već dosta dugo tako uređeno. Ko — lajtmanska kuća. I

tako. Ima i dvije sobe, što rijetko koja druga kuća imade. Tako je mogla mama Ruža, da jednu sobu dade mjerniku, dok tu radi.

— Gle, nema ih više! — šane Braco, pokazujući rukom na prozor.

— Sad će onda Polde. Al čudim se, što nema Nidžana. Kud je on dospio? Ovako sam ti ja u Slavoniji, dok sam barabio...

— Što?!

— Čekao u šljiviku, dok mi dođe golubica.

— A mi sada čekamo golubove.

— Vrane, vrane, ne golubove — reče Lukšan i nasmije se.

Tiho im se kao sjene privukoše Polde i Nidžan i odmah legoše kraj njih.

— A što si ti ono radio sa svojim gosom? — upita Lukšan Poldu.

— Bog s tobom! Nijesam ga ni vidio ima već dvije ure.

Braco i Lukšan se u čudu pogledaše.

— E, ako nijesi ti bio, nije ni mama Ruža — reče Braco. — Ona se, lje, nije s njime gonala po sobi.

— Dakle su se gonali? — upita Polde.

— Na moj račun, tako je nešto bilo — potvrdi Lukšan.

— Nije nama bilo do toga — reče Nidžan. — Curu smo mi sad isprosili.

— Koga ste isprosili? Curu?! — začudi se Lukšan, a Braco samo zine od čuda.

— Curu, curu!

— Ikicu za mene! — rastumači Polde, nagne glavu obrazom na travu, a ruke raširi i poče milovati zemlju kao da pliva — Ikicu Antićevu!

— Prava i poštena cura — rekoše njih obojica u jedan glas i u čudu se pogledaše kao izvan sebe. Očito je

bilo dobro, što je već bio gust mrak, pa Polde nije mogao opaziti izraz njihovih lica. Jest, ono, Ikica je zbilja čestita i vrijedna djevojka, ali opet! Ovaki momak, a ona kljasta — e, svašta je na svijetu!

— Bilo sretno i berićetno! — snađe se prvi Lukšan i reče Poldi: — Znaš, prava cura. Rađaće ti same sinove. Taki je to soj.

— Iz tvojih usta u Božije uši! — reče Polde veselo i poče tapkati rukama po ledini. — Znaš, sve onako... jedan drugom do uha, pa kao lončići. Eh, eh, haj... Nego, vidiš, ja i zaboravih, da povirim.

Polde ustane, prišulja se k prozoru i popne se na male ljestvice, s pomoću kojih se grade vile. Imadu svega tri skalinice, taman toliko, koliko je nužno, da se može s njih zaviriti u sobu.

— Još guču — reče on, vraćajući se među momke.

— Molim te, ko je kod njega? — upita Lukšan. — Ja l' Vlajinja, ja l' Bunjevka, ja l' Kranjica?!

Nidžan je znao, rekao mu je Polde, pak se počne smijuljiti i gladiti po vratu.

— Jučer je bila Vlajinja — odgovori Polde — a danas je prava pravcata Bunjevka.

— Koja, otklen je, ako Boga znaš?!

— Vidićeš!

— I baš Bunjevka?!

— Baš Bunjevka!

— E, sreću joj vrag odnio — reče Lukšan i pljune.

— A kada će doći Kranjica? — upita Braco.

— Do njih ovdje ne može — odgovori Polde. — Daleko su.

— Onda će ih zamijeniti Kranjac! — dobaci Nidžan.

Tu zlobnu primjedbu ne zapaziše, jer su se na prozoru opet pojavile sjene. Nekakvo gibanje, pa dizanje ruku, pa opet hrvanje i — sve tako.

— Koja je, ko Boga te molim — reci mi? — kumio je i zaklinjao Lukšan Poldu.

— Ne smijem reći.

— Ma, što ne smiješ?! Ja ću je sve'dno čekati do zore i ne će mi uteći. Što sam ja gori od onoga gospodskog gada?! Sav je jadan i krmeljiv, kao da mu je šezdeseta, a možda mu ih nema ni četrdeset. Meni, meni, da ona dođe u ruke, pa da vidi!

Nidžanu je bilo veoma neugodno, što je Lukšan tako govorio, pa iza kraćeg skanjivanja reče:

— Eto, da znaš: To je strina Seja.

— Ona?! — preneraziše se i kliknuše u jedan mah i Lukšan i Braco.

— Ona, ona — potvrdi i Polde. — Ja sam sve znao, jer sam slušao razgovor. Onaj ju je pas ponudio ovom skotu. Jest, braćo, života mi, nikada ja kuće ne vidio, ako nije!

— Da, da. I to, i to! — reče Lukšan. — Al, da onako na dušu rečemo, nije mu se ni ona mnogo otimala. Eto, ja smo i Braco gledali!

— E, pa mlada je ona žena — poče Nidžan braniti — a stric Niklić već je godinama kao hladni grob.

Prekide ih u razgovoru škripa prozora. Lukšan skoči i šane drugovima.

— Ostanite vi tu!

Nidžan mu htjede reći, htjede ga ustaviti, no on je već odskakutao po mraku, od šljive do šljive, kao mačka. Seja se spustila kroz prozor, okrenuta licem u sobu. Lukšan je pomislio, da je dočeka leđima tako, da na njega stane, ili rukama, da mu uzjaše na njih, no poboja se, da bi se prepala i vrisnula, pa se zaustavi kod zadnje jabuke na par koračaja od prozora. Ona se je sigurno iznenadila, kad joj je noga zapela na prečku malih ljestvica, koje je Polde zaboravio ukloniti. Još se držala rukama za okvir, kad je

prozor za njom zatvoren i opet zastrt. Lukšan stupi prema njoj i šane:

— Ne boj se, teto Sejo. Ja sam. Lukšan.

Ona je stala kao gromom ošinuta. Nije mogla ni viknuti ni progovoriti. On joj posve pristupi.

— Ništa, ništa, teto Sejo. Mladost je mladost — šaptao je on i posve joj se unio u lice.

— Nije to! — protisne ona kao iz bunila i kao da se prenula iz teškoga i opojnog sna. — To je sve samo tako — radi zemlje.

— Ma, e, e. Radi zemlje, a moglo bi biti i na zemlji — reče i strastveno je uhvati oko pojasa.

U tome istom času, bez razmišljanja i umovanja, Seja mu razveza tako snažnu zaušnicu, da je kroz mirnu, tihu noć odjeknula kao pucanj male puške. Tamo pod šljivama nastade prigušeno cerekanje, koje Seja nije čula radi velike uzrujanosti, no Lukšanu nije izmaklo.

On se malo izmaknuo, no neprestano ju je držao oko pojasa.

— Pusti me, gade! — šane ona.

— Oprosti mi, teto Sejo! — odgovori Lukšan. — Ovo ti je među nama ko — tako. Eto. Ja sam mislio, da je to kod tebe bilo ko nekako drukčije, pa rekoh, evo, ja sam bolji momak.

— Sram te bilo, pusti me! — očajno je i bolno istiskivala Seja riječ po riječ, gušeći jedva zvuk, da se ne čuje kroz noć.

— E, ne ćemo tako, teto Sejo. Najprije ćemo se pomiriti, pa onda možemo dalje.

— Ja se nemam što miriti. Na mojoj nesreći ti...

— Baš nije velika nesreća — upade joj on u riječ. — Što jest, jest: Nijesi se branila. Nego svejedno. Sad ćemo se pomiriti. Glavno je, da je tebi bilo dobro. Znaš, da ti nijesam neprijatelj.

Seja je briznula u plač i nagnula se na njegovo rame. To je Lukšana prenerazilo.

— Pa, nemoj sad tu revati — poče on u neprilici da je tješi — Ja nijesam mogao vjerovati, da te je ono tvoje pseto i na to nagnalo. Ko eto, mislio sam, na moju dušu, žensko si, mlada si, on nije ni za što, pa ti je za dušu. Eto, sad ne revi. I žao mi je, što sam još i ja tako... Pa, da Sad pustimo, teto Sejo, Ka' da nije ništa ni bilo. Hajde, da te otpratim do kuće, pa niť sam ja što vidio, niť sam tebi što učinio. Eto. Je l' ovako?!

Ona se malo smirila i pošla. On ju je još neko vrijeme držao oko pojasa, kao da mu se je ruka ukočila, a onda ju je sve malo po malo, ko neopazice, pustio i išao kraj nje.

— Ne ljuti se, teto Sejo — reče on i opet stade.

— Ništa ti ne zamjeram — prošapće ona — a kako je meni, to samo Bog znade.

Skoro je potrčala i ostavila ga. Ključ je našla pod kućnim pragom. Otvorila je vrata i ušla lagano kao sjena. Niklić je već spavao i teško dihao. Kad je zapalila svjetiljku, on se prene, ispravi se, sjede u krevetu i upita oštro:

— Što ti je rekao onaj lopov?!

— Dobro — odgovori ona, ne gledajući u Niklića.

— Znao sam je, da će onaj vrag s tobom to odmah urediti. I dobro ti bilo, miljenice?!

Njegov je glas zvučio piskutljivo, zlobno, satanski.

Seja je s velikim strahom legla, prekrstila se i počela moliti Bogu. Nije mogla nikako zaspati, no ukočila se kao drvena, samo da on misli, da je zaspala.

Niklić se zakašljao. Ona skoči i dohvati mu šalicu s lipovim čajem.

— Gucni malo, pa će ti biti lakše.

— Lakše mi je! — odgovori on osorno. — Eto, samo da mi se svijet ne ruga, da sam pustio, pa poslije mene...

Okrenuo se k zidu.

Seja je osjetila u prsima jake bolove i probadanja. I ona je počela kašljati. Kad se malo smirila, letjele su joj misli glavom kao munja...

Šta za to?!... I jest. Da. Al ovako, ovako?!... Za col zemlje, koja već možda za osam dana ne će biti ni njegova ni njezina...

Opet su joj došle suze na oči. Jedva se je svladala, da glasno ne zajeca.

VII.

Polde je išao kraj mjernika i nosio njegove sprave i alate, a sve mu se činilo, kao da stupa po najdivnijem sagu i da mu kroz cijelo tijelo, na dodir noge s majčicom zemljom, struji neiskazano blaženstvo, milje i zadovoljstvo.

Cijela je zemlja za njega oživjela, dobila svoj novi oblik, svoje čare, svoj razum, svoju neodoljivu privlačivu snagu kao najdivnija djevojka. Čini mu se, kao da je on sad istom progledao!

Danas je bolje nego ikada razumio sve one ljude, koji su ostavili i najprešnije poslove, pa sa sjekirom preko ruke pohrlili na svoje njive i livade, kamo će izići mjernik sa svojom »kurdelom«. Tamo su čekali cijelo jutro i čim su opazili mjernika, pošli mu ususret i pričali mu svaki svoje, vazda spremni, da sjekirom zasvjedoče svoje sveto pravo.

Što mari, ako se radi i samo o colu zemlje?! To i jest ono, što treba braniti, jer se ne otimlje na skladove, nego na coli, najviše pol brazde. Ali tako ove godine, tako do godine i odoše i skladovi, ako ne ćeš braniti. Zato se i ne pamti, da je tko poginuo radi sklada zemlje, ali radi coli, radi pola noge — ehe! Koliko je već zato palo mrtvih glava!

Niklić je još prije dana ustao i počeo oštriti sjekiru. Ustala je i Seja, pa je nijemo kao sjena, nujna i pogružena, prolazila kraj njega i pogledavala ko sve kradom, što on to radi. On je to opazio, pa reče:

— Tako, znaš: ja sam preslab, pa ne bih mogao ušicama. Zato je dobro, da je naoštrena.

— Oslobodi nas Bože! — šane ona.

— Oslobodi, oslobodi! — dobaci Niklić zlobno. — Ako ne će On da oslobodi, oslobodićemo mi sami. Ko i sinoć ... Kad ono pašče nije htjelo, što sam ja htio, htjela si ti, što je htio on, pa opet u redu ... A, sve mi se čini, da nije ni teško bilo?! Svu noć si preživala ...

Seja uzme dižvicu u ruku i brzo otiđe u tor, da podoji ovce, samo da je dalje od njega. On, doduše, oštri sjekiru za Josipinu i njegove sinove, ali opet — lako bi se njemu omakla ruka i na nju.

Kad se povratila, on se je već spremio i pošao, noseći sjekiru preko ruke.

— Čekaj, pa ćeš što pojesti — reče mu Seja.

— Vraga ću s tobom pojesti, koji će me i odnijeti — reče nabusito, teško se zakašlje i otiđe. Bio je najprvi na Docima, obišao sve međe, svaku kucnuo, malko je nagnuo i podupro, pa onda došao na put, sjeo na kamen, metnuo sjekiru preko koljena i čekao.

Malo iza njega stizali su i drugi gospodari i sjedali kraj njega. Josipina je prošao, naravno, bez riječi, jer ne govore, i obišao međe. Sve ih je opet poispravljao i pošao da i on čeka mjernika, koji je baš dolazio. Pred njim su išli »rabotari«, koje je za taj dan odredio seoski starješina, a iza njega Polde.

— Vidio sam ja, da si međe pomicao — reče Niklić Josipini — al će ti to prisjesti, danas, ako ikada!

Josipina je šutio.

Kad je rad počeo redom od puta, ljudi su vikali i galamili, no nije bilo nikakve veće smetnje, sve dok nijesu došli do Niklićeve i Josipinove njive. Mjernik je stao po strani i određivao, što treba činiti. Nidžan mu pristupi, podigne nadžak do visine očiju, okrene oštricu k mjerniku i reče odlučno, ali posve tiho i bez uzrujavanja, da drugi ne čuju:

— Pogledajte ga, gospodine! Ovaj će vam danas suditi, ako samo za pol cola pomaknete kurdelu!

Mjernik se trgne i ustukne natrag.

— Ne bojte se! Samo da znate, da sam ja sinoć bio pod vašim pendžerima, baš kad je strina Seja silazila. Samo da znate, pseto šugavo!

Mjernik je samo problijedio i počeo nešto mucati, pentati i drobiti kao da se ispričava.

— Nemamo mi više divana! — odreže Nidžan i udalji se od njega k drugim ljudima.

Staroveški je počeo uzrujano hodati gore, dolje, mijenjao je boju u licu, smišljao je, što bi i kako bi, no progovorio nije ni riječi. Samo mu je naletjela misao: Divljaci! Razbojnici! Neprestano ju je u sebi ponavljao, kao da se moli Bogu i sve brže i brže hodao.

— Ništa se vi, gospodine, ne bojte! — šane mu opet Nidžan. — Radite pošteno, pa evo mene, ako vam itko išta učini.

Mjernik ga je motrio strahovito bijesno i prezirno, no ipak nije vikao. Samo ga je mjerio od glave do pete.

— Mi graničari nijesmo kao vi gospoda — nastavljao je Nidžan zlobno i uporno. — Nas nijedan ne bi učinio čovjeku ono, što vi sinoć učiniste.

— Evo, gospodine mjerniče — derao se Niklić svojim suhim, sipljivim glasom — ovaj hajduk i moj brat neprestano pomiče međaše! Morate mjeriti, kako je pravo i pošteno.

— Samo tako! — reče mjernik. — Budite bez ikakove brige.

— Tu su pošteni ljudi, gospodine — vikao je Josipina — koji su nas podijelili, pa neka oni pokažu međe. Kako oni reknu, onako režite, pa da je po mome mozgu.

Nidžan je stajao kraj međaša i kuckao po njemu nadžakom, bacajući pogled sad na mjernika, sad na Poldu. Ovaj mu se neprekidno smijuljio i namigivao, a mjernik se odmicao sve dalje i dalje od njega.

— Pokažite mi međe — vikne mjernik.

— Evo je, gospodine mjerniče! — vikne Niklić i priđe Nidžanu, pa i on poče udarati sjekirom po istome kamenu.

— Ovo je samo međašni kamen, ali nije međa između nas — reče Nidžan mirno.

— Što će mi tu i balavanderi zanovijetati?! — vikne Niklić na njega i zauzme borbeni stav.

— Bože, sačuvaj, striče — odgovori Nidžan i odmače se. — Ja samo tako, da gospodin znade, kako je!

Pristupi Josipina i poče tumačiti mjerniku, kako je ta njivica podijeljena na dva dijela. A tu su i ljudi, koji su je dijelili. Tu su i njih dva, Niklić i Josipina, braća, koji su birali. Sve je tu, na mjestu osim međaša. Njega je Niklić već deset puta pomicao, on, Josipina, povraćao, ali ga ipak nije moguće uzdržati na pravome mjestu.

— Eto ga je i jutros micao, a ja poslije malo odbio natrag — reče on — ali opet nije na mjestu.

— Laže, hajduk! — vikao je Niklić. — Hoće da mi otme moju očevinu. Nije mu dosta, da me je sagnao na prosjački štap, nego hoće, da me makne i s ognjišta. Al ne će, dok sam ja živ i dok mogu micati.

Mjernik je stajao neodlučno.

— Herr Geometer, wie gesagt! — viknu mu Niklić.

— Nema tu ništa »ergemeteš!« — zavikaše Josipina i Nidžan u jedan glas, pa i drugi ljudi za njima. — Meteš ili ne meteš, samo mjeri!

Mjernik odredi, da se ustanovi sredina njive. Povukoše »kurdelu.«

Kada to vidje Niklić, sav se izobliči, oči mu nekako iskočiše, zastenje, zakašlje se i sune, da će mjernika sjekirom po glavi.

Koji su bili bliže, uhvatiše ga za ruke i oteše mu sjekiru. Niklić pade na zemlju, a krv mu navre na nos i na usta.

Odnesoše ga kući, više mrtva nego živa.

Mjerenje je nastavljeno uz viku i galamu, no bez većih smetnja. Kada je Nidžan uhvatio čas, da bude opet na samu s mjernikom, pogleda mu u oči, odbaci nadžak kao da nekoga gađa, malo se podrugljivo nasmije i pljucne kroz zube na dva metra daljine.

Mjernik odahne i prezirno ga odmjeri.

— Junači se ti sada, koliko ti je drago — pomisli Nidžan i posve umiren pristupi k Poldi.

Samo se pogledaše. Išli su šutke jedan kraj drugoga.

— Haj, haj, zemljice moja! — prošapće Polde, sretan i blažen, malko zatabana po zemlji i opet se osmijehne na Nidžana.

Niklić je ležao nauzmak, pritvorio oči i teško disao. Krv se smirila, no čim se iskašlje, baca samu čistu krv.

— Je l' to već noć? — upita Seju.

— Noć, noć — odgovori ona.

— Oteše, hajduci... sve. Oteše. I za to je to bilo.

Opet se zakašlje. Kad se smirio, Seja otiđe u kuću Josipinovu kao da nikada nijesu jedni drugima rekli ni jedne ružne riječi. Našla je u kući samu Mandu, ženu Josipinovu.

— Oprosti, nešo — reče Seja tiho i tužno. — I neka brat Joso oprosti. Vražija ćud.

— Ništa, ništa, Sejo — odgovori Manda u neprilici. — Kako mu je?

— Zlo. Teško će do dana. Eto. Teško mi je samoj. Htjela sam te moliti, da mi dadeš blagoslovljenu svijeću. Nemam je, a... Bog zna.

Kad sve uredi, legne. On je disao veoma teško, bacao se po krevetu i neprekidno nešto mumljao, kao da se svađa. Najednom se obočio na lakat i pridigao.

— Spavaš li?

— Ne spavam, ne — prene se ona iz lakog sna. — Trebaš li što?

— Samo zemljice — govorio je on kao u bunilu — Sve radi nje...

Nagnuo se nad Seju, nevjerojatnom je brzinom i snagom uhvatio desnom rukom za vrat i u isti čas se nadnio nad nju i zagrizao joj u vrat kao bijesno pseto.

Seja je od bola vrisnula, trgla se i skočila iz kreveta, a kako ju je čvrsto držao, povukla je i njega. Ćutjela je, kako joj krv zalijeva njedra, pa kao gonjena nekom aveti istrčala iz kuće, odletjela pred Josipinovu kuću i počela svom snagom udarati u vrata.

Josipina je izletio u gaćama i košulji.

— Tko je Božiji?! — vikne on i otvori vrata.

— Ja! Seja! — odgovori ona. — Hodi, brate! Niklić!

Josipina je uhvati za ruku i zagleda se u nju, no nije ništa opazio, pa žurno poleti mimo nje, vičući:

— Jer me nisi prije zvala?!

Niklić je nepomično ležao preko kreveta sav krvav. Oči je imao otvorene. Glava mu je visjela preko bedrenice od kreveta.

Krv je bila crna i gusta kao nagnojena zemlja.

Više se nije probudio.

GRGIČINE GUSLE

I.

Ne zna nitko, otkuda je rodom i kada se je prvi put pojavio u selima, no poznaju ga svi. I muško i žensko i staro i mlado.

Hoda sa guslama, pa kad se uz njih raspjeva, ostao bi slušajući ga. Pomalo djevojkama namiguje, snaše štipa, bakama se ruga, što mu dadu, pojede, što mu se osobito svidi, to ponese, i svi ga vole.

Tu je večer zanoćio u kući Marka Stilinovića. Kad su večerali, skupilo se cijelo selo na prelo, da sluša Grgičine vragolije.

Neprekidno je strigao očima po društvu i odmah pripjevao svakom po koju masnu.

— Aj k vragu, Grgica! — vikale su žene kao u neprilici, kad bi on pretjerao.

— Neka, neka, kokice! — prekida on pjesmu. — Zna Grgica, što žene vole. Još da nema ovdje ovih vaših brkonja, cijedile bi vi čarape. Al neka stoji za ovaj put.

Domaćinova se kćer Mara posve primakla Grgici i netremice prati svaku njegovu kretnju i hvata svaku njegovu riječ. Kad se zasmije, zvonko poigrava i zveči đerdan dukata na njezinim bujnim grudima.

— Moj striče — uzdahne Mara — čovjek bi gladan ostao slušajući te.

— E, kćeri moja — odgovori Grgica, važući očima njezine dukate — mnogi su već za mnom plakali, kad sam im otišao ispod krova. Znam ja, kako je to...

— Je l' tebi ovako teško? — upita ga netko iz društva.

— Bože, sačuvaj! — odgovori Grgica. — Kako bi pametnu čovjeku bilo teško na ovakome svijetu?!

— E, da. I jest svijet za pametne.

— Da vidiš — odvrati Grgica — više je on za budale. A tako i mora biti. Kuda bismo dospjeli, kad bi bilo više pametnih nego budala. Tko bi onda radio, tko bi se lomio i derao...

— E, moj Grgica — primijeti neki drugi — što bi od tebe bilo, da si išao u velike škole?!

— Je l' od mene! — usklikne Grgica slavodobitno. — Evo, tako mi moga svetoga Grgice, ako ne bih bio ja l' ban, ja l' ministar, ja l' još što i veće! Na popove, na advokate i ovako ko predstojnike ne bih se ni okrenuo. Ne bih, ne. Eto!

— Ja l' da ti je biti u kakvoj velikoj banci onaj najglavniji — a?!

— E, a nu! I to bi se moglo.

— A što bi ti, striče Grgica, kad bi bio u tako velikoj banci, onako među hrpom novaca? — upita jedna djevojka.

— Što bih?! — začudi se Grgica. — Haj, bluno, k vragu. Što bih?! Što i drugi, koji su na takim mjestima: pokrao bih je!

— E, pa bi te strpali u štokauz!

— Ajbo! U štokauz se, kćeri moja, ide za kokoš, za ovna ili, evo ko na primjer za ove Marine dukate, a ne za ono krupno iz hrpe. Tamo ti to drukčije ide. Humbus, džumbus, malo gore, malo dolje, deset više, deset manje — pa svi pošteni i puni džepovi zlatniša. Znao bih ja to. A što bih bio pošten i velik, majko moja!

II.

Kad se prelo razišlo, reče Grgica domaćini, da mora sutra podraniti u grad, pa neka ih ne smeta, što će otići prije nego oni ustanu.

— Što bi nas smetalo! — reče Marko. — Hajde ti kadgod hoćeš, a evo ti kruha u torbu, da ne odeš na tašte.

— E, brate, vazda ja kažem: lako je s pametnim ljudima! — usklikne Grgica i malo zažmiri, da se ne opazi, kuda mu pogled leti.

Kad su sutradan poustajali, Grgice nije bilo. Čovjeku se žurilo u grad, pa otišao, kako je i rekao.

Mara je nešto nestrpljivo tražila. Po nekoliko se puta povraćala na isto mjesto kao da sama sebi ne vjeruje. Više se nije mogla suzdržati, pa upita: — Jesi li ti, majko, gdje sklonila moje cekine?!

— Bog s tobom! — odgovori joj mati. — Nisam ih ni vidila. Tu su ti valjda negdje, gdje si ih sinoć ostavila.

Uzalud Mara traži. Nema ih, pa nema. Već si je počela predbacivati, što ih je jučer na se i metala, ali nedjelja je bila. Nije mogla biti gola vrata. Svi se dadoše na traženje, no sva muka bi uzaludna.

— Čuješ, Mare — najzad će Marko — po rane moje, rekao je tebi Grgica, da su već mnogi za njim plakali, kad im je otišao ispod krova. A Grgica nikad ne laže. U vraga su dukati!

III.

Sjatilo se skoro pola grada ko na čudo: žandari gone Grgicu Miškova.

Ruke u okovima, preko ramena gusle, a oko vrata niz dukata. Stupa ponosno, uzdignute glave.

— Jesi li opet dolijao, Grgica?! — dobaci mu netko iz gomile.

— E! — odgovara Grgica. — Od nas ovolikih moraju i ovi pošteni žandari nekoga uloviti. Kako bi drukčije jeli carski kruh?!

— To je neka Grgici dukatima platila — dobaci drugi.

— E, e — odgovora Grgica — pa prije stigoše k meni ovi pošteni ljudi, nego sam ja mogao stići k vama, da pošteno sakrijemo. Samo sam, evo, jedan izljupao. Drugi ću se put bolje požuriti.

Jedan ga žandar gurne kundakom, da brže ide.

— Ne tuci me, brate — okosi se Grgica na njega. — Mjesto da si mi zahvalan i da me poljubiš, što ćeš na meni zaraditi pohvalu, a možda i kakovo odlikovanje, križ ili medalju, ti me tučeš. Ne češ ti mene više vidjeti u svojim šakama! Namaknuću ja to drugome, pametnijem od tebe.

Stigoše u zatvor sudbenoga stola.

— Evo mene, papica! — pozdravi Grgica tamničara. — Rekao sam ja, da vi ne ćete ostati bez službice, dok je mene. Što ćemo? Moramo mi ruku o ruku.

Tamničar se smijuljio i gurnuo ga u skupnu sobu među tridesetak ljudi.

— Dobar dan, dobri ljudi — reče Grgica ponizno, kad škljocnu brava iza njegovih leđa. Ispod oka omjeri strjelovito cijelo društvo, pa kad vidje, da ne pozna nikoga, spusti se umorno i pobožno kraj vrata.

— Nemoj tu, striče — reče mu neki krupan, plećat momak i pristupi k njemu. — Amo ću ja tebe metnuti kraj sebe.

— Dobro je meni, sinko, i ovdje — branio se Grgica. — Siromah sam ja. Neka me kraj vrata, da vam ne smetam... Da si živ, sinko, nani svojoj — kako ti je ime? — upita svoga zagovornika.

— Paripović, striče. Ja sam Todor Paripović.

— Aha. Pravi čovjek — reče Grgica ko za sebe. — A rad čega si ovdje?

— Pa, da ti pravo kažem, pravedan — odgovori Todor i pljucne, a društvo se iza njega poče smijati. — Nego znaš što, striče?

— Nude, sinko.

— Dosad sam ja ovdje bio najstariji, a odsad si ti.

— Vidim, vidim da sam star i žalostan.

— Mani to, čovječe! Ti si sada naš cimerkomandant.

— A, moj sinko! Prestar sam ja za komedijanta. Nisam ja za to.

Svi prasnuše u smijeh i počeše mu tumačiti, kolika je to čast i služba u zatvoru.

Grgica je vrlo blesavo zurio u njih i, tobože, čudio se.

— Pa, to je onda neka vlast i sila? — upita on.

— I te kolika vlast! — potvrdi Todor.

— Nego, čini mi se, striče, da ti još nijesi nikad ovdje bio?

— Nikad, sinko, još među ovim poštenim ljudima. — Nikad — reče Grgica i počeše se iza uha. — Nikad još nijesam bio u ovoj sobi. Al neka me sada. Bogu mom hvala, da sam i ovo doživio!

— Eto, sad si doživio odmah i to, da si ko neka vlast.

— A što ću ja, ovako star i jadan, ako me ne budete htjeli slušati?!

— Kaznićeš neposlušnoga! — odgovore svi u jedan glas.

— Dobro — isprsi se malo Grgica. — Ti si, Todore, moj pomoćnik. Sada se svi zakunite, da ćete biti poslušni i mirno primati zasluženu kaznu.

— Na što bi se zakleli? — upita neki.

— Na što? — začudi se Grgica. — Na što drugo nego na poštenje?! Na njega se kunu i velika gospoda, pa im ni vraga.

IV.

Čim je Grgica osjetio, da su mu uzde u rukama, odmah se raskvasio i zasjeo na najbolje mjesto. Dvojici je zapovjedio, da mu odmah protresu slamnjaču, što su oni spremno učinili.

— A sada, djeco — reče on svečano, sjedajući na slamnjaču — da se upoznamo. Ti, Todore, reče, da si pravedan. Jest to. Paripovići su desni ljudi i koljenovići. Nego, kako te smotalo ovamo? Govori istinu. Ne boj se ništa svoga strica... Samo reci.

— Pa, što ću ti reći?! — poče Todor i makne kapicu na potiljak. — To je došlo kroz one volove.

— Dva vola! — upade Grgica.

— Četiri, četiri — ispravi Todor. — Vraćao se ja sa sajma. Pomrčina. Ne vidi se prst pred okom, a okrenula kiša ko iz kabla. Natukao ja haljinu na glavu, pa i ne gledam nikuda, kad mi ne koristi, nego samo onako basrljam, dok ne lupnem o nešto i skoro se strmoglavim. Čujem, miče se, ali se ne prepadam.

— E, e — potvrđuje Grgica — Pravi se čovjek ne krsti na svakome mostu.

— U to sijevne i ja opazim pred sobom četiri vola. Pravi voli. Man onaki! Četiri...

— E, e — opet će Grgica — za oranje i trebaju četiri. — Vidim ja, moj striče, nijemo je blago, ali je ipak grjehota pustiti ga, da pogine. Smililo mi se i ja oko njih. »Na volić, na volić« i sklonem blago u štalu. Dao sam im i jesti. Jesam, krsta mi. Kako bih i mogao pustiti, da propada onako blago?!

— E, a nu — potvrđuje Grgica, a svi drugi šute kao okamenjeni. — Meko srce, pravi čovjek.

— Kad je kiša malo prestala — nastavi Todor — dignem se ja i porenem vole, da ću u općinu, nek se vidi, čiji su. Istom zora ciknula.

— Idem ja tako i tepam volićima, kad — tov! Žandari preda me. »E, reko im ja, ljudi, ja pognao u općinu, a kad ste vi tu, evo, pa im vi tražite gospodara!« A žandari ko žandari, pa ni pet ni šest nego meni gvožđa na ruke. I eto, tako ja, pravedan do Boga, dođoh amo.

— E, da, moj sinko — reče Grgica sućutno — ne valja biti premeka srca. Sve ti je to sada radi tvog milosrđa.

— E, a nu. Što ćeš! — potvrđuje Todor, kao da se i sam ne može dosta načuditi svome srcu.

— Hajdemo dalje! — reče Grgica i obrati se omalenu, kokorušavu čovjeku od kojih dvadeset i nekoliko godina. Izgledao je kao dječak — Kako se ti, sinko, zoveš?

— Ja sam, striče, Kosta Torbica iz Ploče — odgovori momak.

— A zašto tebi ne daju mira?

— Pa... tu sam na sajmu potegao švrajtoglin jednom čovjeku.

Grgica skoči kao bijesan i rikne:

— Džepar?! Džepar iz Ploče, zemlja ti kosti izmetala?!

— Nije to prvi put, striče — dobaci njih nekoliko u jedan glas. — To je njegov zanat.

— E, dušu li ti ćaćinu smrdljivu ljubim! — grmio je Grgica. — Tako dakle da proslaviš ovu našu Liku, ovo naše ljudstvo i kamenje?! Amo de se bliže!

Momak se pokorno primače.

— Katekizam ću ja tebe pitati, katekizam — reče Grgica mirnije i opet sjedne.

— Ne zna on, striče, katekizma — upade Todor. — On je moja vjera!

— Ništa to! Jedan je Bog, pa i katekizam i vaš i naš. Recide ti meni, smrdljiva vrano — obrati se Kosti — zašto smo na svijetu?!

— E pa, tako — poče Kosta mucati. — Eto tako... e, a nu... da živimo.

— Todore, daj mu nogom u tur, tome kebru smrdljivome! — odredi Grgica, a Todor u istom času zvizne Kostu svom snagom, da je sva soba zazvonila.

— Na svijetu smo zato, da nas drugi zatvaraju, kad mi ne možemo zatvarati njih — odčita Grgica svečano, uzvišenim glasom. — Zapamti to, krepala mačko!... A, sada ćemo dalje. Kako se ti zoveš, sinovče?

— E l' ja? — upita čovjek od tridesetak godina.

— Ti, ti rankane!

— Joso Štimac. Ja sam Joso Štimac. Tu mi je odmah kuća. I oženjen sam. Imam troje djece.

— Kad ih rodi, ako Boga znaš? — upita Grgica, a svi ostali prasnuše u smijeh.

Čovjek je posramljen zašutio i u neprilici pomicao kapu po glavi, sad na čelo, sad na zatiljak.

— Nego, čini mi se — opet će Grgica — da si ti već vješt ovim poslovima, kad odgovaraš kao čekalo na mlinu, a ni pitao te nijesam.

— Nije to, striče — upade Todor kao bivši komandant, da pomogne Josi. — Prvi put je on ovdje i nigdje ga još nijesam onako... sretao među ljudima.

— Bar ga nijeste mogli pokvariti sa svojim ludim mekim srcem — ubaci Grgica.

— I pametan je on inače — opet će Todor — nego čovjek se upravo ubezumio, otkad je uzeo advokata. Jest ono, dobar advokat ovaj naš doktor Mileta, ali čovjeku već ispregnu dva vola, a samo — evo, smotao ga, pa više ne

zna, je li on ubio vagirom pokojnog Maletu, ili se Maleta sam ubio i bez vagira ili je nečiji vagir ubio i njega i Maletu.

— Pa, kako je to bilo? — obrati se Grgica Josi.

— A, eto striče — poče Joso. — Ja tu nijesam kriv ko ni moj imenjak sveti Josip, na pomoć nam bio, koji te večeri nije ni privirio k nama u birtiju.

— Da, da — Grgica potvrdi. — I meni se čini, da nije bio s vama. Nego, reci već jednom.

— Tako mi kirijaši pošli u Zadar, pa stali tu u Raduču, da nahranimo konje i da što pojedemo. Onda ljudikali i divanili, te riječ po riječ...

— Ne pentaj! Skrati! — prekide ga Grgica.

— Ljudi se porječkali baš kad smo pošli. Ja sam već bio na kolima. Nastala gužva baš kraj mojih kola. Pritisli neki pokojnog Maletu i ja, eto, vidim, čovjek će dospjeti pod konje i pod kola, pa izvučem ispod sebe vagir. Ja to tako uvijek, znaš, imam pod sobom vagir. Tako, da se nađe. Za privor, za trećaka, ako mi konji sustaju.

— Pa onda? — upita Grgica.

— Što, pa onda?! — začudi se Joso.

— Što je dalje bilo?!

— Ništa! Što bi bilo?! Ja i pokojni Maleta smo vazda bili kao dva rođena brata i ja ga vagirom odmaknem, da čovjek ne pane među konje.

— A on pade mrtav?! — dobaci Grgica.

— Što ja znam, što mu bi?! — reče Joso i sleže ramenima.

— Tako, tako — reče Grgica zamišljeno. — Todor ima meko srce, ti laganu ruku, pa tako stradate na pravdi Boga, a samo radi svoje dobrote.

— Nije to — branio se Joso — što bih ja imao laganu ruku, nego nisam mogao gledati, kako čovjek pada među konje.

— Da, da. I srce meko — popravlja se Grgica.

— Eto, vidiš, striče — reče Todor — i za tu je priču on dosad dao advokatu dva vola.

— Aja, sinko! — usprotivi se Grgica. — Naša je to priča, naša je to pravednička krv. Jest, ono, znam ja doktura Miletu. Pravi je on čovjek i učen, ali nije ni on najpametniji.

Na taj je način Grgica ispitao sve svoje podanike i ustanovio, da je sve u najboljem redu. Našao je nekoliko paleža, desetak opasnih krađa, pet, šest teških tjelesnih ozljeda i tri mrtve glave, ali — što će se tome?! Nijesu ovi pošteni ljudi krivi, što su živi i što je Bog, sigurno, zabunom stvorio i žandare, koji obično nabasaju na pravednika i tamo, gdje ih ne bi trebalo.

— E, dobro je, momci! — reče Grgica — dižući se sa svojega prijestolja. — Vidim, da ste sve pravi pošteni ljudi, a što su žandari taki, mi tome nijesmo ništa krivi. Zato neka oni odgovaraju. Sve je dobro, samo, samo — e, psi mu groblje razgrebali! Samo ona kukavica, onaj zmijoglavac balavi iz Ploče, taj će mi zapamtiti, kako se Lika sramoti i prazne ljudski džepovi na sajmovima. Naučiću ja njega, kako se zoblju trešnje!

— Nego, slušaj, striče — javi se Todor. — Mi, eto, tebi sve rekosmo, pa ne bi li i ti nama rekao, zašto ti amo dođe.

— Eto, sinovče — mirno će i lagano Grgica — da ti pravo kažem, i sramota mi je pripovijedati među ovoliko poštenih ljudi, ali je pravo, da i vi znate moje. Eto, i ja sam se do svoje sijede kose čuvao zla kao i vi svi, ali do jednom. Suđeno je, pa suđenome nitko ne uteče. Odmah ću vam reći: ja sam kriv po ovim našim zakonima i palivrazima, odnio ih, ali po svojoj duši — baš, valaj, i nijesam.

Grgica se dobro iskašlje, premjeri očima slušateljstvo, pa nastavi:

— Tako. Nijesam se nikada ženio, a čovjek ipak poželi toga vraga. Ja sam još u snazi. Nije mi ni sedamdeseta. Pa, eto, što ću vam duljiti! Neki dan u Srednjoj Gori, na đem neku dežmekastu snašu u grmečima, pa ja odmah oko nje. Nudim malo rakijice, ona pije; nudim krušca, ona jede; pomilujem je po ručici, ona pitoma kao janješce. E, dobra li je, Bože moj, pomislim ja i pođem rukom, da vidim, jesu li joj opanci tvrdi. Nisam je nego prihvatio, a ona me odadre nogom. E, ljudi, sramota je i puno mi je godina, ali nijesam znao, da se žensko čeljade zna onako, prostićete, ritnuti!

— Aaaa — čudili su se ljudi i samo pogledavali, gutajući slinu i stežući pesnice.

— Kad ja vidjeh, da su okrenula kola niza stranu, ja zasučem rukave, pa moju snašu poda se kao ručicu slame. Ona se nada u dreku, a ja vragu začepim vilice i — eto me ovdje!

— A što je bilo ?— upita Todor.

— Kako: što je bilo?

— Pa, onako?!

— Eto vidiš, moj Todore — izmače Grgica izravnom odgovoru — ti dođe ovamo kroz one volove, Joso kroz vagir i tako već ko kroz što, a sada ti reci, kroz što ja amo dođoh?!

— A, nije mi, znaš, do hvale i ponosa, ali je tako bilo — završi Grgica, obori glavu i stade ispod oka proučavati učinak svoje — momačke priče.

V.

Došao i dan glavne rasprave. Todor je htio da pokupi najbolje komade odijela od svih ljudi, i Grgicu obuče kao kakvog fićfirića.

— Aja — branio se Grgica. — Nije meni do gizde. Ovaki ću ja.

— Pa ne možeš u tim dronjcima! Ne možeš takav pred suce.

— A kako oni mogu onaki preda me? Zar ih nije Boga strah i ljudi sram?! Pa, najzad, nijesam ja ovdje radi njih, nego su oni tu radi mene. Pokazaću ja njima.

— Ne ćeš se ti pred njima znati ni prekrstiti, kad si prvi put tu — pecne Todor, doduše s najvećim poštovanjem, ali dosta jasno.

Ostali se počeli smijati, jer su već doznali Grgičinu historiju, i ako mu je nije nitko smio spomenuti.

— Pogodiću ja već — odgovori Grgica mirno kao da, tobože, ne razumije, kuda Todor šiba.

— Znaš, striče Grgica — opet će Todor — možeš reći sucima, neka onu tvoju snašu dadu potkovati, da se drugi put bolje brani.

— Reći ću, sinovče — odgovori Grgica mirno i dostojanstveno — i neka je podvedu tvome ćaći.

Svi prasnuše u smijeh.

Brava škljocnu. Pojavi se stražar.

— Grgica Miškov?

— Hier! — odgovori Grgica, uzdigne glavu i vojničkim korakom stupi u hodnik, pa u raspravnu dvoranu.

Tamo već sjedi predsjednik sudbenog stola — on sam glavom — i oko njega sa svake strane još po jedan sudac.

— Grgica Miškov! — prozove predsjednik.

— Hier! — odgovori Grgica, kvrcne petama i nakloni se.

— Vi ste Grgica Miškov? — opet će predsjednik.

— Bog s tobom, gospodine! — reče Grgica u čudu i prekrsti se.

— Šta je?! Odgovarajte na pitanje.

— Pa, mi se, gospodine, poznamo. Ti me dobro znaš, da sam ja Grgica Miškov, pa vraga me onda pitaš?!

— Ne brbljajte! Mora se ustanoviti indentitet — vikne predsjednik ljutito.

— Aha, ideš ti tek?! To je dobro. Neka ti bude. Samo hajde.

— Čujete vi, Grgica, ja vas opominjem, da se vladate pristojno, jer ću vas inače disciplinirati.

— E, e — potvrdi Grgica. — Bez discipline nema ništa. Samo ti meni strogo.

— Poslušajte me, čovječe — blaže će predsjednik. — Nemojte se praviti bedastim, kad ste prefriganac. Poznam ja vas dobro.

— Eno, gle, ljudi! — klikne pobjedonosno Grgica. — A malo prvo me pred svima pita, jesam li ja Grgica Miškov!

— Slušajte — nastavljao je predsjednik — nemojte mi govoriti »ti«. Nijesmo mi skupa čuvali koze.

— Nismo, nismo, kad ih, srećom, nemamo ni ja, ni ti.

— Nemojte biti nepristojni, nemojte me ljutiti, pa ćemo biti prije gotovi.

— Jest, jest, gospodine — potvrđuje Grgica. — I ja sam zato, da te ne ljutim, al ne ljuti ni ti mene. Ja govorim i Bogu Ocu ti, pa valjda mogu i tebi. Eto, da si stariji od mene, rekao bih ti: striče ili ujače, al ovako — velim ti »gospodine«. Zar ti ni to nije dosta?! Koji bi vrag vama gospodi ugodio?!

Predsjednik pogleda votante i svi se nasmiješiše.

— Nek vam bude! — reče predsjednik veoma dobrohotno i odmahne rukom, te nastavi čitanje:

— Grgica Miškov.

Grgica omahne glavom i opet se prekrsti kao da hoće reći: Evo ga opet! Taj čovjek zbilja nije pri sebi.

Predsjednik se više nije obazirao na njega, nego nastavi dalje:

— Šezdeset i osam godina star.

— E l' ja?
— Da.
— Jesam, jesam... Biće toliko.
— Bez zanimanja.
— E l' ja bez zanimanja?! — vikne Grgica ljutito.
— Da — potvrdi predsjednik. — Čim se zanimate?:
— Pa, sa svačim, Bog s tobom bio. Štogod vidim, sve me zanima.
— Rodom iz Rudopolja, nestalna boravišta — nastavljao je predsjednik, ne obzirući se na njegove izjave.
— To jesam — potvrdi Grgica.
— Jeste li oženjeni?
— Oženjen. Petero djece.
— A zadnji put ste rekli na raspravi, da nijeste oženjeni.
— Jesam. Rekao sam.
— Kada ste govorili neistinu?!
— To je svejedno. Sada ili onda.
— Vi se, doduše, možete braniti, kako hoćete, ali — o ličnim podacima ne smijete lagati.
— O ličnim podacima?! — začudi se Grgica. — A, Bog ti davao, gospodine, je li to moja baba i petero balavandera ko neki lični podaci?
— Naravno! — ljutne se opet predsjednik. — Ne gnjavite i ne lažite!
— E, rekli smo, gospodine, da se ne ćemo ljutiti! — reče i Grgica povišenim tonom. — Ali baš, kad hoćete istinu, kazaću vam je: Kada vi gospoda lažete i Bogu, da u njega ne vjerujete, a ovamo, čim malo zagrmi, već vam pun tur; kada lažete i svijetlome cesaru, da ga volite, a ovamo puni džepovi figa, pa nikom ništa, jer onda ne bi i siromašni Grgica Miškov smio po potrebi lagati o kakvoj staroj babetini, koja i onako — vjeruj mi, gospodine predsjedniče! — ne vrijedi ni lule duvana?!

— Kažnjen već dvadeset i šest puta — nastavljao je predsjednik.
— Aj, aj! — reče Grgica.
— I to radi krađe četrnaest puta: sa osam dana zatvora — reče predsjednik, pogleda Grgicu značajno i nastavi:
— Sa mjesec dana, sa dva mjeseca.
— Aj, aj! — upadao Grgica svaki čas u riječ, a predsjednik je sve dalje čitao kao da ne čuje. Kad je bio gotov s tim dugim litanijama, upita ga tada:
— Je li to sve ovako, kako sam čitao?
— Jok, gospodine! — odsiječe Grgica.
— Pa, zašto ste onda potvrđivali, dok sam čitao?!
— Samo tako, gospodine, da ti bude lakše lagati.

Predsjednik se opet pretvarao, da je prečuo, no državni odvjetnik poče uzrujano protestirati proti takve drzovitosti, ali ga predsjednik umiri.

— Sada ćemo prijeći na čitanje optužnice — reče predsjednik.
— Možemo, možemo — složi se s njime Grgica.

VI.

— Slušajte, optuženi — nastavi predsjednik. — Vi se možete braniti, kako god hoćete, a tko se istinom brani, najbolje se brani i čeka ga blaža kazna.
— Znam ja to.
— Tu je vaš branitelj, kojega vam je sud imenovao ureda radi, kad ga nijeste mogli sami uzeti.
— Pa, ako ga vi baš trebate, neka vam bude — odgovori Grgica, ni ne osvrćući se onamo, kamo mu je predsjednik rukom pokazao.
— Sada slušajte: Državni odvjetnik vas tuži.

— Tko?! Državni odvjetnik?! — ciknu Grgica. — Pa što sam ja njemu kriv, što sam ja njemu učinio, da on mene tuži?!

— Niste vi ništa njemu učinili, nego ste učinili zločin, pa on tuži u ime države.

— Pa, ja nijesam ni državi ništa ukrao — buni se Grgica. — Cekini Mare Marka Stilinovića nijesu ni državni, ni državnog odvjetnika, pa što se on u to pača?! Nijesu Marini cekini njegova prćija.

— Ja molim gospodina predsjednika, da me zaštiti — javi se državni odvjetnik.

— Opominjem vas, optuženi, da se pristojno vladate — reče predsjednik i poče lagano, jasno i glasno čitati optužnicu.

— Jeste li razumjeli optužnicu? — upita ga, kad je svršio čitanje.

— Bože sačuvaj, gospodine! — odgovori Grgica. — I umrijeću, da to ne ću razumjeti.

— Ja ću vam rastumačiti.

— Ne treba, gospodine. To je meni već tumačio onaj Jovo Trkulja, vakmajstor žandarski. Njega sam ja već pitao, kakvi su to zakoni i palivrazi, koji me uvijek progone, i svi mi se njima groze. Rekao je meni Jovo, da su to zakoni došli iz Beča, da nikoga kod nas nijesu ni upitali, što je pošteno, što li nepošteno. Onda je jasno, da ti zakoni ne valjaju, jer gdje bi oni u Beču znali, što je to ličko poštenje?! Zato i jest moguće, da mene, evo ovaj gospodin državni odvjetnik goni već deset godina kao divlju zvijer, a da mu ja nijesam nikad ništa na žao učinio. Nijesam mu, vala, nikad rekao ni — »tamo se dalje!«

— Dobro, dobro. Pustimo to, Grgica — reče predsjednik posve blago, kao da nije upravo ništa ni bilo. — Sada vi nama recite, jeste li uzeli dukate Mare Stilinovićeve?

— Kako ne, gospodine?! Jesam.

— Zašto ste to učinili?

— Gospodine, hoćeš li vjerovati ili ne ćeš, ali uzeo sam ih samo, da ih pokažem svojoj kćeri Jeli. I ona je na udaju, a nigdje ni bajoka, a kamo li cekina, pa rekoh nek ih dijete malko pomiluje, nek ih jednom metne na vrat, da je želja mine. Al da! Kad ja mislim najpoštenije, ne da vrag i žandar. I tako, evo me kod vas. Da su me pustili s mirom, Mara bi davno imala sve svoje cekine, kao što ih i sad ima, a moje bi dijete znalo, što je to nositi cekine. Ovako okrenu sve po vragu!

Suci su se dobrohotno podsmijehnuli. Udobrovoljio se čak i državni odvjetnik. I on se smiješio.

— Ipak jedan dukat fali — reče predsjednik.

— Jest, jest. Fali. Ali zato vi žandare na red, a ne mene. To je njima negdje ispao.

— I vi ste dukate bili sakrili u torbu.

— Ma, za rane, da ne rečem, Božije, makar ti, gospodine predsjedniče, ne budi bluna, ako su to već žandari! Pa nijesam ih valjda mogao objesiti sebi oko vrata?!

— Nijeste ih htjeli oružnicima predati, nego su ih morali upravo oteti od vas.

— E, ne igraj se vraže! Nego što?! Vidiš li ti, jadan ne bio, da jedan dukat fali i kad su mi ih jedva oteli, a što bi istom bilo od đerdana, da sam im ga sam odmah predao?! Taman — objesiti vuku džigericu o vrat.

Državni odvjetnik je opet počeo protestirati.

— Nemojte tako govoriti — opomene ga predsjednik. — Naši su oružnici uzorni i čestiti službenici.

— Ne velim ja ništa za njih. Nego vi ste mi kazali, da će biti najbolje, da govorim istinu.

— Imate li još što reći u svoju obranu? — upita ga predsjednik.

— A, što bi se, gospodine, branio, kad mi ne će niko ništa. Mirni vi, miran ja, pa sve u redu.

— Recite vi meni sada, Grgica — predsjednik će svečanim povišenim glasom — dokle ćete vi ovako svaki čas pred nas dolaziti.

— E, gospodine — odgovori Grgica mirno i uvjerljivo — to je u Božjim i žandarskim rukama.

— Nije to baš tako, Grgica. U prvom je redu to u vašim rukama.

— A, gospodine — upade mu Grgica u riječ — što bih ja vas poželio i osobito ovoga gospodina državnog odvjetnika, nikada vas moje oči ne bi vidjele!

— Vi još možete raditi — nastavljao je predsjednik — a i guslite, ljudi vas rado slušaju, daju vam, pa možete pošteno živjeti.

— Jest, jest — potvrđuje Grgica.

— Ima još dosta ljudi dobra srca, koji rado pomognu i staru i nejaku.

— Ima, ima, gospodine — reče — nego mogu li vam pripovjediti, kako sam se i neki dan o tome i sam uvjerio?!

— Ako je u vezi s vašom obranom, možete.

— Jest, jest. Ne boj se. Svezalo mi se i za obranu i za dušu, da ne ću nikad zaboraviti. Išao ja neki dan ispod Udbine preko one ravnice. Sunce iskeljilo na mene ko da sam mu ćaću ubio, a ja objesio jezičinu, pa klapam gladan, žedan, jadan, sav u znoju i prašini. E, tko bi mi dao krumpir ili komadić kruha, ne bi trebao do smrti na ispovijed! Idući tako, najednom opazim kraj ceste čovjeka, kako sjedi i jede. Reže od velike komadine, ali još ne vidim, što jede.

— E, pomozi, Bože! — uzdahnem ja i počnem brzo smišljati, kako bih ga ganuo i ko probudio u njemu milosrđe. Izmišljajući tako, nađoh se, a da ni sam ne znam, kako, četveronoške u jarku. I sve ja tako pužem, birkam travu i, tobože, jedem, a ispod oka gledam onog čovu. Vidim: naš je čovjek! Razastro preda se kožun i na njega metnuo komadinu pršuta i još više kruha i — mota! Kad sam mu se

već dosta približio, on se trže, pogleda me, onda metne ruku nad oči i zovne me:

— O striče?!

— Što je, sinko?! — protepam ja kao da već tobože umirem, i uzdahnem: — E, pomozi, sveti moj Grgica. Sad il nikad!

— A, što ti to radiš? — upita ovaj naš čovo.

— E l' ja?!

— E.

— Evo vidiš, sinko — odgovorim ja. — Stisla glad, pa birkam travu.

— Aj, bluno stara, k vragu! — vikne onaj. — Ti tu birkaš travu, a tamo, eno preko ceste djetelina do koljena! Idi tamo, pa se najedi ko čovjek.

— Eto, kad sam to čuo, meni se uprav nešto stište oko srca od tolike dobrote i milosrđa. Al, što ću?! Onaj je bio jak kao medvjed, pa sam mu jedva utekao iz šaka.

— Imate li još što reći u svoju obranu? — upita predsjednik.

— Ja mislim, da je dosta i ovo.

VII.

— Riječ ima gospodin državni odvjetnik — reče predsjednik.

— Pa, što će on tu još govoriti?! — skoči Grgica kao ris. — Dosta je, što me je tužio, a da mu nijesam ništa učinio.

— Opuženi, umirite se — opomene ga predsjednik — Ako budete smetali gospodina državnog odvjetnika u govoru, dat ću vas odstraniti sa rasprave.

— Ajme, velike li žalosti, da me nijeste na nju ni zvali! — dobaci Grgica prezirno.

— Veleslavni sude! — poče državni odvjetnik. — Dvadeset i sedmi put sjedi stari Grgica Miškov na optuženičkoj klupi.

— Jest to — potvrdi Grgica.

— I vidite, gospodo suci, kako se on pretvara kao da nema ni pojma ni o optužnici, ni o sudovanju, ni bilo o čemu, što se tu odigrava vazda slično i skoro jednako tijekom svakoga procesa.

Grgica se posve okrenuo državnome odvjetniku, pozorno ga motrio i slušao.

— To je najbolji dokaz njegove neopisive lukavosti i prepredenosti.

— I to, i to — potvrdi Grgica.

— Ja sam po svojoj dužnosti imao, upravo da kažem, nesreću, da se s ovim čovjekom na ovom istom mjestu ponovno sastanem u istim ulogama. Nijesu tome još ni dvije godine dana, što smo se ovdje isto ovako »porazgovorili.«

— I onda ste čuli, što vam je trebalo! — upade Grgica glasno.

— Da, čuo sam, a vi ste dobili pet mjeseci zatvora — reče državni posve prijateljski i nasmiješi se posprdno.

— Ta, vrijedilo je pet mjeseci ono, što sam vam sve rekao. Meni je srce na mjestu.

— Optuženi — vikne predsjednik. — Zadnji vas put opominjem, da se pristojno vladate!

— Pa, mi, gospodine, samo divanimo!

— Nemate vi što tu divaniti, nego slušati. Izvolite nastaviti, gospodine državni.

— Skitnica i besposličar — nastavljao državni odvjetnik povišenim glasom — tat od navade!

— E, ne ide to tako! — skoči Grgica. — Pa, nije on sa mnom krao, da sve zna bolje nego ja.

— Umirite se, Grgica! — vikne mu predsjednik.

— Nema tu: umirite se! Gospodine državni odvjetniče, nemojte vi zaboraviti, da ja više nemam što izgubiti osim ovo poštenog obraza, a njega ne dam! Čim ja uzmem zalogaj kruha, on veli »tat od navade«, a nije se bio još ni rodio, kad je Grgica Miškov nosio carsku pušku i išao na Taliju i Prajsku i na vraga i njegovu mater. E, krst mu ćaćin.

— Optuženi, ja vas kažnjavam — prekide ga predsjednik — sa tri dana samotnog zatvora radi nepristojnog vladanja na glavnoj raspravi.

— E, baš ti hvala, gospodine! — usklikne Grgica. — Ja sam već i sam govorio papici tamničaru, da bi meni ko starome čovjeku pripadala posebna soba, pa nikako. A, gle, ti samo jednu riječ i — ja već u samici!

— A sada ga, stražaru, izvedite napolje — nastavi predsjednik — i budite s njime vani, dok vas opet ne pozovem.

— E, još i to! Bog ti platio! — reče Grgica i veselo ode sa stražarom.

Kad je državni odvjetnik svršio svoj govor, odredi predsjednik, da opet uvedu Grgicu i ukratko mu reče sadržaj govora državnog odvjetnika.

— Traži što strožiju kaznu, jer ste pogibeljan po ljudsko društvo — reče predsjednik i odmah nastavi. — Sada imade riječ gospodin branitelj.

— Reći ću mu ja poslije! — ubaci Grgica i sjede na klupu. Oborio je glavu, zagledao se u pod i nije ni okom trenuo za vrijeme cijeloga govora svojega branitelja, kao da ga se uopće ni ne tiče.

— Jeste li čuli, optuženi, što je kazao vaš gospodin branitelj? — upita ga predsjednik.

— A što se to mene tiče, što je on tu govorio?! On je vaš, a nije moj. Nego, ja sam pošteni graničar, pa ću vam i pošteno reći, da ni sam ovaj gospodin ne vjeruje, da sam ja onako dobar i pošten, kako je on to vama pričao.

— Imate li vi još šta reći?

— E, imam, imam — reče Grgica i ustane. — Znaš gospodine, ne mogu prenijeti preko srca, da se svrši ovaj naš divan i ovo naše ljudikanje, a da mu ne rečem. Evo, ja sam ovdje koljenović i nitko ne pamti, kad su moji stari doselili u Liku. Nijesu oni utekli ispod turskoga koca, niti ih je tko babuljom dognao, niti su došli trbuhom za kruhom, nego su došli ko pravi ljudi i pravi Ličani. I gle, ja sam, ko njihov koljenović, danas ovdje i bez kuće i bez kućišta i bez kučeta i bez mačeta, a ovaj meni ovdje kaže: »Ovo tat, ovo hajduk, ovo tat od navade!«

— Pustite vi gospodina državnog odvjetnika u miru — opomene ga predsjednik.

— Bih ja njega, gospodine, al ne će on da pusti mene. A gle, ni ne znam, je li naš graničar. Istom je došao pred koju godinu i već ima kuću, pa ja njemu još nikada ne rekoh, da je »tat od navade.«

— Zabranjujem vam dalje govoriti — prekide ga predsjednik — i kažnjavam vas još sa tri dana samotnog zatvora, ukupno na šest dana, pooštreno postom svaki drugi dan.

— Neka, neka! Al biće njemu žao prije nego meni. Grgica nema više što izgubiti! Kako sam izišao na kraj i sa Prajzima i sa Talijanima, izaćiću, ako Bog da zdravlje, i s jednim državnim odvjetnikom. Još ćemo mi, gospodine, podivaniti.

Predsjednik je zaključio raspravu, a četvrt sata nakon toga proglasio osudu.

VIII.

Kad je Grgica stigao u samicu, bilo mu je prvo, da prouči zidove. Bio je veoma zadovoljan svojim nalazom. Položaj je izvrstan. Sve je tu, sad samo, da je još kakva ćuskija.

— E, bluno stara! — reče sam sebi, kad se je uhvatio pri toj pomisli. — Još da je top! I s manje će se kuja udaviti.

Malko pomaknuo krevet od uzglavlja, otrgao s njega željeznu ručicu i lagano se dao na posao. Kad je u večer bilo čišćenje, on je već iznio nešto žbuke u svojoj kablici. I preko noći je radio veoma ustrajno i marljivo. Krupnije je komadiće, koje je otkinuo, strpao u slamnjaču, a sve sitnije i prašinu u kablicu, i drugo jutro, kad je čistio, opet iznio van.

Kako je proračunao, morao je biti gotov za tri dana. Baš je opet počeo raditi, kad zazvoniše po hodniku sumnjivi koraci. Nekako ih puno. Grgica skoči, otrese sa sebe prašinu i ozbiljno se ushoda po ćeliji. Brava zaškripi i vrata se otvoriše.

Na vratima se ukaza visok, krupan gospodin, a iza njega predsjednik sudbenoga stola, tamničar i ključar.

— Kako se vi zovete? — upita došljak.

— E l' ja, gospodine?

— Da. Vi.

— Grgica Miškov, gospodine. Guslar, pjevač i veseljak.

— A zbog česa ste vi tu?

— Zbog onog lopovine, gospodine, sreću mu vrag odnio! — odgovori Grgica tužno.

— Zbog kojeg to lopovine?

— A, zbog državnog odvjetnika, a nijesam mu, gospodine, duše mi moje i očinjega mi vida, nikad ništa na žao učinio.

Došljak pogleda u čudu predsjednika, ovaj mu nešto tiho reče, nasmiješiše se i odoše. Vrata opet lupnuše i brava škljocnu, a Grgica se žurno dade na svoj posao

Poslije je doznao od ključara, da je to bio čak iz Zagreba, od visoke zemaljske vlade, nekakav veliki gospodin. Došao, veli, da vidi, kako žive Ličani, pa najprije svratio u štokauz.

Drugi dan bila je subota, dan, kad je u tjednu redovito dolazio državni odvjetnik i nadziratelj uza s perovođom, da komisijski pregledaju zatvore. Grgica je to dobro znao i na vrijeme sve uredio, da ne bi štogod opazili.

Kad su došli, upita ga vijećnik:

— Imate li, Grgica, kakvu pritužbu?

— E l' ja?

— Da.

— Daa, moj gospodine! Meni ovdje ka' duši u raju! — usklikne Grgica.

— A što radiš, Grgica, po cijeli dan? — upita ga državni odvjetnik.

— A što j' tebe briga, što ja radim?! — okosi se Grgica.

— Pa briga me je — odgovori državni. — Hoću, da znam i to je moje pravo.

— E, baš, kad hoćeš da znaš — reče Grgica na oko mirno, no uistinu bijesno — i kad ti je pravo, da znaš, onda znaj: guslim, gospodine, po vas Božiji dan.

— Pa, kako gusliš, kad se gusle ne čuju?!

— Čuće se, gospodine! — šane Grgica i pljucne.

IX.

Prve noći poslije toga, nešto iza tri sata po ponoći, zazvoniše sva zvona na obadvije crkve, a gradom se razliježe sa svih strana zapomaganje:

— Larma! Berja! Pogorjesmo!

Počeše i puške praštiti, svijet poskaka iz toplih postelja, a ulice oživješe kao u podne. Poletješe vatrogasci, poletješe žandari i panduri, poletješe i uznički stražari, koji su bili slobodni.

— Kamo? Kuda? — viču ljudi na sve strane.

— Gori kuća državnog odvjetnika!

Svi tamo poletješe i ubrzo ugasiše vatru bez velike štete. Mežnjar je, srećom, rano opazio vatru i odmah udario u zvona. Kad je to čuo državni odvjetnik, potražio ga odmah među ljudima, da mu se zahvali. Jedva ga je našao.

— Nijesam ja, gospodine dokture, prvi opazio vatru — reče mu mežnjar.

— Nego tko?

— Evo, ovako je bilo: čujem ja kroz san zvona, pa skočim naglavce pred crkvu onako u gaćama i košulji. Kad ja tamo, a za uže vuče nekakav stari, čupavi odrpanac. Ko prosjak, što li je. Učinio mi se ko poznat, ali onako bunovan, kako sam bio, i u strahu i žurbi, nijesam mnogo ni gledao, tko je, nego sam još u trku vikao:

— Što je?! Zašto zvoniš?

— »Gori kuća onog lopovine« — prostićete, upravo mi je tako rekao! — »Udri, zvoni!« — I odmah ga nestade kao da ga je zemlja pojela. Onda sam i ja već opazio dim iz vaše kuće.

Kad je ključar drugog jutra otvorio Grgičinu samicu radi čišćenja, našao ju je praznu, a ispod kreveta je strujao ugodan, svjež zrak.

— Sad mu čujem gusle! — reče državni, kad mu javiše, da je Grgica pobjegao.

SADRŽAJ

	Strana
Pod gorom	3
Zmijar	52
Pravi čovjek	73
Privor	128
U snijegu i ledu	167
Zemljice majko	208
Grgičine gusle	243